

ΓΕΩΡΓΙΑ Μ. ΠΑΝΣΕΛΗΝΑ

«ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΣ ΡΕΑΛΙΣΤΕΣ»

ΛΟΓΟΙ ΠΡΟΕΔΡΩΝ 1945-2014

Σύγχρονες Επιχειρήσεις, Σύγχρονη Ελλάδα

**«ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΕΣ
ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΣ
ΡΕΑΛΙΣΤΕΣ»**

ΛΟΓΟΙ ΠΡΟΕΔΡΩΝ 1945-2014

ΓΕΩΡΓΙΑ Μ. ΠΑΝΣΕΛΗΝΑ

«ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΣ ΡΕΑΛΙΣΤΕΣ»

ΛΟΓΟΙ ΠΡΟΕΔΡΩΝ 1945-2014

Σύγχρονες Επιχειρήσεις, Σύγχρονη Ελλάδα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	6
ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ	9
ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ	11
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ	21
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	37
ΠΑΝ-ΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ	51
ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΕΙΣ	55
ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΙ	61
ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ	71
ΠΡΟΕΔΡΟΙ ΤΟΥ ΣΕΒ 1945-2014	85
ΠΗΓΕΣ - ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	92

Οφείλω να το ομολογήσω. Είναι δύσκολο να στρέψεις την πλάτη σε ένα επιτακτικό παρόν και να γυρίσεις πίσω στον χρόνο. Όταν κλήθηκα να αφουγκραστώ τις φωνές των προέδρων του ΣΕΒ, από την πρώτη μεταπολεμική εποχή έως τη σημερινή, διαισθανόμουν ότι όλο το εγχείρημα, αυτή η «επιχείρηση» θα είχε μια γεύση περιπέτειας. Και παλαιότερα είχα ψηλαφίσει την ιστορία του Συνδέσμου, όμως αυτή τη φορά η έρευνα προσανατολιζόταν στους ίδιους τους προέδρους, στον δημόσιο λόγο τους, στις ιδέες τους, στα οράματά τους. Άλλωστε ο ΣΕΒ, από την ίδρυσή του, το 1907, και σε όλη την 100ετή και πλέον διαδρομή του, ταυτίστηκε με τους εκάστοτε προέδρους του. Οι προσωπικότητές τους σμίλεψαν τη φυσιογνωμία του, προσδίδοντας εκείνο το προσωπικό, ιδιαίτερο, ανθρώπινο στοιχείο –άλλοτε χαρισματικό και άλλοτε λιγότερο– στην ίδια την υπόσταση του Συνδέσμου.

Μέσα από τη νοερή «συνομιλία» μαζί τους, προσπάθησα να διερευνήσω το αξιακό τους σύστημα, τις πεποιθήσεις τους και τα «πιστεύω» τους: για τον Σύνδεσμο, για τις επιχειρήσεις-μέλη, για την πολιτεία, για την κοινωνία. Προσπάθησα να προσεγγίσω τις σκέψεις και τους προβληματισμούς τους γύρω από την ελληνική οικονομία και τις δομές της, εν γένει για αυτόν τον ίδιο τον τόπο και για την πορεία του προς τους ευρωπαϊκούς ορίζοντες. Προσπάθησα, μέσα από τον λόγο τους, κυρίως από το βήμα των γενικών συνελεύσεων του Συνδέσμου, πρώτα να ανακαλύψω αν υπήρξαν κάποιες σταθερές που οδήγησαν τον ΣΕΒ στο σήμερα· εν συνεχεία, ποιες ήταν και πώς σηματοδοτήθηκαν στη διάρκεια ετούτης της αναδρομής. Όπως επίσης προσπάθησα να εντοπίσω τη διαφορετικότητα, τις αλλαγές και τους νεωτερισμούς που έφερε στον ΣΕΒ η κάθε προεδρία.

Το βήμα της γενικής συνέλευσης του Συνδέσμου ήταν πράγματι αποκαλυπτικό – για την έρευνα τουλάχιστον. Λόγοι μεστοί, λόγοι κοινοί· λόγοι αιχμηροί, λόγοι ψύχραιμοι· λόγοι ποιητικοί, λόγοι ρεαλιστικοί· λόγοι ενορατικοί. Αυτό το ταξίδι των συνειρμών, η περιπλάνηση στον «τρισιδιάστατο» χρόνο –στο χθες, στο τώρα, στο αύριο–, ξεδιπλώνει μνήμες, πραγματικότητες, συλλογισμούς. Τα γεγονότα, οι συγκυρίες συνοδοιπορούν με τις τομές στην ιστορία του Συνδέσμου. Τρεις εποχές δύσκολες, κρίσιμες και συνάμα καθοριστικές για το μέλλον της χώρας «συναντήθηκαν» με τρεις προεδρίες μακράς θητείας: του Χριστόφορου Κατσάμπα στα χρόνια του Εμφυλίου και της Ανασυγκρότησης, του Δημήτρη Μαρινόπουλου στα χρόνια της δικτατορίας και της Μεταπολίτευσης, του Δημήτρη Δασκαλόπουλου στα χρόνια της ύφεσης και των μνημονίων. Υπό το βάρος των καιρών, οι λόγοι τους μοιραία ηχούν με διαφορετικό τόνο.

Οι προεδρίες των Αλέξανδρου Τσάτσου, Νικόλαου Δρίτσα, Γεώργιου Δράκου, Λεωνίδα Κανελλόπουλου συμπορεύθηκαν με το όραμα της εκβιομηχάνισης και της ευρωπαϊκής προοπτικής. Ο Ιωάννης Μητσός ηγήθηκε τέσσερα έτη εντός της Επταετίας. Οι Δημήτρης Κυριαζής, Θεόδωρος Παπαλεξόπουλος, Λέων Μελάς οδήγησαν τον Σύνδεσμο σε καιρούς ανακατατάξεων και κλυδωνισμών της βιομηχανίας. Με προέδρους του ΣΕΒ τους Στέλιο Αργυρό, Ιάσωνα Στράτο, Ανδρέα Κανελλόπουλο η χώρα τέθηκε στην τροχιά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ενώ οι Λευτέρης Αντωνακόπουλος και Οδυσσέας Κυριακόπουλος ανέλαβαν την προεδρία στο γύρισμα του αιώνα, μέσα σε μια εποχή προσδοκιών, εφησυχασμού και –πρόσκαιρης– ευφορίας. Λόγοι, λοιπόν, προέδρων από το παρελθόν, μακρινό και πρόσφατο, καλούν σε μια άλλη ανάγνωση των γεγονότων.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω πρώτιστα στον πρόεδρο του ΣΕΒ, κύριο Δημήτρη Δασκαλόπουλο, για την εμπιστοσύνη του, τη σταθερή υποστήριξή του· για το όραμά του.

Στον συντονιστή του Γραφείου Επικοινωνίας και Δημοσίων Σχέσεων του ΣΕΒ, Δημήτρη Βέργαδο, για το αμείωτο ενδιαφέρον του και την πάντοτε πρόθυμη συνδρομή του καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας.

Στον φίλο δημοσιογράφο Θανάση Αντωνίου, πολύτιμο συνεργάτη στην επεξεργασία του υλικού, για τη μεθοδικότητά του και τη συνεχή ενθάρρυνσή του. Στους έτερους φίλους και συνεργάτες, Θύμιο Πρεσβύτεη, για τις καλλιτεχνικές σχεδιαστικές αναζητήσεις του και τη δημιουργικότητά του, και Θεωρή Αναγνωστόπουλο, για την αμέριστη συμπαράστασή του σε όλα τα διαδικαστικά θέματα προς την υλοποίηση της έκδοσης. Στους φίλους και στους οικείους μου, παρόντες και απόντες, για τη φροντίδα τους, την εμπύχυσή τους.

Σε όλους εκείνους τους προέδρους του Συνδέσμου που μου φανέρωσαν ότι ενίστε η βιομηχανία είναι όχι μόνο «μεταποίηση» αλλά και «ποίηση», όπως είπε, χρόνια πριν, ένας ξεχωριστός πρόεδρος του ΣΕΒ.

Γεωργία Μ. Πανσεληνά
Ιστορικός

ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

«Θεσμόν της οικονομικής μας ζωής αποτελεί ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων. Θεσμόν, που δεν οφείλει την ύπαρξίν του εις νομικάς κατοχυρώσεις, αλλά εις την αυτοπροαίρετον προσχώρησιν των μελών του. Θεσμόν, που δεν βασίζεται εις προνόμια και διακρίσεις, αλλά θεσμόν που τον εδημιούργησεν η φυσική επιλογή και τον διατηρεί το ζώπυρον της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, θεσμόν, επί πλέον, της κοινωνικής μας ζωής, που συμβάλλει εις την ομαλήν εξέλιξιν της κοινωνικής προόδου και την κοινωνικήν ειρήνην, θεσμόν, εν τέλει, που έχει συνείδησιν της ελευθερίας του. Την ελευθερίαν του την χαίρεται, αλλά έχει και την σκέψιν του προσανατολισμένην προς νέους ορίζοντας που ολονέν ανοίγει η σύγχρονος εποχή».

Δημήτρης Μαρινόπουλος, 1966

Στη μακρά διάρκεια των 100 και πλέον χρόνων από τη δημιουργία του, η πορεία του Συνδέσμου Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών υφάινεται κυρίως γύρω από τρεις απαρτέγκλιτες αρχές, όπως αποτυπώνονται κατ' επανάληψη σε επίπεδο ηγεσίας: τη διαφύλαξη της ενότητας και της αυτονομίας του, την αποστασιοποίησή του από τον κομματισμό και την προσέγγιση με τους εργαζομένους, εν γένει με την κοινωνία. Αυτές οι κομβικές θέσεις του Συνδέσμου φαίνονται να αποτελούν τις σταθερές επάνω στις οποίες οι εκάστοτε πρόεδροι, ιδιαίτερα από τη μεταπολεμική έως και τη σύγχρονη εποχή, καλούνται να ξεδιπλώσουν το όραμά τους και να υλοποιήσουν τις «προγραμματικές» τους εξαγγελίες.

Στις 29 Ιανουαρίου 1907, η ιδρυτική πράξη του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών (ΣΕΒΒ), με πρώτο πρόεδρο τον Μιχαήλ Πολίτη –έναν επιχειρηματία με πολυσχιδή δράση ακόμη και στον τραπεζικό τομέα–, προδιέγραφε την προοπτική του: «Σκοπός του είναι η διά παντός προσφορά νομοταγούς μέσου ενίσχυσης και ανάπτυξης της βιομηχανίας, βιοτεχνίας και εν γένει των παραγωγών του τόπου, η αμοιβαία των μελών αυτού υποστήριξης προς προαγωγή του έργου εκάστου και η διάδοσις των βιομηχανικών και τεχνικών γνώσεων».¹

Ακριβώς αυτοί οι στόχοι επαναλαμβάνονται 40 χρό-

νια μετά, το 1946, στο καταστατικό της κεντρικής εργοδοτικής οργάνωσης, με την απαλοιφή μόνο της λέξης «βιοτεχνίας»,² τότε ακριβώς που ο Σύνδεσμος αποχωρίστηκε οριστικά από τον βιοτεχνικό κλάδο, αντανακλώντας με ενάργεια μια ιδέα-θέση που κυοφορείτο ήδη από τα μεσοπολεμικά χρόνια: την ενσυνείδηση της διαφορετικότητας και, επομένως, του προορισμού-οράματος που επεφύλασσε ένα βιομηχανικό μέλλον για τη μεταπολεμική Ελλάδα. Ο τότε πρόεδρος Χριστόφορος Κατσάμπας, από τους ιδρυτές της δυναμικής Πειραιϊκής-Πατραϊκής Βιομηχανίας Βάμβακος και από τους σταθερούς –αν όχι από τους πιο φανατικούς– υποστηρικτές του Συνδέσμου, ανέλαβε τα ηνία του ΣΕΒΒ σε μια από τις πιο κρίσιμες στιγμές της νεότερης ελληνικής ιστορίας και οδήγησε τον Σύνδεσμο έως τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950. Γνωρίζοντας καλά τα της βιομηχανίας εκ των έσω, ακριβώς την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία ο Χ. Κατσάμπας προχωρά με γοργούς ρυθμούς στον επικαθορισμό της ταυτότητας των μελών του Συνδέσμου· αν και στους κόλπους του ΣΕΒΒ ήδη από το 1922 διαχωρίζονταν οι εκπρόσωποι της μεγάλης και της μέσης βιομηχανίας από τους βιοτέχνες, ο πρόεδρος αποσαφηνίζει στο εξής τους όρους και τις προϋποθέσεις λειτουργίας του Συνδέσμου.

Η εποχή που ο ΣΕΒΒ θεωρούσε αναγκαιότητα τον εναγκαλισμό με τους βιοτέχνες για να ισχυροποιεί

1. Εφ. *Καιροί*, 30 Ιανουαρίου 1907. Η είδηση της ίδρυσης του ΣΕΒΒ πέρασε και στην εφ. *Σφαίρα*, 29 Ιανουαρίου 1907.

2. Βλ. το άρθρο 2 στο έντυπο *Καταστατικό του ΣΕΒ*, Αθήνα 1946.

τη φωνή και, άρα, τη διαπραγματευτική ισχύ του, λόγω και της αριθμητικής υπεροχής, είχε περάσει ανεπιστρεπτί. Η βιομηχανία έπαψε πλέον να είναι «θυγάτηρ της βιοτεχνίας» –όπως χαρακτηριστικά είχε αποκληθεί στο εναρκτήριο τεύχος της πρώτης περιοδικής έκδοσης του ΣΕΒΒ, της *Βιομηχανικής και Βιοτεχνικής Επιθεώρησης*, το 1914– και διεκδικούσε μια άλλη –ηγετική– θέση στην Ελλάδα της Ανασυγκρότησης, αλλά και του Εμφυλίου. Εξάλλου, από το 1907 έως το 1946 ουδέποτε εκπρόσωπος της βιοτεχνικής τάξης δεν είχε αναλάβει την προεδρία του Συνδέσμου.

Δύο ακόμη φορές ο Σύνδεσμος προέβη σε αλλαγή της επωνυμίας του, επιδεικνύοντας –και δεν θα είναι οι μοναδικές φορές στην ιστορία του– τις ανάλογες προσαρμογές σε ένα μεταλλασσόμενο οικονομικό περιβάλλον. Ήδη από την αρχή της δεκαετίας του 1960 και με την ευρωπαϊκή προοπτική προπυλών, είχε τεθεί στα μέλη του ΣΕΒ η ανάγκη υιοθέτησης νέου διοικητικού μοντέλου. Ο Δημήτρης Μαρινόπουλος, ένας βιομήχανος της δεύτερης γενιάς και με ανοιχτούς επιχειρηματικούς ορίζοντες, υπογράμμιζε στη γενική συνέλευση του 1967 αυτήν ακριβώς τη δομική αλλαγή που μοιραία θα επέφερε μεταβολές στην επιχειρηματική διαδικασία αλλά και στην εκπροσώπησή της: «Η σύνθεσις της βιομηχανικής μονάδας μετεβλήθη εις τρόπον ώστε αυτή να μη είναι πλέον το προσωπικόν επίτευγμα

ενός ατόμου ούτε να διοικείται από τον ιδιοκτήτην, αλλά από τον διευθυντήν επιχειρήσεως, πράγμα το οποίον συνεπιφέρει μεταβολήν και εις την νοοτροπίαν και εις την συγκρότησιν των αιτημάτων της βιομηχανίας».³ Πράγματι, λίγο πριν εκπνεύσει η δεκαετία του 1970, ο ΣΕΒ ανταποκρίθηκε στα κελεύσματα της εποχής.

Το 1979 δεν υπήρξε μόνο ένα έτος-τομή για την Ελλάδα που υπέγραψε πανηγυρικά τη συμφωνία ένταξης στην ΕΟΚ στις 28 Μαΐου· υπήρξε έτος-τομή και για τον ΣΕΒ έχοντας στην ηγεσία του τον Δημήτρη Κυριαζή, έναν καταξιωμένο επιχειρηματία με μακρά παρουσία στα διοικητικά συμβούλια ελληνικών και ξένων επιχειρηματικών σχημάτων. Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων μετονομάστηκε σε Σύνδεσμο Ελληνικών Βιομηχανιών, μία κίνηση που υπαγορεύτηκε από τις ουσιαστικές αλλαγές «στην κεφαλαιακή συγκρότησι και στη διοικητική συμπεριφορά των βιομηχανικών επιχειρήσεων», σύμφωνα με τη σχετική ανακοίνωση του ΣΕΒ.⁴

Στη νέα χιλιετία, με την πλήρη ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ, ο ΣΕΒ ευθυγραμμίστηκε και πάλι με τις επιχειρηματικές εξελίξεις: απέκτησε την επωνυμία Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών, αντανακλώντας με σαφήνεια τους προβληματισμούς της επιχειρηματικής κοινότητας σε μια Ελλάδα που ζούσε ακόμη στον πυρετό και στον ενθουσιασμό των Ολυμπιακών Αγώνων. Ανασύνταξη

3. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 28ης Μαΐου 1967, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήνα 1967, *Δελτίον Πληροφοριών ΣΕΒ*, τεύχ. 118, 31 Μαΐου 1967 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 393, Ιούλιος 1967, σελ. 29.

4. Η ανακοίνωση δημοσιεύτηκε και στον Τύπο. Βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 537, Ιούλιος 1979, σελ. 23. Επίσης, βλ. Πανσεληνά Γεωργία Μ. - Μαυροειδή Μαρία, *Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών 1907-2007. Ένας αιώνας στην υπηρεσία της επιχειρηματικής ιδέας*, Economía Publishing, Αθήνα 2007, σελ. 439.

και διεύρυνση της βάσης της εργοδοτικής οργάνωσης επέτασαν οι καιροί, που μόλις άρχισαν να εμφανίζονται τα σημάδια μιας βαθιάς κρίσης – και που κάποιοι μόνο τότε ερμήνευαν με σκεπτικισμό και αναγκαία περίσκεψη. Σε ετούτη τη μεταολυμπιακή εποχή, λοιπόν, που προμήνυε τις γνωστές ραγδαίες ανατροπές, ο πρόεδρος Δημήτρης Δασκαλόπουλος προσέδωσε τη νέα ταυτότητα/ρόλο στον Σύνδεσμο το 2007, δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «Όλες οι αλλαγές εντάσσονται σε μια κοίτη που εξασφαλίζει συνέχεια σε αρχές και συνέχεια στην πράξη. Στην ίδια αυτή κοίτη πορευόμαστε σήμερα, αλλάζοντας».⁵

Αν ο ΣΕΒ εξασφάλισε την ενότητα/ταυτότητά του μέσα και από τις σχετικές καταστατικές τροποποιήσεις, εκ παραλλήλου διατήρησε σταθερά στην υπερκατονταετή πορεία του ως πρώτο διακριτικό της επωνυμίας του τη λέξη «σύνδεσμος»· ενδεχομένως, σαν μια μακρινή υπόμνηση/παρότρυνση του προέδρου Ιωάννη Τερζάκη στις 2 Φεβρουαρίου 1936 στην αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών, εν μέσω πολιτικής αστάθειας και έντονων κοινωνικών αγώνων, αλλά και εσωτερικών τριγμών: «Ο Σύνδεσμος έχει ανάγκη, μεγίστην ανάγκη να επαληθεύσει το όνομά του: Να γίνη δηλονότι Σύνδεσμος πραγματικός, σύνδεσμος συνδέων ψυχικώς αρρήκτως πάντα αυτού τα μέ-

λη».⁶ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, και η ανάδειξη του προέδρου σμίλευε την ενότητα του Συνδέσμου σε όλη του τη διαδρομή, «επαληθεύοντας την ονομασία του» κατά τη ρήση του Ι. Τερζάκη. Η εκλογή του προέδρου ουσιαστικά δεν υπήρξε ποτέ «εκλογή». Ο εκάστοτε πρόεδρος ήταν (και είναι) ένα πρόσωπο κοινής αποδοχής που συγκέντρωνε τις προτιμήσεις των μελών της γενικής συνέλευσης, του διοικητικού συμβουλίου, αλλά και των διατελεσάντων προέδρων και γηραιότερων μελών, του «Συμβουλίου των Γερόντων», όπως καθιερώθηκε να αποκαλείται.

Εξόχως διαφωτιστικά, ο Χ. Κατσάμπας περιγράφει το 1952 τις παραδοσιακές αξίες του Συνδέσμου και, εν προκειμένω, την αρχή της διαδοχής. «Θα αναφερθώ εις μίαν παράδοσιν, η οποία υπάρχει εις την βιομηχανικήν οικογένειαν, μίαν παράδοσιν, η οποία, εφ' όσον εγώ ενθυμούμαι, είναι συνεχής, όσον δε άλλοι ενθυμούνται, πλέον ηλικιωμένοι, υφίσταται από της ενάρξεως της λειτουργίας του Συνδέσμου. Η παράδοσις της ελληνικής βιομηχανικής οικογένειας είναι, όταν απέρχεται μία διοίκησις, εάν είναι δυνατόν, να προετοιμάζη και την διάδοχόν της και να θέτη υπό την κρίσιν των κ.κ. συναδέλφων το πρόσωπον εκείνο, το οποίον, κατά την γνώμην της, συγκεντρώνει ωρισμένας ιδιότητας, αι οποίαι είναι απαραίτητοι διά τον πρόεδρον του σωματείου τούτου. Και αι ιδιότητες αύται είναι: προϋπηρεσία,

5. Προλογικό σημείωμα του Δ. Δασκαλόπουλου, στο Πανσεληνά Γεωργία Μ. - Μαυροειδή Μαρία, *ό.π.*, σελ. 16.

6. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 20-21, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1936, σελ. 19.

7. *Ο.π.*, τεύχ. 212, Ιούνιος 1952, σελ. 16.

«Θα πρέπει να αντιληφθώμεν ότι τα προβλήματά μας δεν λύνονται, ή μη μόνον συλλογικώς. [...] Σύνθημά μας θα πρέπει να είναι 'Έν τη ενώσει η ισχύς'».

Χριστόφορος Κατσάμπας, 1958

γνώσις των διαφόρων ζητημάτων, κατάρτισις, μόρφωσις και διάθεσις προς εργασίαν».⁷

Επομένως, «πιστεύομεν ως βιολογικήν ανάγκην την ανανέωσιν της διοικήσεως», αλλά υπό την προϋπόθεση ότι οι απερχόμενοι πρόεδροι θα καταστούν πολύτιμοι συνεργάτες των νέων, συμπλήρωνε ο Χ. Κατσάμπας στη γενική συνέλευση του 1949.⁸ Κάτι τέτοιο άλλωστε τόνισε με νόημα ο γηραιός επίτιμος πρόεδρος Ανδρέας Χατζηκυριάκος προτείνοντας για την προεδρία τον κλωστοϋφαντουργό Συμεών Σινιόσογλου (που δεν έμελλε να ολοκληρώσει τη διετία του), διότι θεωρούσε ότι «θα δυναθῆ να βαδίσῃ επί των γραμμών που εχάραξε το υπό τον κ. Κατσάμπαν απερχόμενον προεδρείον».⁹

Σε μια τέτοια ακριβώς λογική εντάσσεται και η περίπτωση του Γεώργιου Δράκου, του επικεφαλής της κορυφαίας τότε ελληνικής βιομηχανίας κατασκευής ηλεκτρικών οικιακών συσκευών, της Ιζόλα. Ο Γ. Δράκος, από τους νεότερους προέδρους στην ιστορία του Συνδέσμου, συγκέντρωνε όλες εκείνες τις αρετές για την ανάδειξή του στο ανώτατο αξίωμα του ΣΕΒ το 1958: «Κριτήριον θεμελιώδες είναι η προθυμία του προέδρου να αναλωθῆ υπέρ γενικωτάτων προβλημάτων· μέτρον, η ικανότης του να επιληφθῆ δεξιώς και απροσωπολήπτως των βιομηχανικών ζητημάτων· όριον, η σωματική και ψυχική

αντοχή του».¹⁰ Πίστη όλων των μελών ήταν ότι «θα ανοίξη νέαν εποχήν εις την ιστορίαν της οργανώσεως».¹¹ Ωστόσο, προς ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του νεαρού Γ. Δράκου, σε μια κρίσιμη εποχή αποφάσεων και ανασυντάξεων του βιομηχανικού κόσμου, η θέση του πλαισιώθηκε με τους «παλαιούς και ισχυρούς ηγέτας της Βιομηχανίας»¹² ως αντιπροέδρους: τον Μποδοσάκη Αθανασιάδη (που για πρώτη φορά ανέλαβε διοικητικό ρόλο, αν και η παρουσία του στον Σύνδεσμο ήταν σταθερή και συνεπής επί χρόνια), τον Χριστόφορο Κατσάμπα και τον Αλέξανδρο Τσάτσο.

Μια πράγματι σπάνια δημόσια αναφορά στη σημασία του Συμβουλίου των Γερόντων οφείλεται στον Δ. Μαρινόπουλο· το Συμβούλιο των Γερόντων (ή των Προκρίτων κατά τον πρόεδρο) «απετέλεσε πηγήν και στοιχείον δυνάμεως διά τον Σύνδεσμον, διότι ούτω εξησφάλισε την συνεχείαν διοικήσεως και εθεμελίωσε την παράδοσιν που τον κυβερνά».¹³ Ακριβώς αυτή η σύζευξη της παράδοσης και του εκσυγχρονισμού που διέπει τον Σύνδεσμο τονίστηκε πλειστάκις από τους προέδρους: «εν αυτώ σμίγουν και αλληλοσυμπληρούνται η παράδοσις, η πείρα, η διαίσθησις και η γνώσις των παλαιότερων, αι δημιουργικαί ανησυχίαι και η καινοτόμος ορμή, ο ενθουσιασμός και η τεχνοκρατική επιστημοσύνη των νεωτέρων. Μία αρμονική "συμβίωσις",

8. Ό.π., τεύχ. 173, Μάρτιος 1949, σελ. 24.

9. Ό.π.

10. Από την ομιλία του Γ. Δράκου στη γενική συνέλευση της 26ης Απριλίου 1964, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1963*, Αθήνα 1964 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 356, Ιούνιος 1964, σελ. 41.

11. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 280, Φεβρουάριος 1958, σελ. 29.

12. Από σχόλιο για την εκλογή του νέου προέδρου Γ. Δράκου, βλ. ό.π., τεύχ. 280, Φεβρουάριος 1958, σελ. 18.

13. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 8ης Μαΐου 1968, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1967*, Αθήνα 1968, *Δελτίον Πληροφοριών ΣΕΒ*, τεύχ. 141, 15 Μαΐου 1968 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 404, Ιούνιος 1968, σελ. 28.

που οδηγεί εις την συνεχή δυναμικήν εξέλιξιν και ανανέωσιν του ΣΕΒ», επεσήμανε το 1972 ο πρόεδρος Ιωάννης Μητσός, με τη μακρά επιχειρηματική θητεία στη σιδηροβιομηχανία.¹⁴ Ενδεχομένως, σε εκείνη τη συνέλευση, η ταυτόχρονη ανακήρυξη δύο επίτιμων προέδρων, του Μποδοσάκη Αθανασιάδη και του Ευάγγελου Παπαστράτου, θα ήταν δυνατόν να ερμηνευτεί και ως μια ισχυρή υπενθύμιση αυτής της διπολικότητας του ΣΕΒ, της παράδοσης και της ανανέωσης, που του εξασφάλιζε ένα «κεφάλαιον πολύτιμον»: την ενότητα και τη συνέχεια. Και όλα ετούτα την εποχή της Επταετίας, τότε που η σύμφορα και η συσπείρωση του επιχειρηματικού κόσμου πρόβαλαν κάτι παραπάνω από αναγκαίες.

Σε όλη την ιστορία του Συνδέσμου σπάνιες είναι οι φορές που καταγράφονται δύο υποψηφιότητες για την προεδρία. Στην εκλογοαπολογιστική συνέλευση της 4ης Μαΐου 1952 κατατέθηκαν δύο ψηφοδέλτια: του Αλέξανδρου Τσάτσου (που προτάθηκε από την απερχόμενη διοίκηση) και του Ιάκωβου Μάγκου. Αν και με ποσοστό περίπου 85% αναδείχθηκε ο επί επταετία αντιπρόεδρος του ΣΕΒ Α. Τσάτσος (στην εκλογή του, ίσως, θα μπορούσαν να προσμετρηθούν και οι συγγενικές σχέσεις με τον επίτιμο πρόεδρο Ανδρέα Χατζηκυριάκο), ο νέος πρόεδρος δεσμεύτηκε να εξετάσει τα αιτήματα των

οπαδών του Ι. Μάγκου για την ανάγκη «μεταβολής μεθόδων, μέσων και τόνου εις την επιδίωξιν των λύσεων» επί των βιομηχανικών ζητημάτων.¹⁵

Παρ' όλους τους προβληματισμούς που γέννησε αυτή η διάσταση απόψεων, ο Α. Τσάτσος, προερχόμενος από την κραταιά τσιμεντοβιομηχανία της ΑΓΕΤ, προσπάθησε, απηχώντας μάλλον και τις απόψεις πολλών (και δη παλαιών) μελών, να συγκρατήσει τους κραδασμούς και να διασφαλίσει την ομοφωνία του Συνδέσμου. Μάλιστα, όταν πλέον ο Α. Τσάτσος παρέδωσε τα ηνία του ΣΕΒ στην επόμενη ηγεσία, υποδεικνύοντας στη θέση του προέδρου τον Νικόλαο Δρίτσα, φρόντισε να υπενθυμίσει στη γενική συνέλευση του 1956 ότι έτσι ακριβώς έπραττε ο Σύνδεσμος πάντοτε, «κατά πολύ παλαιάν παράδοσιν – αυτό άλλωστε δεικνύει την ενότητα που μας διέπει και που χάρις εις αυτήν ο Σύνδεσμος έχει επιτελέσει τας προόδους που όλοι γνωρίζομεν».¹⁶ Ακολούθως, προχωρώντας ένα βήμα ακόμη προς την παγίωση της συνοχής του ΣΕΒ και προς αποφυγήν νέων εντάσεων, προέκρινε για τη θέση έναν πρόεδρο από διαφορετικό βιομηχανικό κλάδο: «Και ούτω, μετά προέδρους «κλωστοϋφαντουργούς και μετά ένα άλλον πρόεδρον "τσιμεντάν" [...] δίκαιον είναι να εκλεγεί και ένας πρόεδρος εκ της Σιδηροβιομηχανίας, η οποία γενικώς εξυπηρετεί ολόκληρη

14. Από την ομιλία του Ι. Μητσού στη γενική συνέλευση της 14ης Ιουνίου 1972, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το 1971*, Αθήνα 1972, Δελτίον ΣΕΒ, τεύχ. 239, 15 Ιουνίου 1972 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 453, Ιούλιος 1972, σελ. 11.

15. Για την υποψηφιότητα του Ι. Μάγκου και τα δύο ψηφοδέλτια, βλ. Πανσεληνά Γεωργία Μ. - Μαυροειδή Μαρία, *ό.π.*, σελ. 348, και για το σχετικό παράθεμα, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 222, Απρίλιος 1953, σελ. 13. Μαρτυρείται ότι το 1986 ο Λεωνίδας-Φοίβος Κόσκος, πρόεδρος του ΕΣΙΠ, έθεσε μέσα στη γενική συνέλευση τη δική του υποψηφιότητα για πρόεδρος, η οποία έγινε δεκτή, αλλά πρόεδρος εξελέγη ο επίσημος υποψήφιος.

16. Από την ομιλία του Α. Τσάτσου στη γενική συνέλευση της 22ας Ιανουαρίου 1956, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 256, Φεβρουάριος 1956, σελ. 20.

17. Ό.π. Υπογραμμίζεται ότι από τη γενική συνέλευση της 22ας Ιανουαρίου 1956 καθιερώθηκε και η παρουσίαση σύντομου βιογραφικού σημειώματος για τον εκάστοτε υποψήφιο πρόεδρο, βλ. Αρχείο ΣΕΒ, *Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων*, τόμ. ΣΤ', 15 Μαρτίου 1956.

ρον την Βιομηχανία και που αποτελεί τον τέταρτον κλάδο της ελληνικής βιομηχανικής οικογενείας».¹⁷

Μολονότι ο Α. Τσάτσος εξασφάλισε τη σύμπλευση του επιχειρηματικού κόσμου, σε μια περίοδο μάλιστα που το βιομηχανικό όραμα φάνταζε τόσο κοντά όσο ποτέ άλλοτε, υπήρξε ιδιαίτερα κατηγορηματικός προς τα μέλη (και δεν ήταν ο μόνος πρόεδρος) για την οικονομική στήριξη του Συνδέσμου. Απευθυνόμενος στο ακροατήριο της γενικής συνέλευσης του 1953, διερωτήθηκε: Πώς ο ΣΕΒ θα μπορούσε να διασφαλίσει το δόγμα του, ότι είναι ένας εργοδοτικός οργανισμός ελεύθερος, έχοντας «πλήρη ανεξαρτησίαν γνώμης και πλήρη ελευθερίαν διατυπώσεως αυτής», χωρίς την απαραίτητη οικονομική ενίσχυση;¹⁸ Πρόκειται για ένα πάγιο αίτημα των προέδρων του ΣΕΒ, που κατά τακτά χρονικά διαστήματα διατυπωνόταν με ιδιαίτερη έμφαση. Από τη στιγμή που ο βιομηχανικός κόσμος θεωρούσε τον ρόλο του ΣΕΒ στην οικονομική ζωή ως «ουσιαστικό και αναντικατάστατο θεσμό», που αξίωνε «ανεξαρτησία σκέψεως και κριτικής προς πάσαν κατεύθυνσιν»,¹⁹ που θα έπρεπε να «ασκή επιθετικήν πολιτικήν»²⁰ για την προάσπιση της επιχειρηματικότητας, που θα διεύρυνε τις υπηρεσίες και τις μελέτες του για όλους τους βιομηχανικούς κλάδους,²¹ που θα παρακολουθούσε και θα μετείχε σε διεθνείς οργανισμούς και συνέδρια, όφειλε να «ενδυναμώση και να εξοπλίση τον ΣΕΒ δι' επαρκών πόρων».²²

Μάλιστα, ο Χ. Κατσάμπας είχε επιδείξει αξιοσημείωτη αποφασιστικότητα προκειμένου να περιορίσει το φαινόμενο, αλλά και να δώσει ένα ηχηρό μήνυμα στα μέλη του ΣΕΒ. Το 1946, μόλις είχε αναλάβει την προεδρία και είχε λάβει το «διαζύγιο» με τη βιοτεχνική τάξη, αποφάσισε να προχωρήσει σε μία ριζική λύση: τη διαγραφή περίπου 200 μελών, τα οποία δεν είχαν εκπληρώσει τις οικονομικές τους υποχρεώσεις για το έτος 1945, παρά τις επανειλημμένες ειδοποιήσεις του Συνδέσμου.²³ Αλλά και σε κάθε ευκαιρία, με την ιδιότητα πλέον του επίτιμου ισόβιου προέδρου (από το 1963), ο Χ. Κατσάμπας υπενθύμιζε στα μέλη τις οικονομικές υποχρεώσεις τους έναντι του Συνδέσμου: «Δεν κατωρθώσαμεν εν τούτοις, ποτέ, να ανταποκριθώμεν εις το αίτημα αυτό του Συνδέσμου, το οποίον λέγεται "αίτημα εισφοράς οικονομικής, αίτημα οικονομικών". Εάν δεν βοηθήσωμεν οικονομικώς τον Σύνδεσμον, δεν θα ημπορέση ασφαλώς να ανταποκριθή εις την αποστολήν του, παρ' όλην την καλήν διάθεσιν που έχει η Διοικούσα Επιτροπή, παρ' όλην την θυσίαν χρόνου και αναπαύσεως εκ μέρους του κ. προέδρου. Έχομεν ένα Σωματείον με προαιρετικήν εισφοράν και όχι υποχρεωτικήν».²⁴

18. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 222, Απρίλιος 1953, σελ. 13.

19. Ό.π., τεύχ. 404, Ιούνιος 1968, σελ. 28.

20. Ό.π., τεύχ. 465, Ιούλιος 1973, σελ. 23.

21. Ό.π., τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σελ. 33.

22. Πολλές φορές επαναλαμβάνεται το αίτημα για οικονομική ενίσχυση. Ενδεικτικά, βλ. ό.π., τεύχ. 404, Ιούνιος 1968, σελ. 28, στο ίδιο, τεύχ. 500, Ιούνιος 1976, σελ. 36.

23. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. Ε', 3 Ιανουαρίου 1946.

24. Από τη γενική συνέλευση της 26ης Απριλίου 1964, βλ. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 356, Ιούνιος 1964, σελ. 44.

Πάντως, μια ακόμη τροποποίηση του καταστατικού, που προσέδωσε τη δυνατότητα εγγραφής στον ΣΕΒ κλαδικών, περιφερειακών και τοπικών βιομηχανικών οργανώσεων, έφερε και τα επιθυμητά αποτελέσματα. Ο Σύνδεσμος ευτύχησε στην αθρόα ένταξη νέων μελών στους κόλπους του.²⁵ Συγκεκριμένα, 18 νέες κλαδικές οργανώσεις εγγράφηκαν στα μητρώα του το 1965, με αποτέλεσμα να συγκεντρώσει περίπου το 90% της ελληνικής βιομηχανίας από άποψη απασχόλησης και παραγωγής. Εκτός από τη διεύρυνση της βάσης του και, επομένως, την ενδυνάμωση της θέσης του στα κέντρα των αποφάσεων, άμεσο συνεπακόλουθο ήταν και η θεαματική αύξηση των εσόδων του ΣΕΒ από τις συνδρομές.²⁶

Ταυτόχρονα, υπό τη στέγη του Συνδέσμου σμιλεύτηκε η συνοχή και η συσπείρωση της ελληνικής βιομηχανίας, σε κλαδικό και σε περιφερειακό επίπεδο, τόσο με τη δημιουργία του Συντονιστικού Συμβουλίου των Βιομηχανικών Οργανώσεων Ελλάδος τη δεκαετία του 1960, που στόχευε στην προαγωγή ενιαίας αντίληψης περί των βιομηχανικών ζητημάτων αλλά και προς αποφυγήν φαινομένων διασποράς,²⁷ όσο και με την καθιέρωση θέσης αντιπροέδρου στον ΣΕΒ για τον εκάστοτε πρόεδρο του Συνδέσμου Βιομηχάνων Βορείου Ελλάδος τη δεκαετία του 1970.²⁸ Αυτό ακριβώς το πνεύμα

της συνεργασίας και της σύγκλισης εκφράστηκε με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο μέσα από τη «Διακήρυξη Ενότητας» του 1975, εν όψει του πρώτου μεταπολιτευτικού Βιομηχανικού Συνεδρίου, το οποίο αναδείκνυε «την ενότητα της βιομηχανίας, την απαρασάλευτη ταυτότητα των επιδιώξεών της, την αμετακίνητη απόφασί της να συμβάλει ομόθυμα [...] στη νέα αναπτυξιακή πορεία της χώρας».²⁹ Προσυπέγραφε ο ΣΕΒ και άλλες περιφερειακές βιομηχανικές οργανώσεις.

Αναμφίβολα, μια από τις κατακτήσεις του Συνδέσμου θεωρείται η δημιουργία της ιδιόκτητης στέγης του το 1954, ύστερα από περίπου 50 έτη περιπλάνησεων. Η Στέγη της Βιομηχανίας στην οδό Ξενοφώντος ήταν το επιστέγασμα συντονισμένων προσπαθειών και ένας κομβικός στόχος πολλών προέδρων (σημαντική δε υπήρξε η συμβολή του Χ. Κατσάμπα). Και ασφαλώς αυτός ο εμβληματικός χώρος σηματοδοτούσε και αντανακλούσε την ταυτότητα και τη σύμπλευση της βιομηχανικής κοινότητας. Εξάλλου, δεν ήταν λίγες οι φορές που η Στέγη της Βιομηχανίας φιλοξένησε κατά καιρούς διάφορες κλαδικές συσσωματώσεις. «Διατί υπάρχει ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων;» ρωτούσε ο Ιωάννης Μητσός τα μέλη· για να απαντήσει ευθύς: «Υπάρχει, διότι εξεπήγασεν από την βιομηχανία και εκφράζει την ενότητά της».³⁰

25. Αρχείο ΣΕΒ, *Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων*, τόμ. ΣΤ', 29 Ιανουαρίου 1963. Γενικά για την αναδιοργάνωση του ΣΕΒ, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1963*, Αθήνα 1964, σσ. 19-20. Για την έγκριση των τροποποιήσεων του καταστατικού, βλ. Αρχείο ΣΕΒ, Απόφαση Πρωτοδικείου Αθηνών, αρ. 15367/63, 2 Αυγούστου 1963.

26. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 379, Μάιος 1966, σελ. 25.

27. Για την πρώτη σύσκεψη των βιομηχανικών οργανώσεων στη Θεσσαλονίκη, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 398, Δεκέμβριος 1967, σελ. 74. Για την εξέλιξη του θεσμού, βλ. στο ίδιο, τεύχ. 436, Φεβρουάριος 1971, σσ. 27-28. Για την 7η σύνοδο του Συντονιστικού Συμβουλίου στις 23 Νοεμβρίου 1969 στον Βόλο, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 178, 30 Νοεμβρίου 1969.

28. Βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το 1973*, Αθήνα 1974 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 476, Ιούνιος 1974, σελ. 36.

29. ΣΕΒ, *Το Βιομηχανικό Συνέδριο 1975*, Αθήνα 1975. Επίσης, για τη Διακήρυξη και εκτενές ρεπορτάζ για το Βιομηχανικό Συνέδριο, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 484, Φεβρουάριος 1975, σσ. 36-46.

30. Για τη γενική συνέλευση στις 14 Ιουνίου 1972 και την ομιλία του προέδρου Ι. Μητσού, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 239, 15 Ιουνίου 1972, σελ. 1 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 453, Ιούλιος 1972, σελ. 25.

Όσο βαθαίνει ο χρόνος, τόσο οι εκάστοτε πρόεδροι του ΣΕΒ φαίνεται να προσβλέπουν και να επιδιώκουν την ενότητα αλλά και την περιχάραξη της ταυτότητας/δράσης του επιχειρηματικού κόσμου. Το καινοφανές στην απολογιστική έκθεση του Γ. Δράκου το 1959 ήταν ότι απευθύνθηκε αποκλειστικά στους φορείς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας: «Δεν στρέφεται προς τρίτους διά να ζητήσει τι πρέπει να πράξουν οι άλλοι διά την βιομηχανία. Στρέφεται προς ημάς αυτούς και επιθυμεί να διακηρύξει τι πρέπει να πράξωμεν ημείς οι ίδιοι διά την επίτευξιν ενός καλύτερου βιομηχανικού μέλλοντος». Και προς τούτο, ο Γ. Δράκος παρέδωσε ένα μωσαϊκό δέκα υποχρεώσεων-δεσμεύσεων του βιομηχανικού κόσμου.³¹

Σε αυτήν την κατεύθυνση κινήθηκαν οι «Βασικές Αρχές Επιχειρηματικής Συμπεριφοράς» του 1988 επί Θεόδωρου Παπαλεξόπουλου, όπως και η «Κοινή Διακήρυξη των Επιχειρήσεων της Ευρώπης» του 1992 στο πλαίσιο της UNICE και επί Στέλιου Αργυρού· υπό το αυτό πρίσμα, η νεότερη «Χάρτα Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων των Επιχειρήσεων» του 2005 επί Οδυσσέα Κυριακόπουλου, αλλά και ο εκσυγχρονιστικός «Κώδικας Εταιρικής Διακυβέρνησης ΣΕΒ για τις Εισηγμένες Εταιρείες» του 2011 επί Δημήτρη Δασκαλόπουλου. Αυτού του είδους οι πρωτοβουλίες δεν απευθύνονταν μόνο στα μέλη, αλλά και στην πολιτεία και στην κοινωνία, προσδιορίζοντας, σφυρηλατώντας και αποσαφηνίζοντας ρόλους και συμπεριφορές.

31. Για τη γενική συνέλευση της 22ας Μαρτίου 1959, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 294, Απρίλιος 1959, σελ. 29.

«Δεν κάνομε πολιτικήν εμείς.
Κάνομε βιομηχανίαν. [...]»
Θα συνεχίσωμεν, λοιπόν,
να ακολουθώμεν τον δρόμον αυτόν
της δημιουργίας».

Αλέξανδρος Τσάτσος, 1981

Ήδη από το 1909, με τα καταγιστικά γεγονότα στο Γουδί, ο δεύτερος κατά σειρά πρόεδρος του Συνδέσμου, ο Ηλίας Πουλόπουλος –από τους ιδρυτές ενός εντυπωσιακού για την εποχή του βιομηχανικού συγκροτήματος, του Ελληνικού Πιλοποιείου–, με έμφαση υπογράμμισε πως ο ΣΕΒΒ «δεν έλαβε εν ουδεμιά περιπτώσει πολιτικήν τινά χροιάν»,³² εννοώντας βεβαίως την ουδέτερη στάση του Συνδέσμου έναντι συγκεκριμένων πολιτικών δυνάμεων. Αν και η χρονική απόσταση μεγάλη, η ευθεία σύνδεση με νεότερες διακηρύξεις περί «πολιτικής ίσων αποστάσεων» είναι πρόδηλη.³³ Η σταθερή αυτή αρχή που διέπει και τις σύγχρονες ηγεσίες του Συνδέσμου κωδικοποιείται χαρακτηριστικά στην εξής ρήση: «Κρίνουμε πολιτικές, όχι κόμματα». Διατρέχοντας την ιστορία του Συνδέσμου, οκτώ περιπτώσεις συμμετοχής προέδρων σε πολιτικούς σχηματισμούς μπορούν να εντοπιστούν. Από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τα μεσοπολεμικά χρόνια καταγράφονται πέντε ηγετικές φυσιογνωμίες του Συνδέσμου: οι δύο πρώτοι πρόεδροι του ΣΕΒΒ Μιχαήλ Πολίτης και Ηλίας Πουλόπουλος,³⁴ οι δύο «θρυλικές» μορφές της ελληνικής τσιμεντοβιομηχανίας, ο περισσότερο δραστήριος πολιτικά

Ανδρέας Χατζηκυριάκος και ο Νικόλαος Κανελλόπουλος, που δέχτηκαν την υπουργοποίησή τους (ο πρώτος αρκετές φορές, ενώ ο δεύτερος για μία μονάχα φορά στην κυβέρνηση Κ. Δεμερτζή το 1935 ως υπουργός Εθνικής Οικονομίας)³⁵ και ο μεταλλειολόγος Κωνσταντίνος Νέγρης που έλαβε το δημαρχικό αξίωμα.³⁶ Αλλά και ο κατοχικός πρόεδρος του Συνδέσμου Άγγελος Κανελλόπουλος, νεότερος αδελφός του Νικόλαου, ανέπτυξε πλούσια πολιτική δράση, όπως και ο άμεσος διάδοχός του στην προεδρία του ΣΕΒΒ, ο οικονομολόγος Σταύρος Κωστόπουλος (που παρέμεινε στη θέση αυτή ένα σύντομο, ιδιαίτερα όμως δύσκολο διάστημα, από το καλοκαίρι του 1944 έως τον Φεβρουάριο του 1945).³⁷ Στα νεότερα χρόνια εμφανίζεται μόνο ο Στέλιος Αργυρός, ο πρώτος πρόεδρος της εκτελεστικής επιτροπής του ΣΕΒ το 1988, όταν ο Σύνδεσμος υιοθέτησε το δυαδικό σχήμα στη διοίκησή του.³⁸

Πέρα από τις διάφορες κάθε φορά ερμηνείες για αυτές τις συγκεκριμένες πολιτικές δράσεις (που ενίοτε μπορεί να ιδωθούν και υπό το πρίσμα της προσφοράς στον επιχειρηματικό κόσμο λόγω της καθυστέρησης και της υστέρησης της παραδοσιακής πολιτικής έναντι της ιδιωτικής πρωτοβουλίας),

32. Βλ. Ηλίας Πουλόπουλος, «Ιστορία της ιδρύσεως του 8ου υπουργείου», *Δελτίον της Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας*, αρ. 300, Απρίλιος 1921, σελ. 151.

33. Ενδεικτικά, βλ. δηλώσεις Δ. Μαρινόπουλου, Θ. Παπαλεξόπουλου, Σ. Αργυρού κ.λπ. Η ίδια θέση επαναλαμβάνεται από όλους τους προέδρους στην επετειακή έκδοση του ΣΕΒ, Αθήνα 2007.

34. Σημειώνεται ότι ο Μ. Πολίτης εξελέγη βουλευτής με τον Χαρίλαο Τρικούπη (1892). Η ήττα του τελευταίου στις εκλογές του 1895 σήμανε το τέλος και της πολιτικής δράσης του πρώτου προέδρου του ΣΕΒΒ. Ο Η. Πουλόπουλος εμφανίζεται στις δημοτικές αρχές υπό τον Σπύρο Μερκούρη (1899). Υπογραμμίζεται ότι οι δύο αυτοί πρώτοι πρόεδροι του ΣΕΒΒ έδρασαν πολιτικώς πριν από την ίδρυση του Συνδέσμου.

35. Ο Α. Χατζηκυριάκος ήταν ο βιομήχανος με τη μεγαλύτερη διάρκεια και στην προεδρία του Συνδέσμου και στα πολιτικά πράγματα, ενώ η θητεία του Ν. Κανελλόπουλου στην πολιτική ήταν εξαιρετικά βραχύβια, όπως άλλωστε και η κυβέρνηση Κ. Δεμερτζή.

36. Ο Κ. Νέγρης διετέλεσε επί σειρά ετών δήμαρχος Λαυρίου.

37. Εντονότερη ήταν η πολιτική παρουσία του Α. Κανελλόπουλου και του Σ. Κωστόπουλου, που όμως και οι δύο παρέμειναν στην ηγεσία του Συνδέσμου λιγότερο από χρόνο.

38. Ο Σ. Αργυρός διετέλεσε ευρωβουλευτής υπό τη Νέα Δημοκρατία κατά το διάστημα 1994-1999.

Ο Μποδοσάκης Αθανασιάδης συνομιλεί με τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, κατά τη συνάντησή τους σε πρόγευμα που παρέθεσε ο Αμερικανός πρεσβευτής το 1949:

- Τι γυρεύεις εσύ εδώ;
Μήπως πας για υπουργός;
- Εγώ δεν εννοώ να γίνω «πρώην»,
όπως κάθε τόσο γίνεσθε σεις.
Είμαι και μένω Μποδοσάκης.

κυρίως η μεταπολεμική ηγεσία του ΣΕΒ δεν φαίνεται να ελκύεται από τα –όποια– θέληγτρα της πολιτικής. «Δεν κάνομε πολιτικήν εμείς· κάνομε βιομηχανίαν»,³⁹ θα συνοψίσει με αφοπλιστική σαφήνεια ο Αλέξανδρος Τσάτσος σε κατοπινούς από την προεδρία του χρόνους. Ακόμη και όταν στην πλέον αναγνωρίσιμη φυσιογνωμία της ελληνικής βιομηχανίας, τον Μποδοσάκη Αθανασιάδη –που, παρ' όλη την ενεργό συμμετοχή του στον Σύνδεσμο, δεν χρίστηκε ποτέ πρόεδρος του–, προσφέρθηκε θεσμικός ρόλος, εκείνος φέρεται να απάντησε με το ιδιαίτερο ύφος του: «Η πρωθυπουργία δεν μ' ενδιαφέρει. Αν θέλετε, όμως, κάνετε το κράτος ανώνυμη εταιρεία και αναλαμβάνω διευθύνων σύμβουλος».⁴⁰

Αναμφίβολα, μία από τις πιο «πολιτικοποιημένες» στιγμές στον βίο του Συνδέσμου εγγράφεται στα πρώτα χρόνια της μεταπολεμικής εποχής. Από το 1945 η προεδρική σκυτάλη πέρασε σε μια «μαχητική», όπως θα αποδειχτεί και εν συνεχεία, μορφή της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας, στον Χριστόφορο Κατσάμπα, έναν επιχειρηματία που θεωρούσε εαυτόν –όπως και εν γένει τη βιομηχανική οικογένεια– πρακτικό, με έντονη παραγωγική δράση, αποφεύγοντας την περιττή παρελθοντολογία και θέτοντας ως προμετωπίδα: «Το παρελθόν μόνον ως σκληρόν μάθημα και ως πείρα πικρά πρέπει να έχη αξίαν»⁴¹ (πιστός σε αυτήν την αντίληψη, αρκετά χρόνια αργότερα θα τιτλοφορήσει το αυτοβιογραφικό του

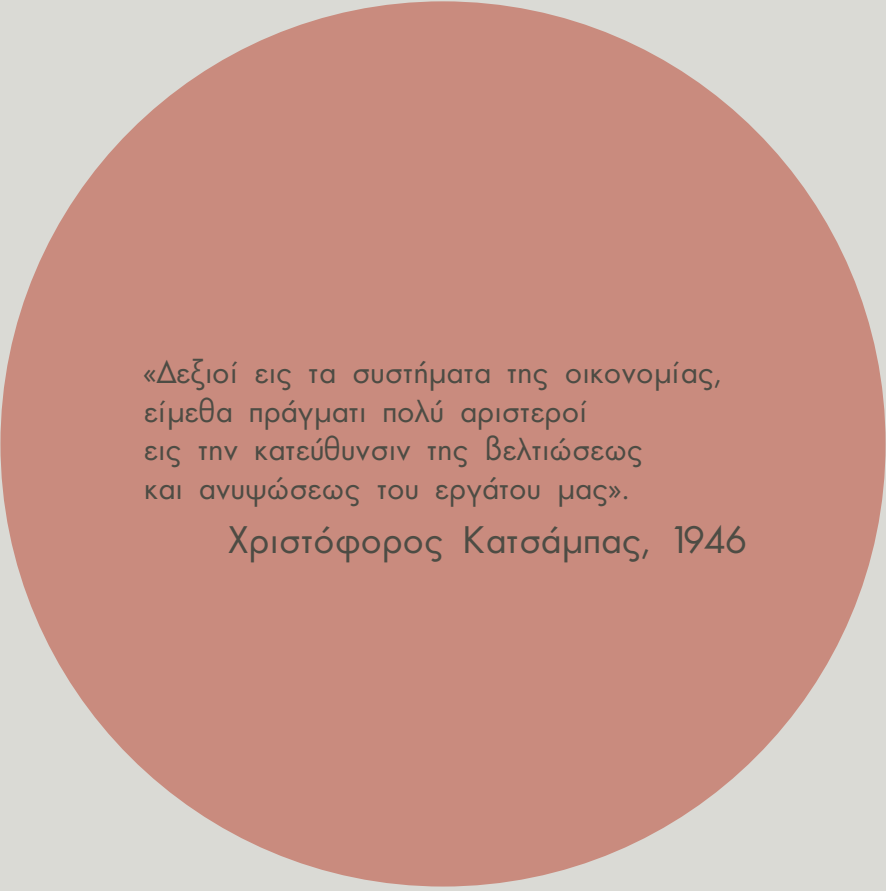
βιβλίο *Πιστεύοντας εις το μέλλον*). Μέσα στην ευφορία λοιπόν που γέννησε η Απελευθέρωση και με την προσδοκία της Ανασυγκρότησης, οι πρώτοι τριγμοί ανάμεσα στο κράτος και στον βιομηχανικό κόσμο δεν άργησαν να διαφανούν. Πρόκειται ακριβώς για την εποχή που ο ΣΕΒΒ θα αναμετρηθεί (και δεν θα είναι η μόνη φορά) με τον Κυριάκο Βαρβαρέσο, τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Π. Βούλγαρη και υπουργό Εφοδιασμού, για την οικονομική πολιτική που εφάρμοζε, κυρίως, σε θέματα φορολογίας και στη διαχείριση της βοήθειας της UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration). Οι τόνοι θα είναι ασυνήθιστα υψηλοί· μάλλον δικαιολογημένοι σε μια εποχή που τα πολιτικά πάθη βρίσκονται στο απόγειό τους, ενώ ταυτόχρονα ελάχιστοι ίσως μπορούν να επιδείξουν σύνεση και ψυχραιμία από έναν κόσμο που μόλις έχει βγει από τις συγκλονιστικές ημέρες Κατοχής και που εναποθέτει τις ελπίδες του σε ένα –σαθρό– μέλλον.

Ο Κ. Βαρβαρέσος θα οδηγηθεί εν τέλει σε παραίτηση, εξαπολύοντας κατηγορίες κατά του βιομηχανικού κόσμου, ενώ ο Σύνδεσμος, ενισχυμένος και με άλλες οργανώσεις, του απηύθυνε ανοιχτή επιστολή στις 5 Σεπτεμβρίου 1945, καλώντας τον να κατονομάσει πρόσωπα και να καταθέσει τα δέοντα στοιχεία. Στη συνέχεια, ο Σύνδεσμος προχώρησε και σε σχετική έκδοση (το 1946 το βιβλίο κυκλοφόρησε και στην αγγλική γλώσσα προς ενημέρωση και των

39. Από νεκρολογία του Α. Τσάτσου, περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 609/610, Ιούλιος-Αύγουστος 1985, σελ. 28.

40. Βλ. «Μποδοσάκης Αθανασιάδης, ο επιχειρηματίας-θρύλος, ο βιομήχανος-δημιουργός, ο εθνικός ευεργέτης», περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 532, Φεβρουάριος 1979, σελ. 34. Για τη συμμετοχή επιχειρηματιών στην πολιτική, βλ. Πανσεληνά Γεωργία Μ., *53 Επιχειρηματίες στη Βουλή*, Economía Publishing, Αθήνα 2008.

41. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 10.

«Δεξιοί εις τα συστήματα της οικονομίας,
είμεθα πράγματι πολύ αριστεροί
εις την κατεύθυνσιν της βελτιώσεως
και ανυψώσεως του εργάτου μας».

Χριστόφορος Κατσάμπας, 1946

ξένων αποστολών) υπό τον εύλογο τίτλο *Η ελληνική βιομηχανία και οι επικριταί της*, με σκοπό «να διαφωτίσει κάθε άνθρωπον καλής πίστεως, οιασδήποτε πολιτικής ή κοινωνικής παρατάξεως». ⁴²

Ωστόσο, σε αυτήν τη συγκυρία, με τα πολιτικά πάθη συνεχώς να υποδαυλίζονται πυροδοτώντας τον διχασμό, ο Χ. Κατσάμπας μιλά στον βιομηχανικό κόσμο με πολιτικούς όρους. Πρόκειται μάλλον για μια από τις σπάνιες φορές που ο λόγος ενός προέδρου του Συνδέσμου είναι τόσο πύρινος και ξεκάθαρος ως προς την πολιτική, αλλά και κομματική τοποθέτηση. Θεωρεί ότι διάγουν σε καιρούς «πλήρους ασυναρτησίας», με κύρια νοσογόνο εστία τη «μανία του “αριστερίζειν” η οποία προσέλαβε τους πάντας», ότι κυρίαρχη είναι η νοοτροπία «της υποταγής εις την αξίωσιν του αριστερισμού». ⁴³ Κατηγρώντας την κρατική μηχανή για τους άστοχους «αριστερούς» χειρισμούς και ως προς τη δημοσιονομική πολιτική, όχι μόνο αναπτύσσει τις αιτίες που το κεφάλαιο –είτε εντόπιο, είτε των Ελλήνων του εξωτερικού, είτε ξένων συμφερόντων– αρνείται να επενδύσει σε παραγωγικά έργα ανά την επικράτεια, αλλά επιπλέον σπεύδει να δώσει ένα χαρακτηριστικό δείγμα των καιρών (και όχι εκείνων μόνο): «[Το Κράτος] απεγοήτευσε την υπηρέτριαν η οποία εστήριζεν όλα της τα όνειρα εις την μικράν της κατάθεσιν, διακυρήξαν ούτω ότι η μεγαλύτερα ηλιθιότης θα ήτο εις το εξής η αποταμίευσις. Και έρριψεν εις

την αθλιότητα τον συνταξιούχον ο οποίος έβλεπε την ασφάλειαν των γηρατειών του». ⁴⁴ Με παρρησία καλούσε την πολιτεία να αφήσει ελεύθερη την ιδιωτική πρωτοβουλία να δράσει και να αποβάλλει το πνεύμα της ήσσονος προσπάθειας, ενώ παρότρυνε τη βιομηχανική τάξη: «Πρέπει, ας μη διστάσωμεν να το διακηρύξωμεν εκ φόβου μήπως θεωρηθώμεν ως δεξιόι, πρέπει να δημιουργήσωμεν αγαθά, δηλαδή πλούτον εθνικόν. [...] Και το Κράτος θα πληρώση τα ταμεία του και δεν θα καταφεύγη ούτε εις την απάτην ούτε εις την επαιτείαν». ⁴⁵

Εντούτοις, η ευθεία αναμέτρηση με την κρατική εξουσία δεν είχε τελειώσει ούτε για τον Σύνδεσμο ούτε για τον Χ. Κατσάμπα, που είχε παραδώσει από το 1949 την αρχή του ΣΕΒ στον Σ. Σινιόσση. Η αυγή της δεκαετίας του 1950 θα έβρισκε τον πρώην πρόεδρο να έχει συλληφθεί και να έχει φυλακισθεί με συνοπτικές διαδικασίες, με κατηγορητήριο που ενέπιπε σε αγορανομικές διατάξεις. Μέσα σε ένα θολό, εξαιρετικά εύθραυστο πολιτικό σκηνικό και με το Σχέδιο Μάρσαλ εν εξελίξει, ο Κατσάμπας θεωρούσε ότι η ελληνική βιομηχανία διωκόταν, ενώ υποστήριζε με ζέση: «Ομιλούν όλοι περί εκβιομηχανίσεως της χώρας και, ή εκ πλάνης ή εκ προθέσεως, κάμνουν το αντίθετο». ⁴⁶ Η σύλληψη του πρώην προέδρου του ΣΕΒ, εκτός από τα προσωπικά και ιδιαίτερα κίνητρα, δεν θα μπορούσε να μην περικλείει έναν δυνατό συμβολισμό: ήταν μία

42. Βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία και οι επικριταί της*, Αθήνα 1945 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 9.

43. Ο.π., τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 11 και στις επόμενες σελίδες περί «αριστερισμού».

44. Ο.π., σελ. 12.

45. Ο.π.

46. Ο.π., τεύχ. 186, Απρίλιος 1950, σελ. 18.

«[Συνεργασία με το κράτος] χωρίς αιφνιδιασμούς,
με ανοιχτό πνεύμα και σύγχρονη αντίληψη,
με ταχύτητα στη λήψη αποφάσεων και όχι δισταγμούς
και αμφιταλαντεύσεις που καλλιεργούν κλίμα
αβεβαιότητας και στασιμότητας».

Θεόδωρος Παπαλεξόπουλος, 1982

επίδειξη ισχύος του κράτους έναντι του βιομηχανικού κόσμου. Όπως ήταν αναμενόμενο, η δίωξη έφερε τη συσπείρωση.

Σε αυτήν την οξύτατη, γεμάτη ένταση αντιπαράθεση της πολιτικής εξουσίας με τον Σύνδεσμο, σύσσωμο το προεδρείο υπό τον Σ. Σινιόσογλου παραιτήθηκε σε ένδειξη διαμαρτυρίας, ενώ χρέη διοίκησης ανέλαβαν όλοι οι προηγούμενοι πρόεδροι του ΣΕΒ με επικεφαλής τον επίτιμο Ανδρέα Χατζηκυριάκο, συγκαλώντας εσπευσμένα γενική συνέλευση τον Μάρτιο του 1950. Οι καιροί απαιτούσαν όχι μόνο ενότητα και σύμπνοια, αλλά και την εμπειρία των παλαιότερων. Η κορύφωση της αντιβιομηχανικής πολιτικής και ο συστηματικός –επίσημος πλέον– διωγμός υπαγόρευε ανάλογη πρακτική εκ μέρους του Συνδέσμου. Ο Χατζηκυριάκος, σε ηλικία άνω των 70, μάχιμος ωστόσο, έδωσε τη γραμμή: «Θα πρέπει ν' αντιμετωπίσωμε τούτο μετά προσοχής, ηπιότητας και συνέσεως. Εγώ, όμως, καθ' όσον τουλάχιστον υμείς γνωρίζετε, ουδέποτε υπήρξα της αντιλήψεως αυτής. Δηλαδή πάντοτε εις το παρελθόν ηκολούθησα την αρχήν ότι ζητήματα ζωτικά και δη μιας τάξεως μεγάλης και αξιολόγου, όπως της βιομηχανικής, δεν είναι δυνατόν ν' αντιμετωπίζονται μετά ηπιότητας». Και ανατρέχοντας στο πρόσφατο μεσοπολεμικό παρελθόν, τότε που και ο ίδιος ενεπλάκη στα γρανάζια της πολιτικής, υπογράμμισε: «Τους ισχυρούς εκείνους πολιτικούς άν-

δρας η βιομηχανία πάντοτε αντιμετώπιζε μετά σθένους, θάρρους και παρρησίας. Οι άνδρες όμως εκείνοι ανεγνώριζον εις την βιομηχανίαν το δικαίωμα να τους αντιμετωπίζη».⁴⁷ Ακολούθως, ομόθυμα τα μέλη του ΣΕΒ ανανέωσαν τη θητεία του Κατσάμπα, στέλνοντας το δικό τους ηχηρό μήνυμα στα κέντρα της πολιτικής εξουσίας.

Μέσα σε δύο χρόνια, τον Σεπτέμβριο του 1952, σημειώθηκε δεύτερο κρούσμα δίωξης ηγετικού στελέχους του ΣΕΒ: ο Αλέξανδρος Τσάτσος, διευθύνων σύμβουλος της ΑΓΕΤ, καταδικάστηκε σε πεντάμηνη φυλάκιση από το Αγορανομικό Δικαστήριο Αθηνών για υπερβολικό κέρδος. Ο Α. Τσάτσος είχε μόλις αναλάβει την προεδρία του Συνδέσμου, διαδεχόμενος τον Χ. Κατσάμπα, και είχε ξεκαθαρίσει τη στάση του απέναντι στις διαφορετικές φωνές των μελών υπό τον Ι. Μάγκο που εισηγούνταν «μαχητικές επιδείξεις»⁴⁸ για την πολιτική γραμμή του Συνδέσμου. Ο πρόεδρος, όμως, είχε διαμηνύσει στον βιομηχανικό κόσμο ότι ήταν αποφασισμένος να ακολουθήσει την –παραδοσιακή– οδό της διπλωματίας και όχι την άμεση επίθεση/σύγκρουση με το κράτος. Η πρώτη αντίδραση του Α. Τσάτσου σε αυτήν την περιπέτεια ήταν να καταθέσει στο σώμα της οργάνωσης την παραίτησή του από την προεδρία. Ωστόσο, δεν έγινε αποδεκτή, διότι ήταν «καταφανής η αδικία».⁴⁹ Ενδεχομένως, αυτή η στάση ψυχραιμίας και νηφαλιότητας απέναντι στις κυβερνητικές προκλήσεις να

47. Για την περιγραφή της σύλληψής του, βλ. Κατσάμπας Χριστόφορος, *Πιστεύοντας εις το μέλλον. Το χρονικό μίας προσπάθειας*, Αθήνα 1966, σσ. 281-282. Για την έκτακτη γενική συνέλευση της 19ης Μαρτίου 1950, βλ. Αρχείο ΣΕΒ, *Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων*, τόμ. Ε', 21 Απριλίου 1950, και για τα παραθέματα, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 186, Απρίλιος 1950, σελ. 16.

48. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 222, Απρίλιος 1953, σελ. 13.

49. Αρχείο ΣΕΒ, *Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων*, τόμ. Ε', 10 Σεπτεμβρίου 1952.

υπαγορευόταν και από τις ισχύουσες οικονομικές συνθήκες της εποχής· ήταν τώρα η στιγμή που η πολιτική της οικονομικής σταθεροποίησης, όπως εκφράστηκε κυρίως από τον κεντρώο υπουργό Οικονομικών Γεώργιο Καρτάλη, είχε αρχίσει να αποδίδει καρπούς και να προδιαγράφει στους ορίζοντες την πραγμάτωση της βιομηχανικής ιδέας.

Πράγματι, όσο η χώρα προχωρούσε ολοένα και πιο συντεταγμένα στον δρόμο της Ανασυγκρότησης, τόσο με την κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού υπό τον στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο όσο και με τη διάδοχη Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) του Κωνσταντίνου Καραμανλή, οι τόνοι στον Σύνδεσμο για τις εφαρμοζόμενες οικονομικές πολιτικές χαμηλώνουν· ποτέ όμως δεν ατονούν ή εξαλείφονται, κυρίως όταν η Ελλάδα προσδένεται στο όραμα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Μια κρατική μηχανή με «πολύ λιγότερον κομματικήν χροιάν»⁵⁰ προσδοκούσε ο Γεώργιος Δράκος προκειμένου να απογειωθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία. «Το Κράτος πρέπει να αποβή και πάλιν υψηλόφρον, να φανή έντιμον, να δειχθή γενναίον»⁵¹ και να προχωρήσει σε επιτακτικές μεταρρυθμίσεις και αλλαγές, υπογράμμισε ο πρόεδρος το 1963, για να διαπιστώσει με πικρία ότι πλειστάκις «εκώφευε εις τας υποδείξεις του βιομηχανικού κόσμου».⁵²

Επί των ημερών του Γ. Δράκου και η προσπάθεια διάχυσης των απόψεων του Συνδέσμου στην πολιτι-

κή ηγεσία της Ενώσεως Κέντρου. Με «πολιτικούς» όρους θα μιλούσε ο νέος υπουργός Βιομηχανίας Ιωάννης Ζίγδης, όταν επισκέφθηκε τον Σύνδεσμο: «Εδώ έχομεν έναν περίεργον σοσιαλισμόν. Τα κέρδη εις τους ιδιώτας και αι ζημίαι, λόγω της δημιουργηθείσης νοοτροπίας, εις το Κράτος. Ο επιχειρηματίας θα έχη του λοιπού τον κίνδυνον της επιχειρηματικότητός του».⁵³ Όμως τις παραμονές των Χριστουγέννων του 1964, στο δείπνο που παράθεσε ο ΣΕΒ προς τιμήν του πρωθυπουργού Γεώργιου Παπανδρέου, ο επίτιμος πρόεδρος Χ. Κατσάμπας θα πει επιγραμματικά και θαρρετά στην κυβέρνηση: «Τολμήσατε».⁵⁴

Καθώς ξεδιπλώνεται η –καταλυτική– δεκαετία του 1960, τόσο τα πολιτικά και τα κοινωνικά πάθη στο προσκήνιο και στο παρασκήνιο εντείνονται. Η πολιτική αστάθεια του κεντρώου χώρου μοιραία πυροδοτούσε συγκρούσεις, με κορύφωση εκείνη του Γ. Παπανδρέου και του νέου βασιλιά Κωνσταντίνου. Είναι ακριβώς η στιγμή που ο Σύνδεσμος απευθύνει έκκληση προς τον πολιτικό κόσμο της χώρας «να διαχωρίση την βιομηχανικήν ανάπτυξιν από την πολιτικήν διαμάχην και να προβή εις κοινήν περί τούτου διακήρυξιν ότι το θέμα είναι υπερκομματικόν και ενιαίας εθνικής ευθύνης». Ασφαλώς, το αποτέλεσμα είναι γνωστό: «Δεν εισηκούσθη».⁵⁵

Στον διάδοχο του Γ. Δράκου, Δημήτρη Μαρινόπουλο, έλαχε το δύσκολο –αναμφισβήτητα– εγχείρημα να αποσπάσει την πολιτική συναίνεση στο βιομηχα-

50. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 341, Ιούνιος 1963, σελ. 29.

51. Ό.π.

52. Ό.π., τεύχ. 379, Μάιος 1966, σελ. 26.

53. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. ΣΤ', 29 Νοεμβρίου 1963.

54. Για το δείπνο προς τιμήν του Γ. Παπανδρέου, βλ. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. ΣΤ', 29 Ιανουαρίου 1965.

55. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 379, Μάιος 1966, σελ. 26.

νικό ζήτημα. Δύο μόνο μήνες στην ηγεσία του Συνδέσμου, ο Δ. Μαρινόπουλος προετοίμασε πυρετωδώς τον Ιούνιο του 1966 μια από τις πρώτες θεαματικές εκδηλώσεις εξωστρέφειας του ΣΕΒ, ένα επίσημο γεύμα, παρουσία του βασιλιά,⁵⁶ θεωρώντας ίσως ότι ο Κωνσταντίνος, ως ένας ισχυρός πόλος εξουσίας, θα μπορούσε να λειτουργήσει συσπειρωτικά και αποτελεσματικά στην προάσπιση –αν όχι στην προαγωγή– της ελληνικής βιομηχανίας, την εποχή που κατέγραφε εντυπωσιακές επιδόσεις. Όπως γλαφυρά περιέγραφε ο Κωνσταντίνος στον χαιρετισμό του: «Ενθουμούμαι, ότι περιοδεύων, ως νέο παιδί την ύπαιθρον χώραν, μαζί με τους γονείς μου, σπανίως έβλεπα την γνώριμον καπνοδόχον των βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Σήμερον έχω το ευτύχημα να εγκαινιάζω συνεχώς νέας βιομηχανικές μονάδας».⁵⁷ Ο δε πρόεδρος δημοσιοποιούσε με ενάργεια τα αιτήματα της βιομηχανικής τάξης: καλούσε τις πολιτικές και τις κοινωνικές δυνάμεις του τόπου αφ' ενός σε σύμπλευση για τη δημιουργία ενός πλαισίου εθνικής βιομηχανικής πολιτικής και αφ' ετέρου σε διάλογο μέσω ενός βιομηχανικού συνεδρίου για «να τεθώμεν όλοι προ των ευθυνών μας».⁵⁸ Μόνο που εκείνο το βιομηχανικό συνέδριο που οραματιζόταν ο Δ. Μαρινόπουλος θα ματαιωνόταν επί πολλά χρόνια, αφού οι πολιτικές υποθέσεις θα έπαιρναν νέα τροπή. Και ασφαλώς τα χρόνια που θα ακολουθούσαν ολωσδιόλου δεν θα ευνοούσαν τον διάλογο. Τουναντίον.

«Η πολιτική μας ζωή, τώρα τελευταίως, εχαρακτηρίσθη από άλλας κομματικές επιδιώξεις, από συχνήν εναλλαγήν των κυβερνήσεων εις την αρχήν, από αστάθειαν περιβάλλοντος της οικονομικής ζωής. [...] Την περίοδον αυτήν, γεμάτην αμφιβολίας, δισταγμούς και εφεκτικότητα, διεδέχθη η 21η Απριλίου κατά την οποίαν επραγματοποιήθη μεταβολή εις την διακυβέρνησιν της χώρας αποτελούσα, κατά τας δηλώσεις του προέδρου της κυβερνήσεως, πρόσκαιρον εκτροπήν του πολιτεύματος».⁵⁹ Η τοποθέτηση του Δ. Μαρινόπουλου στη νέα τάξη πραγμάτων είναι ομολογουμένως πολύ προσεκτικά διατυπωμένη σε εκείνη την πρώτη γενική συνέλευση του Συνδέσμου μετά το πραξικόπημα: η πολιτική αστάθεια, που μοιραία προκάλεσε και την οικονομική, οδήγησε στην εκτροπή (και όχι στην «επανάσταση» που πρέσβευαν οι πραξικοπηματίες), η οποία όμως θα ήταν πρόσκαιρη (που θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως ευχή/ελπίδα του προέδρου – και όχι μόνον)· και για να μην υπάρξουν παρανοήσεις, έσπευσε να αποδώσει την εκτίμηση αυτή στα λεγόμενα του πρωτεργάτη του πραξικοπήματος.

Ωστόσο, η αντίθεση του Δημήτρη Μαρινόπουλου με τις εν γένει πρακτικές των Απριλιανών και την τακτική του ασφυκτικού ελέγχου τον οδήγησε σε οικειοθελή αποχώρηση από την προεδρία. Επρόκειτο για μια πράξη εκτόνωσης της έντασης και, ως εκ τούτου, διαφύλαξης του Συνδέσμου από μια

56. Για τις ομιλίες στο επίσημο γεύμα του ΣΕΒ, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήνα 1967, χ.α.

57. Ο.π., χ.α.

58. Ο.π., χ.α.

59. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήνα 1967, σσ. 5-6 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 393, Ιούλιος 1967, σελ. 26.

ευθεία παρέμβαση του καθεστώτος στην εσωτερική του λειτουργία. «Το φορτίο της Προεδρίας του ΣΕΒ», θα πει, «είναι βαρύ και λεπτεπίλεπτο αλλά και τιμητικό». «Ήλθε και μένα ο καιρός μου να μεταφερθώ στις θέσεις των "Γερόντων"»,⁶⁰ ανακοίνωσε στον επιχειρηματικό κόσμο το 1970, με τελικό όμως αποδέκτη τους Απριλιανούς. Με αυτήν την τακτική του ελιγμού, ο πρόεδρος προτίμησε να απομακρυνθεί, υπηρετώντας την αρχή της ανεξαρτησίας και της ενότητας του Συνδέσμου, μια αρχή που καθ' όλη τη διάρκεια της προεδρίας του φρόντιζε ανελλιπώς να επισημαίνει, χρησιμοποιώντας και καθιερώνοντας μάλιστα τη δημοτική γλώσσα σε μια εποχή που οι «καθαρευουσιάνικες» διατρανώσεις του επικεφαλής των πραξικοπηματιών έμειναν παροιμιώδεις. «Η αδράνεια και η σιωπή αποτελούν ενίοτε ενέργειαν εξ ίσου δραστηρίαν και σπουδαίαν όπως και οιαδήποτε άλλη εμφανής και θετική πράξις»,⁶¹ θα σημειώσει αινιγματικά ο Ιωάννης Μητσός, που θα κληθεί να ηγηθεί του Συνδέσμου τα υπόλοιπα –δύσκολα– χρόνια της Επταετίας.

Βεβαίως, ο Δημήτρης Μαρινόπουλος δεν απομακρύνθηκε από τον Σύνδεσμο. Ο πρόεδρος που ψύχραιμα συγκράτησε κλυδωνισμούς και αναταράξεις, επανήλθε στην ηγεσία του Συνδέσμου λίγο πριν σημάνει το ηχηρό τέλος της δικτατορίας και υλοποίησε εν τέλει το 1975 το όραμά του, το Βιομηχανικό Συνέδριο. Εντούτοις, η Ελλάδα της Με-

ταπολίτευσης δεν ήταν η προσδοκώμενη. Ο πρόεδρος από τη «διακήρυξη αισιοδοξίας» του Συνεδρίου πέρασε άρδην σε διακήρυξη αιχμής στις 5 Μαρτίου 1976, εν μέσω πολιτικών τριγμών και κοινωνικών εντάσεων, προκαλώντας ευθέως την κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή για τις καθυστερήσεις και τις παλινδρομήσεις της στα βιομηχανικά θέματα, τη στιγμή μάλιστα που δρομολογούνταν η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ. Ασυνήθιστα αιχμηρός και συνάμα εξαιρετικά σαφής στα αιτήματα του βιομηχανικού κόσμου, σημείωνε (παραπέμποντας ταυτόχρονα στη «μανία του "αριστερίζειν"» του Χ. Κατσάμπα ή στον «περίεργον σοσιαλισμόν» του Ι. Ζίγδη, φυσικά με ανεστραμμένους τους όρους στην τελευταία αυτή περίπτωση): «Η βιομηχανία έμεινε για πολύ καιρό σιωπηλή. [...] Έφθασε η ώρα να μιλήσει. [...] Όλον αυτόν τον καιρό, ακούσαμε πολλά. Έγιναν επιθέσεις κατά της βιομηχανίας, απ' όλες τις πλευρές και από τον Τύπο. [...] Θα το πούμε καθαρά: Όλα αυτά είναι συμπτώματα μιας "μόδας" που επικρατεί στον τόπο μας και που λέγεται "σοσιαλμανία". [...] Και αυτή υπαγορεύει τις νέες αντιλήψεις μας για την οικονομία. Η βιομηχανία; Είναι "εκμετάλλευσι του κοινού". Ο δανεισμός; Θεωρείται σκάνδαλο. Το κόστος των προϊόντων; "Κλοπή του καταναλωτού"». Καλούσε δε όλο το φάσμα του πολιτικού κόσμου, όχι μόνο την κυβέρνηση, να λάβει ξεκάθαρη θέση: «Να πούμε αν θέλουμε ή όχι να έχουμε

60. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 428, Ιούνιος 1970, σελ. 24.

61. Ο.π., τεύχ. 417, Ιούλιος 1969, σελ. 31.

βιομηχανία. [...] Να εξηγηθούμε μια και καλή: Εάν θέλουμε να ταυτισθούμε και να εναρμονισθούμε με το οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον της Ευρώπης ή να υποταχθούμε στις ανευθυνότητες της σοσιαλμανίας». ⁶² Ο Δ. Μαρινόπουλος, με ανανεωμένη τη θητεία του στον Σύνδεσμο για μία ακόμη διετία, μαχητικά συνοψίζει τις θέσεις της βιομηχανικής κοινότητας, που πλέον εμφανίζει και συμπτώματα φυσικής εξάντλησης από τις χρόνιες πολιτικές αναβλητικότητες.

«Φτάνει πια» θα ακουστεί στην πολυπληθή επαγγελματική συγκέντρωση της 31ης Μαΐου 1984 (και έκτοτε πλειστάκις) με το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα στην εξουσία και με πρόεδρο του ΣΕΒ τον Θεόδωρο Παπαλεξόπουλο της Α.Ε. Τσιμέντων Τιτάν. Είναι ακριβώς στα χρόνια της Αλλαγής που ο Σύνδεσμος –αποφεύγοντας διπλωματικά την απευθείας ρήξη με την κυβέρνηση– θα ενώσει τη φωνή του μαζί με άλλους φορείς της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Έτσι, ιδρύθηκε το Εθνικό Συμβούλιο Ιδιωτικής Πρωτοβουλίας (ΕΣΙΠ) και αξίωσε την προώθηση των αρχών της ιδιωτικής πρωτοβουλίας «λαμβάνοντας υπ' όψιν τις ανάγκες μιας εθνικής, υπερκομματικής οικονομικής πολιτικής». ⁶³ Πάντως ο Σύνδεσμος, διά του προκατόχου του Θ. Παπαλεξόπουλου, Δ. Κυριαζή, είχε φροντίσει να δημοσιοποιήσει τις θέσεις του βιομηχανικού κόσμου στον Ανδρέα Παπανδρέου την επαύριον

της εκλογικής του νίκης, τον Οκτώβριο του 1981. Στη δήλωσή του που δόθηκε στον πολιτικό και οικονομικό Τύπο, υπογράμμισε: «Στις κοινοβουλευτικές πολυκομματικές δημοκρατίες η κυβέρνηση αποφασίζει και δρα με αντίληψη "εθνικού συμφέροντος", για τα συμφέροντα όλων των πολιτών. Ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών απευθύνεται σήμερα στη νέα Κυβέρνηση των Ελλήνων με την πεποίθηση ότι έτσι θα βοηθήσει στο έργο της, για ένα καλύτερο μέλλον». ⁶⁴

Ετούτη ακριβώς η πρόθεση του Συνδέσμου για άμεση σύγκλιση, επαφή με τον πολιτικό κόσμο, αλλά και εν γένει με την κοινωνία, είχε ήδη διαφανεί από εκείνη την πρώτη, *διαφορετική* γενική συνέλευση του ΣΕΒ το 1979 με πρόεδρο τον Δ. Κυριαζή. ⁶⁵ Με φόντο την υπογραφή της συνθήκης ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ο πρόεδρος σηματοδότησε μια νέα εποχή και για τον Σύνδεσμο (εκτός από την αλλαγή της επωνυμίας του): για πρώτη φορά μετατόπισε την έδρα της γενικής συνέλευσής του πέρα από τη Στέγη της Βιομηχανίας και επίσης για πρώτη φορά εισήγαγε τον θεσμό της «ανοιχτής συνεδρίασης», παρουσία και πολιτικών παραγόντων και εκπροσώπων του Τύπου.

Σε αυτές τις ανοιχτές συνεδριάσεις του ΣΕΒ, έναν θεσμό που φθάνει στο σήμερα, συμμετείχε το σύνολο σχεδόν των πολιτικών σχηματισμών της χώρας, σε βάθος χρόνου πλέον της 30ετίας. Οι δε

62. Για το κείμενο της διακήρυξης του Δ. Μαρινόπουλου (5 Μαρτίου 1976), βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 497, Μάρτιος 1976, σσ. 23-25. Για τη συνέντευξη Τύπου στις 5 Μαρτίου 1976, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 329, 15 Μαρτίου 1976, σσ. 4-8.

63. Για την ίδρυση του ΕΣΙΠ και τη διαδήλωση, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 461, Ιούνιος 1984, σελ. 1 και 13-16 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 597-598, Ιούλιος-Αύγουστος 1984, σσ. 23-26. Ο Θ. Παπαλεξόπουλος περιγράφει την ίδρυση του ΕΣΙΠ και τη συγκέντρωση, στο Πανσεληνά Γεωργία Μ. - Μαυροειδή Μαρία, *ό.π.*, σελ. 459.

64. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 434, Οκτώβριος 1981.

65. Για τις ομιλίες και τη γενική συνέλευση της 5ης Ιουνίου 1979, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 406-407, Ιούνιος 1979.

«Η αριστερά είναι μέρος του πολιτικού σκηνικού και της δημοκρατίας μας, και λειτουργεί εκ των πραγμάτων μέσα στα όρια που θέτουν η βούληση του λαού, η οικονομική λογική και η διεθνής πραγματικότητα. Δεν δέχομαι ότι η δημοκρατία μπορεί να είναι αλά καρτ και δεν αποκρύπτω καμία έκφραση της λαϊκής ετυμηγορίας, που έχει επανειλημμένα αποδείξει ότι ξέρει τι θέλει».

Δημήτρης Δασκαλόπουλος, 2013

επίσημες ομιλίες της εκάστοτε κυβέρνησης, όπως και της αντιπολίτευσης, συνθέτουν ένα γλαφυρό μωσαϊκό έκφρασης της πολιτικής βούλησης (ή μη) έναντι του κόσμου των επιχειρήσεων κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο. Προσκεκλημένος ομιλητής στην πρώτη ανοιχτή συνεδρίαση του 1979 ήταν ο υπουργός Συντονισμού Κωνσταντίνος Μητσοτάκης της κυβέρνησης του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Ξεδιπλώνοντας τις κυβερνητικές αναπτυξιακές προσπάθειες, αλλά και τις αδυναμίες, διαβεβαίωσε την επιχειρηματική κοινότητα: «Η κυβέρνηση θα δώσει προτεραιότητα στην ελληνική βιομηχανία».⁶⁶ Ωστόσο, η κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή δεν έμελλε να παραμείνει επί σκηνής για μεγάλο διάστημα. Το 1982 ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου υποσχόταν: «Καμιά φορά θα έλεγε κανείς είναι πιο σωστό να είναι δεδομένα τα πλαίσια της οικονομικής πολιτικής έστω κι αν περιέχουν, αν θέλετε, μερικά δύσκολα στοιχεία, παρά να είναι ευνοϊκά μεν, αλλά να αλλάζουν μήνα με μήνα, ή εξάμηνο με εξάμηνο. Εκείνο το οποίο μπορούμε πράγματι να υποσχεθούμε και σ' αυτό δεσμευόμαστε, είναι η διαμόρφωση μιας μακρόχρονης πολιτικής».⁶⁷ Ακολούθως, το 1985 ο πρόεδρος Θ. Παπαλεξόπουλος μιλούσε για «πολιτικοποίηση της οικονομίας», ενώ ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Γεράσιμος Αρσένης

διέβλεπε, λίγο πριν από την αντικατάστασή του από τον Κώστα Σημίτη: «Για να επιλυθούν τα προβλήματα χρειάζεται μία 10ετία».⁶⁸

Ο Κ. Σημίτης, ως πρωθυπουργός πλέον, τόνιζε το 1999: «Στη διάρκεια της κυβερνητικής θητείας μας θέλουμε να ολοκληρώσουμε τις αλλαγές εκείνες, με τις οποίες η Ελλάδα θα πορευτεί στον νέο αναπτυξιακό της κύκλο, θα ενταχθεί στο ιστορικό σχήμα της ΟΝΕ».⁶⁹ «Εμπιστευόμαστε τον επιχειρηματικό κόσμο. Κινούμαστε με αποφασιστικότητα, αυτοπεποίθηση, αισιοδοξία για να κτίσουμε ένα καλύτερο αύριο»,⁷⁰ έλεγε ο πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής το 2004, λίγο πριν την επίσημη έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων. Προτού αναλάβει την ηγεσία της χώρας, τον Μάιο του 2009, ο Γιώργος Παπανδρέου οραματιζόταν: «Να αλλάξουμε συνολικά πορεία για να χτίσουμε μια Ελλάδα αυτοπεποίθησης, κοινωνικής συνοχής, ανάπτυξης και αξιοκρατίας. Μια Ελλάδα, που να μπορεί να ταυτίζεται με τη λέξη "αξία"».⁷¹ Μια διετία αργότερα, το 2011, ο Αντώνης Σαμαράς, από τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, διαβεβαίωνε στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ: «Μέρες δύσκολες απαιτούν απόλυτη ειλικρίνεια. [...] Δεν πρόκειται να δώσω "συναίνεση" στον περαιτέρω φορολογικό στραγγαλισμό της οικονομίας».⁷²

66. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 537, Ιούλιος 1979, σελ. 28.

67. Για τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 18 Μαΐου 1982, βλ. Δελτίον ΣΕΒ, τεύχ. 439, Απρίλιος-Μάιος 1982, σσ. 7-19.

68. Για τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 16 Μαΐου 1985, βλ. Δελτίον ΣΕΒ, τεύχ. 469, Μάιος 1985, σσ. 2-20 και Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 607-608, Μάιος-Ιούνιος 1985, σσ. 23-26.

69. Από την ομιλία του Κ. Σημίτη στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 21 Ιουνίου 1999, βλ. Δελτίο ΣΕΒ, τεύχ. 584, Ιούλιος 1999, σελ. 21.

70. Από την ομιλία του Κ. Καραμανλή στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 26 Μαΐου 2004, βλ. Δελτίο ΣΕΒ, τεύχ. 614, Μάιος 2004, σελ. 22.

71. Από την ομιλία του Γ. Παπανδρέου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 11 Μαΐου 2009.

72. Από την ομιλία του Α. Σαμαρά στη γενική Συνέλευση του ΣΕΒ στις 24 Μαΐου 2011.

Δεν θα ήταν της παρούσης να διερευνηθούν οι αποστάσεις λόγων και έργων. Εξάλλου, υπάρχει η σημερινή εύγλωττη, σκληρή πραγματικότητα, αυτά τα «πέτρινα χρόνια» όπως θα τα χαρακτηρίσει ο Δ. Δασκαλόπουλος. Και θα δώσει την ερμηνεία του για τις πολυπόθητες ριζικές μεταρρυθμίσεις που σύσσωμο το πολιτικό σύστημα πρέσβευε, αλλά –κατά έναν περίεργο νομοτελειακό τρόπο για τη χώρα– απομακρύνονταν στα βάθη ενός ακαθόριστου μέλλοντος: «Τα κόμματα της Μεταπολίτευσης αντιμετώπισαν την ανάγκη της αλλαγής με πολιτική απροθυμία, διαχειριστική ανεπάρκεια και εγγενείς πελατειακές αναστολές».⁷³ Όμως και στην πρώτη μεταπολεμική εποχή ο Χ. Κατσάμπας διαπίστωνε: «Σφάλματα, παραλείψεις, ατολμίες, καθυστερήσεις, δισταγμοί, προσπάθειαι παραλύσεως της εργασίας αποτελούν την πλουσίαν συγκομιδήν της δράσεως του Κράτους».⁷⁴

«Με συγχωρείτε δι' αυτά τα αυτονόητα που, καθώς μειδιώντας, ηκούσατε», απολογούνται ο Αλέξανδρος Τσάτσος προς τα μέλη του ΣΕΒ, μιλώντας για την επιχειρηματική διαδικασία το 1956.⁷⁵ Πρόκειται μάλλον για αυτά τα αυτονόητα που έλεγε και ο πρόεδρος Οδυσσεάς Κυριακόπουλος 50 χρόνια μετά: «Αντί οι επιχειρηματίες να δίνουμε μάχες στη

διεθνή αγορά με τον ανταγωνισμό, δίνουμε μάχες εδώ με την πολιτεία, τη διοίκηση, την τοπική αυτοδιοίκηση, με οργανωμένα και μη συμφέροντα. Με ξεπερασμένες αντιλήψεις και στερεότυπα. Καθημερινές μάχες νοοτροπίας για το αυτονόητο».⁷⁶ Ή, και πάλι ο Χ. Κατσάμπας, σε μια επίκληση και αναζήτηση της λογικής, δισυθανόμενος τον παραλογισμό που σε λίγο θα έβρισκε την πιο τραγική του έκφραση στον Εμφύλιο: «Να ζητήσωμεν την συνδρομήν παντός πρακτικού ανθρώπου, παντός φωτισμένου Έλληνας, παντός πολιτικού, διά την έγκαιρον αλλαγήν μιας κατευθύνσεως, ραγδαίως αγωγής εις οικονομικήν καταστροφήν βαρυτάτης μορφής και εις την κοινωνικήν αποσύνθεσιν».⁷⁷

Δεν στερήθηκε δυναμική και αιχμηρό λόγο ο Σύνδεσμος όσο η επιχειρηματικότητα περνούσε μέσα από την πολιτική, τη διογκούμενη κρατική παρέμβαση, τον αποκλεισμό της επιχειρηματικής τάξης από τα κέντρα εξουσίας για αποφάσεις που προφανώς την αφορούσαν καθ' ολοκληρίαν. Ασφαλώς υπήρξαν στιγμές σύγκλισης και συνεργασίας, όταν οι πολιτικές εξαγγελίες δεν έμεναν μόνο εξαγγελίες. Όπως υπήρξαν και εποχές επιλεκτικής, ενσυνείδητης σιωπής. Ταυτόχρονα, κοινή βεβαιότητα ήταν (είναι) «ότι η οικονομική ανασυγκρότησις δεν δύναται να

73. Συνέντευξη Δ. Δασκαλόπουλου στη δημοσιογράφο Βασιλική Σιούτη, 27 Ιουλίου 2013, και στον δημοσιογράφο Στέλιο Κούλογλου, 27 Σεπτεμβρίου 2013.

74. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 10.

75. Ό.π., τεύχ. 256, Φεβρουάριος 1956, σελ. 18.

76. Ομιλία του Ο. Κυριακόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 26 Μαΐου 2005.

77. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 9.

πραγματοποιηθή άνευ αποκαταστάσεως της πολιτικής ομαλότητος εις την χώραν».⁷⁸ Πράγματι, όσο το πολιτικό περιβάλλον παρέμενε σαθρό, ευμετάβολο, τόσο για τον ΣΕΒ πρόβαλλε επιτακτική η αναγκαιότητα για συναίνεση και δημιουργία ενός σταθερού, υπερκομματικού πλαισίου οικονομικής και βιομηχανικής πολιτικής. Από ένα πολυσυζητημένο δόγμα, το γνωστό «με το ντοβλέτι» του Μποδοσάκη (που οδηγεί συνειρμικά σε σχέσεις «ιδιοτέλειας και υποτέλειας»,⁷⁹ αλλά και σε πρακτικές και φιλοσοφίες ενός άλλου εμβληματικού πολυεπιχειρημα-

τία του 19ου όμως αιώνα, του Ανδρέα Συγγρού), η λύση που προκρινόταν σταθερά από τον Σύνδεσμο και που συνοψίστηκε στο «δόγμα Δασκαλόπουλου» ήταν ένας ανοιχτός διάυλος επικοινωνίας μιας επιχειρηματικής τάξης «με πολιτική συνευθύνη»⁸⁰ με όλες τις πολιτικές δυνάμεις και με την κοινωνία. Ένας «έντιμος»⁸¹ συλλογικός διάλογος, βασισμένος «στην ενστέρνισι της ειλικρίνειας και στην ομολόγησι της αλήθειας»,⁸² κατά τον Δ. Μαρινόπουλο, και ασφαλώς όχι «παράλληλους μονολόγους»,⁸³ που γεύτηκε ο ΣΕΒ υπό την προεδρία του Θ. Παπαλεξόπουλου.

78. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. Ε΄, 10 Σεπτεμβρίου 1945.

79. Για την ανάλυση του «δόγματος Μποδοσάκη», βλ. μήνυμα του Δ. Δασκαλόπουλου προς τα μέλη του ΣΕΒ, Newsletter ΣΕΒ, Ιούλιος 2013.

80. Βλ. μήνυμα του Δ. Δασκαλόπουλου προς τα μέλη του ΣΕΒ, ό.π. Για το «δόγμα Δασκαλόπουλου», βλ. και συνέντευξη του Δ. Δασκαλόπουλου στη δημοσιογράφο Βασιλική Σιούτη, 27 Ιουλίου 2013, και στον δημοσιογράφο Στέλιο Κούλογλου, 27 Σεπτεμβρίου 2013.

81. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 489, Ιούλιος 1975, σελ. 27.

82. Ο.π., τεύχ. 523, Μάιος 1978, σελ. 42.

83. Από τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 15 Μαΐου 1984, βλ. Δελτίον ΣΕΒ, τεύχ. 460, Απρίλιος-Μάιος 1984, σελ. 15.

«Δεν θα ήτο πλήρης η λογοδοσία μου αν δεν περιείχε και τας απόψεις του Συνδέσμου, ως κυριωτέρας εργοδοτικής τάξεως, περί των ζητημάτων [...] που αφορούν εις το πολυτιμότερον στοιχείον της επιδόσεώς μας, το μισθωτόν προσωπικόν. Η μεταξύ μας σχέσις, του προσωπικού και ημών, δεν έχει πλέον τον αλλοτινόν πατερναλιστικόν χαρακτήρα. Αι μεταξύ εργοδότη και προσωπικού σχέσεις εξειλίχθησαν τώρα εις σχέσεις ισοτιμίας εν τη αξιοπρεπεία, εις σχέσεις ηθικής συναλλαγής».

Δημήτρης Μαρινόπουλος, 1967

Είναι γεγονός ότι στη δεδομένη χρονική συγκυρία η συσπείρωση του βιομηχανικού κόσμου, που οδήγησε στην ίδρυση του Συνδέσμου το 1907, επιταχύνθηκε όχι μόνο από την ανάγκη δημιουργίας θεσμικών πλαισίων για την προαγωγή της νεαρής τότε ελληνικής βιομηχανίας, αλλά και από τις εργατικές κινητοποιήσεις και τη συγκρότηση των πρώτων εργατικών σωματείων. Ο ΣΕΒΒ ήταν η οργανωμένη, συντονισμένη απάντηση έναντι των εργατικών διεκδικήσεων. Αναμφίβολα, οι σχέσεις εργοδοσίας-εργαζομένων στη μακρά πορεία τους προς το σήμερα κινήθηκαν παλινδρομικά, από τη συναίνεση και την εργασιακή ειρήνη στην αντιπαράθεση και στη σύγκρουση. Μάλιστα, στις –οικ ολίγες– περιπτώσεις που το κράτος παρενέβαινε δυναμικά ως τρίτος έτερος στη σχέση αυτή, ενίοτε με κομματικές προσμονές και οφέλη, ή όταν το ίδιο το ρευστό πολιτικό σύστημα συμπαρέσυρε και δυναμίτιζε κοινωνικές εξάρσεις, μοιραία το αποτέλεσμα ήταν αναδιπλώσεις και ρήξεις ανάμεσα στον βιομηχανικό και στον εργατικό κόσμο.

Στην πρώτη μεταπολεμική εποχή, με την τραγική εμπειρία του πολέμου και του εμφύλιου σπαραγμού, αλλά και με βαθιά ριζωμένη την προσδοκία για ανασυγκρότηση, ο βιομηχανικός κόσμος διά του ΣΕΒΒ προσανατολίζεται σε μια πιο ψύχραιμη, ρεαλιστική επανεξέταση και καθορισμό ρόλων εργοδοσίας-εργαζομένων. Ασφαλώς, είχαν περάσει ανεπι-

στρεπτί οι εποχές που το περιοδικό του ΣΕΒΒ σημείωνε ότι «αι μεταξύ των εργατών και εργοδοτών σχέσεις είνε σήμερον καθαρώς εμπορικά»⁸⁴ ή, επιχειρώντας μία ψυχολογική προσέγγιση της «οκνηρίας των εργατών», υπογράμμισε ότι: «Βεβαίως υπάρχουν και περιπτώσεις, και μάλιστα όχι ολίγαι, οκνηρίας μη προερχομένης εκ σωματικής ατονίας ή εκ νευρασθενείας, αλλ' εκ κακής προαιρέσεως. Πολλοί εργάται είνε οκνηροί, διότι θέλουν να είνε τοιούτοι, από εχθροπάθειαν προς τον εργοδότην».⁸⁵

Η πρώτη μετά την Απελευθέρωση της χώρας γενική συνέλευση του ΣΕΒΒ διεξήχθη με αξιοσημείωτη προσέλευση μελών υπό την προεδρία του Σταύρου Κωστόπουλου και, βέβαια, υπό τη σκιά των Δεκεμβριανών που προδιέγραφαν νέους πολιτικούς (και όχι μόνο) όρους. Στον απολογισμό της τριετούς και πλέον κατοχικής περιόδου, ο πρόεδρος ήταν τα μάλα κατηγορηματικός σε ένα κυρίως ζήτημα. Εξέθεσε λεπτομερώς τα περί του κατοχικού νόμου 1038, ο οποίος επέτρεπε στους εργοδότες να απολύουν το πλεονάζον προσωπικό τους «έναντι μιας κωμικής αποζημιώσεως». Ο συγκεκριμένος νόμος υπήρξε ένας μοχλός πίεσης των Γερμανών κατακτητών να κατευθύνουν το ελληνικό εργατικό δυναμικό στο Ράιχ. Η απάντηση του Συνδέσμου ήταν η εγκύκλιος 342 (25 Ιανουαρίου 1944) προς τα μέλη του, διά της οποίας συνιστούσε «όπως επ' ουδενί λόγω καταφύγουν εις την υπό νόμου δημιουργουμένην

84. Εν γένει απόψεις του ΣΕΒΒ περί συνδικάτων και απεργιακών κινητοποιήσεων, βλ. περ. *Βιομηχανική και Βιοτεχνική Επιθεώρησης*, τεύχ. 1, Μάιος 1914, σσ. 9-10.

85. Ιωάννης Βαρβαγιάννης, «Η οκνηρία των εργατών. Ψυχολογία της οκνηρίας», περ. *Βιομηχανική και Βιοτεχνική Επιθεώρησης*, έτος 6, τεύχ. 2, Ιούνιος 1919, σελ. 52.

ευχέρειαν απολύσεως προσωπικού άνευ προηγουμένης συνεννοήσεως με το προεδρείον». Η δράση αυτή επέσυρε μοιραία την αντίδραση των κατοχικών δυνάμεων: το προεδρείο κλήθηκε σε απολογία από την Ασφάλεια και ετέθη μάλιστα κάποιες ώρες υπό κράτηση. Στην πολύωρη συνεδρίαση της διοικούσης επιτροπής, η οποία τάχθηκε αλληλέγγυος στο προεδρείο, αποφασίστηκε, με όλες τις συνέπειες, να μην ανακληθεί η εγκύκλιος. Εν τέλει, οι κατοχικές δυνάμεις δεν έδωσαν συνέχεια στο όλο ζήτημα. Καταλήγοντας, ο πρόεδρος με έμφαση θα δήλωνε: «Τοιουτοτρόπως το ηθικόν κέρδος απέμεινεν ακέραιον εις τον Σύνδεσμον Βιομηχάνων, ενώ συγχρόνως ουδείς Έλλην εργάτης κατέστη δυνατόν να διοχετευθή εις το Ράιχ διά του νόμου 1038, τον οποίον, επαναλαμβάνομεν, ουδείς βιομήχανος εφήρμοσεν».⁸⁶

Μολονότι ο Σύνδεσμος διά του προέδρου διαβεβαίωσε ρητά δις για τις προσπάθειες προστασίας του εργατικού δυναμικού κατά την Κατοχή, η ελληνική κοινωνία των μεταπολεμικών χρόνων δεν φαινόταν να συμμερίζεται και να αναγνωρίζει στο βιομηχανικό κεφάλαιο ετούτες τις κινήσεις. Οι πολλές και συχνές απεργιακές κινητοποιήσεις του 1945, με αιτήματα οικονομικά αλλά και πολιτικά, προβλημάτιζαν ιδιαίτερα τον βιομηχανικό κόσμο. Μάλιστα, όλο και περισσότερο έκανε την εμφάνισή της «η λευκή λεγομένη απεργία»,⁸⁷ ενημέρωνε άμεσα τα μέλη του

ο ΣΕΒΒ. Ως εκ τούτων, ο Σύνδεσμος –όπως έπραξε πολλές φορές στην ιστορία του– φρόντισε, για να διασφαλίσει τη συνοχή και την ενότητα των βιομηχάνων, να υιοθετήσει μια ενιαία τακτική απέναντι στις απεργίες, αποστέλλοντας ειδική εγκύκλιο προς τα μέλη του, με οδηγίες για την αντιμετώπιση των απεργιών και για τη ρύθμιση των λοιπών σχέσεων με το εργατοϋπαλληλικό προσωπικό.⁸⁸ Επιπλέον, μερίμνησε για συντονισμένες ενέργειες έναντι της πολιτικής ηγεσίας, στέλνοντας το μήνυμα μιας αρραγούς εργοδοτικής οργάνωσης. Βεβαίως, καθώς πλησιάζει απειλητικά η εμφύλια διαμάχη σε μια χώρα που σύρεται από την ξέφρενη ελπίδα στη δραματική διάψευση, θα ήταν μάλλον αδύνατον να βρεθεί εκείνος ο προσδοκώμενος ισόρροπος βηματισμός.

Πολλές και ποικίλες οι αιτιάσεις εναντίον του βιομηχανικού κόσμου ακούγονταν και έβλεπαν το φως της δημοσιότητας, ενισχύοντας την αντιβιομηχανική ατμόσφαιρα. Για παράδειγμα, οι βιομήχανοι κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν κατηγορίες ότι, αφ' ενός διέθεταν άφθονα μέσα και αφ' ετέρου ότι επένδυσαν σε λίρες τα κεφάλαια που δανείζονταν από την Τράπεζα της Ελλάδος. Ο Σύνδεσμος ερμήνευε τις ενέργειες αυτές ως ένα κυβερνητικό προπέτασμα για τη μείωση της χρηματοδότησης των βιομηχανικών μονάδων και αποφασιστικά κινήθηκε προς την αποκατάσταση του κύρους της βιομηχανίας. Με επι-

86. Για το όλο ζήτημα, βλ. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. Δ', 15 και 16 Φεβρουαρίου 1944, Κατσάμπας Χριστόφορος, ό.π., σελ. 217 και την εκλογολογιστική ομιλία του Σ. Κωστόπουλου, περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 125, Μάρτιος 1945, σσ. 23-24.

87. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. Ε', 8 Ιουνίου 1945.

88. Ο.π.

στολή του προς τον πρόεδρο της κυβέρνησης Θ. Σοφούλη και τον αντιπρόεδρο Κ. Τσαλδάρη, στις 18 Νοεμβρίου 1947, ζήτησε να κατονομασθούν δημόσια και να διωχθούν οι βιομήχανοι εκείνοι οι οποίοι, λαμβάνοντας δάνεια από την Τράπεζα της Ελλάδος, τα χρησιμοποίησαν για την αγορά λιρών.⁸⁹ Θα πρέπει, όμως, στο σημείο αυτό να σημειωθεί η συγκεκριμένη τάση του Συνδέσμου –που γίνεται περισσότερο εμφανής στο πέρασμα των χρόνων– να αποστασιοποιηθεί από πρόσωπα και επιχειρήσεις που δεν τηρούν τους «κανόνες του παιχνιδιού» και που συμβάλλουν στην ιδέα του «ύποπτου» κεφαλαίου εις βάρος του συνόλου του βιομηχανικού κόσμου. Εξάλλου, οι χάρτες των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των ελληνικών επιχειρήσεων από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 έως και οι εκσυγχρονιστικές επί των ημερών μας απηχούν ακριβώς αυτήν τη βούληση του ΣΕΒ να περιχαρακώσει και να συμφωνήσει με τα μέλη του τα όρια της ορθής, αποδεκτής επιχειρηματικής συμπεριφοράς.

Παρ' όλα ταύτα, η δυσπιστία και η καχυποψία της κοινωνίας έναντι του κεφαλαίου, που «σαμποτάρει την παραγωγή» και «μεταβάλλει τα κεφάλαιά του εις χρυσόν» υποδαυλίζονταν και από τον πολιτικό κόσμο, ο οποίος με δηλώσεις ή/και καθυστερήσεις, ηθελημένες-αθέλητες, οδηγούσε, με «σατανικήν μέθοδον» κατά τον ΣΕΒ, στη διόγκωση του αντιβιομηχανικού πνεύματος της εποχής. Ακόμη και από

το βήμα της Βουλής ο βιομηχανικός κόσμος κατακεραυνώθηκε· άμεσα αντέδρασε ο Σύνδεσμος αξιώνοντας επιτακτικά διά επιστολής τη σύσταση διακομματικής επιτροπής για τον έλεγχο «όλων αυτών των συκοφαντιών και την τοποθέτησιν των πραγμάτων εις την πρόπουσαν θέσιν».⁹⁰ Φυσικά, παρά τις δοθείσες διαβεβαιώσεις, η Βουλή δεν προχώρησε σε συγκρότηση επιτροπής. Αλλά και αργότερα, το 1952, ο ΣΕΒ αναμετρήθηκε εκ νέου με τον Κ. Βαρβαρέσο και τη γνωστή Έκθεσή του για το ελληνικό οικονομικό πρόβλημα, εκτός των άλλων και επί του θέματος της υψηλής τιμολόγησης των βιομηχανικών ειδών, του κέρδους, που ήταν από τα «σημεία ψέγους των βιομηχάνων» από την κοινωνία.⁹¹

Ασφαλώς, ο κατάλογος ανάλογων περιπτώσεων είναι μακρύς – ενδεχομένως τόσο μακρύς όσο και η διαδρομή του ΣΕΒ στον χρόνο. Ταυτόχρονα, καλά κρατούσαν και τα αντιβιομηχανικά αισθήματα της κοινωνίας, άλλοτε ηπιότερα και άλλοτε εντονότερα (που η πλέον ακραία έκφρασή τους θα έβρισκε δίοδο μέσα από τα τρομοκρατικά χτυπήματα κατά των εμβληματικών εκπροσώπων της βαριάς βιομηχανίας τη δεκαετία του 1980, του Δημήτρη Αγγελόπουλου της Χαλυβουργικής και του Αλέξανδρου Αθανασιάδη, διαδόχου του Μποδοσάκη). Το σύνολο σχεδόν της ηγεσίας του Συνδέσμου κλήθηκε να σύρει αυτό το πέπλο της καχυποψίας που κάλυπτε τον βιομηχανικό κόσμο της χώρας από τις πρώτες στιγμές της εδραίωσής του.

89. ΣΕΒ, *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το 1947*, Αθήνα 1948, σελ. 17 και 20.

90. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 173, Μάρτιος 1949, σελ. 22.

91. Ό.π., τεύχ. 212, Ιούνιος 1952, σσ. 14-15.

«Ημείς οι βιομήχανοι πρέπει να ζήσουμε μέσα εις υαλίνην σφαίραν, ορατοί από πάσης πλευράς, ίνα εμπνεύσωμεν την εμπιστοσύνην της κοινωνίας και τύχωμεν της απαιτουμένης υποστηρίξεως αυτής».

Γεώργιος Δράκος, 1959

Η ηθική αποκατάσταση της βιομηχανίας στη συνείδηση της κοινωνίας υπήρξε από τα θέματα πρώτης γραμμής για μια εμπνευσμένη προεδρική μορφή, από τους οραματιστές και εμπυχωτές της ελληνικής βιομηχανίας, τον Λεόντιο Οικονομίδη, που ηγήθηκε του Συνδέσμου το 1918. «Δέον να παύση η καταφορά κατά του κεφαλαίου, αν δε τυχόν βιομήχανός τις καταστή πλούσιος, πράγμα σπάνιον εν τη χώρα μας, τούτο δεν πρέπει να εξεγείρη θύελλαν εις την συνείδησιν του κόσμου. [...] Αι λέξεις “μυσαρόν κεφάλαιον” πρέπει να λείψουν».⁹² Ακολούθως, ο Α. Τσάτσος στη λογοδοσία του 1955 θέτει εξ αρχής το ζήτημα: ‘Όσοι μιλούν, συζητούν, σχεδιάζουν ή κρίνουν την ελληνική βιομηχανία οφείλουν να γνωρίζουν «ποία είναι αύτη». Προς τούτο, θα έπρεπε να διαμορφωθεί μια «σαφής, ειλικρινής εικών διά να εδραιώση την απαραίτητον αμοιβαίαν εμπιστοσύνην, η οποία θα άρη τυχόν υπάρχουσας και μη ηθελημένας παρεξηγήσεις και θα αποστομώνη κακεντρεχείς ή ζηλοφθόνους συκοφάντας, συχνά δε θα προλαμβάνη την διατύπωσιν πομπωδών ανοησιών».⁹³ Η ακόμη ο Ι. Μητσός το 1974 διαπίστωνε «πνεύμα δυσπιστίας, εμμόνους προκαταλήψεις έναντι των θέσεων που διατυπώνει ο Σύνδεσμος [...], κατάλοιπα της προ ημίσεος αιώνος καχυποψίας έναντι της επιχειρήσεως».⁹⁴ Αλλά και ο Δ. Κυριαζής, σε μια ανοιχτή «συνομιλία» με τους προ-

κατόχους του, τόνιζε το 1979: «Η άγνοια και η παρανόηση της συμβολής της βιομηχανίας στη δημιουργία εθνικής ευημερίας, που προσδιόριζε μια εχθρική ή έστω αδιάφορη συμπεριφορά της κοινωνίας απέναντι στη βιομηχανία, αποτέλεσε παντού την παιδική ασθένεια των πρώτων χρόνων της εκβιομηχανίσεως. Στην Ελλάδα, μολοντί έχουμε προ πολλού ξεπεράσει αυτό το στάδιο, ενδημεί ακόμη η παρωχημένη προκατάληψη – αν και συνεχώς αποδυναμώνεται. Χρέος όλων μας είναι να την εξαλείψουμε τελείως».⁹⁵

Πράγματι, οι επικεφαλές του Συνδέσμου θα καταβάλλουν προσπάθειες, ασφαλώς εξαρτώμενες από τους όρους και τις συνθήκες της κάθε εποχής αλλά και υπό την οπτική και το όραμα του εκάστοτε προέδρου, να περιορίσουν την ιδέα ότι οι βιομήχανοι ήταν οι «παραίτιοι πάσης κακοδαιμονίας»⁹⁶ και να εδραιώσουν την πεποίθηση ότι «η βιομηχανία δεν είναι πεζή επίδοσις κερδοσκοπών, όπως ατυχώς υποθάλλεται η εντύπωσις εν Ελλάδι, αλλά φορέυς ευημερίας και προ παντός πολιτισμού», κατά τον Νικόλαο Δρίτσα.⁹⁷ Εξάλλου, άπασα η βιομηχανική κοινότητα εκτιμούσε ότι «όσον η βιομηχανία θα ενισχύεται και θα διευρύνη το έργον της, τόσον αι επικρίσεις κατά των βιομηχάνων θα πληθύνωνται», όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Γεώργιος Δράκος, χρόνια μετά την προεδρία του, στη γενική συνέλευση του 1973.⁹⁸

92. Από ομιλία του Λ. Οικονομίδη με τις θέσεις και τα οράματά του για την ελληνική βιομηχανία, βλ. Βοβολίνης Κωνσταντίνος Α., *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1959, λήμμα «Οικονομίδης Λεόντιος», σσ. 316-319.

93. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 245, Μάρτιος 1955, σελ. 24.

94. Ό.π., τεύχ. 476, Ιούλιος 1974, σελ. 32.

95. Ό.π., τεύχ. 537, Ιούλιος 1979, σελ. 28.

96. Ό.π., τεύχ. 233, Μάρτιος 1954, σελ. 17.

97. Από νεκρολογία του Ν. Δρίτσα, περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 513, Ιούλιος 1977, σελ. 39. Η θέση αυτή διατυπώνεται στην προσφώνηση του Ν. Δρίτσα προς τον υπουργό Συντονισμού Δ. Χέλμη, στις 9 Ιουλίου 1956.

98. Ό.π., τεύχ. 465, Ιούλιος 1973, σελ. 23.

Η αποσαφήνιση και η αποδαιμονοποίηση του όρου «κέρδος» έτυχε ιδιαίτερης μέριμνας από τους προέδρους, προκειμένου να αποτινάξουν χαρακτηρισμούς του τύπου «ολιγαρχία του πλούτου». Είναι «όρος απεχθής διά τους ταγούς της Πολιτείας, αμάρτημα πολύ βαρύτερον του προπατορικού»,⁹⁹ θα πει ο Α. Τσάτσος. Και απορούσε ο Γ. Δράκος: αφού «το κέρδος του επιχειρηματίου είναι τι αυτονόητον», είναι κίνητρο και ζητούμενο του επιχειρείν, γιατί να κυριαρχεί «το φθονερόν δόγμα ας χάση το Κράτος αρκεί να μη κερδίση ο επιχειρηματίας»;¹⁰⁰ Άραγε το κέρδος δεν συνδέεται με τη βιωσιμότητα της επιχείρησης; «Το μεγαλύτερον άδικον και το μεγαλύτερον κακόν, το οποίον επιχειρηματίας είναι δυνατόν να προξενήση εις τους μισθωτούς, είναι να μη κερδίση και να μη προκόψη» και «το Κράτος είναι αδύνατον να διαπράξη μεγαλύτερον καθ' εαυτού κακόν, από του να εμποδίση την προκοπήν και το κέρδος του επιχειρηματίου», απαντούσε ο Λ. Κανελλόπουλος.¹⁰¹ Καθήκον της βιομηχανίας είναι ο αυτοέλεγχος, θα επανέλθει ο Γ. Δράκος, «να ιεραρχήση το κέρδος αυτής κοινωνικώς, ως προς τους αποδέκτας, με γνώμονα πάντοτε την ευημερίαν του κοινού, να μεριμνήση περί της νομισματικής και της οικονομικής σταθερότητας». Εν τέλει, παραλλάσσοντας ρήση του Churchill: «Ουδέποτε όλοι ωφελήθησαν τόσον πολύ από εν μόνον πράγμα – το κέρδος».¹⁰²

Σε αυτήν ακριβώς την αναδιανομή του κέρδους και την απόδοσή του στην κοινωνία πίστευε ο Λέων Μελάς, ο

δυναμικός πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου του Συνδέσμου που έφυγε νωρίς, αιφνίδια και εν ενεργεία, και προσκαλούσε τους εργαζομένους το 1990: «Μην προσκολλώμεθα στο κεκτημένο. Το κεκτημένο είναι στατικό· είναι έννοια της συντήρησης. Ας σηκώσουμε όλοι τα μανίκια, όχι για να παλέψουμε, αλλά για να δουλέψουμε. Ο πλούτος, που θα παράγουμε, αναδιανέμεται οπωσδήποτε. Είναι στη λογική των πραγμάτων που αναδιανέμεται και να αναδιανέμεται δίκαια. Ας τον δημιουργήσουμε μαζί».¹⁰³ Προς αυτή την κατεύθυνση, ο ΣΕΒ υποδέχτηκε θετικά και υπηρέτησε σταθερά τον μεταπολεμικό θεσμό των συλλογικών συμβάσεων εργασίας. «Εις πάσαν δοθείσαν ευκαιρίαν, ο Σύνδεσμος διεκήρυξεν ότι η οικονομική βελτίωσις της θέσεως των μισθωτών, η εξύψωσις του βιοτικού επιπέδου αυτών, είναι εκ των κυρίων επιδιώξεων αυτού», υποστήριξε ο Ν. Δρίτσας το 1958, σημειώνοντας ωστόσο ότι υπήρξαν δυσκολίες συνεννόησης και αντιδικίες «κατά την εφαρμογήν του νέου θεσμού των συλλογικών διαπραγματεύσεων».¹⁰⁴ Και σε αυτές τις περιπτώσεις που μονόδρομος ήταν η διαιτησία, ο Σύνδεσμος παρείχε «την εντύπωσιν αντιδραστικού και αστόργου».¹⁰⁵

Ο ΣΕΒ, διά του Μ. Μαρινόπουλου, υπογράμμιζε στα μέλη του, και μάλιστα σε καιρούς που η χώρα τελούσε υπό τα δεσμά της δικτατορίας: «Πάσα παροχή προς τους μισθωτούς δεν είναι ελευθεριότης αλλ' αμοιβή, δεν είναι κυρίως ειπείν παραχώρησις, αλλά κατάκτησις. Τούτ' αυτό δικαίωμα».¹⁰⁶ Ωστόσο, η άσκηση του

99. Ο.π., τεύχ. 537, Ιούλιος 1979, σελ. 23.

100. Ο.π., τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σελ. 28.

101. Ο.π., τεύχ. 331, Μάιος 1962, σελ. 44.

102. Ο.π., τεύχ. 341, Ιούνιος 1963, σελ. 28.

103. Από νεκρολογία του Λ. Μελά, ό.π., τεύχ. 647, Δεκέμβριος 1990, σελ. 36.

104. Ο.π., τεύχ. 280, Φεβρουάριος 1958, σελ. 26.

δικαιώματος αυτού προϋποθέτει οικονομική ανάπτυξη και διαμορφώνεται σε συνάρτηση με την ακμή των επιχειρήσεων. Έτσι, «χωρίς ακμαίες επιχειρήσεις ούτε το δικαίωμα ημπορεί να εγερθή ούτε η αξίωσίς του να ευδοκιμήσει».¹⁰⁷ Μπροστά στα αιτήματα μισθολογικών αναπροσαρμογών, ο βιομηχανικός κόσμος προέτασσε σύνεση. Οι συνετές αυξήσεις, που εδράζονται στην αύξηση της παραγωγής και συνδυάζονται με την παραγωγικότητα, επιχειρηματολόγησε ο Γ. Δράκος, συνιστούσαν «άμυναν υπέρ του συνόλου του πληθυσμού, άμυναν υπέρ του νομίσματος, άμυναν υπέρ της σταθερότητας της παραγωγής». Σε διαφορετική περίπτωση, θα πρόβαλλε ο εφιάλης των πληθωριστικών πιέσεων· ούτως, «η είσοδος της χώρας μας εις τον φαύλον και απαισίαν μνήμη κύκλον του πληθωρισμού δεν είναι μακράν».¹⁰⁸

Αλλά και αργότερα, στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1990, όταν ο ΣΕΒ έθεσε ως προτεραιότητά του τη μείωση της ανεργίας – η οποία, μέσα σε συνθήκες βελτίωσης του οικονομικού κλίματος, συνέχιζε να αποτελεί «αγκάθι», ένα παράταιρο στοιχείο υστέρησης –, εξέφρασε με δυναμισμό την αντίθεσή του σε πλείστες «επαγγελματικές» πολιτικές παρεμβάσεις για μείωση ωρών εργασίας, ένα πάγιο αίτημα του συνδικαλιστικού κινήματος. «Πρέπει να αντιπαρεθεθούμε με αποφασιστικότητα σε προτάσεις που εμφανίζονται ως “σωτήριες” λύσεις στο πρόβλημα της ανεργίας και να αποδείξουμε με αδιαφιλονίκητα στοιχεία ότι το τελικό αποτέ-

λεσμα τέτοιων προτάσεων είναι η αύξηση και όχι η μείωση της ανεργίας».¹⁰⁹ διατύπωνε κατηγορηματικά ο Ιάσων Στράτος, πρόεδρος ε.ε. του ΣΕΒ από το 1995.

Πολλές ήταν οι φορές που εργοδότες και εργαζόμενοι βρέθηκαν σε αντίπαλα, ετοιμοπόλεμα στρατόπεδα, εν όψει μάλιστα διαπραγματεύσεων και υπογραφών συλλογικών συμβάσεων. Σχέσεις που οδηγούνταν σε επικίνδυνες ταλαντώσεις με την υποδαύλιση κυβερνητικών και πολιτικών σχημάτων, τα οποία ενίοτε ακολουθούσαν τη λογική της κατάκτησης του μέγιστου δυνατού ερείσματος στην κοινωνία. Δεν παραγνωριζόταν από τον ΣΕΒ ότι ο «ο υγιής και με ευρεία βάση συνδικαλισμός μπορεί να συμβάλει αποτελεσματικά στην έναρξη και διατήρησι εποικοδομητικού διαλόγου με την εργοδοσία», όπως με σαφήνεια διεμήνυε ο Δ. Μαρινόπουλος. Ωστόσο, όσο το «το συνδικαλιστικό κίνημα θα συνεχίσει να αναζητά λύσεις στα προβλήματα μέσω κυβερνητικών αποφάσεων και όχι σε απευθείας διαπραγμάτευση με τη διοίκηση των επιχειρήσεων», τόσο και «η κοινή γνώμη θα παραμείνει αδιάφορη ή ακόμη και εχθρική απέναντι στην ιδιωτική επιχείρηση».¹¹⁰ διαπίστωνε με σκεπτικισμό ο Θ. Παπαλεξόπουλος το 1983.

Σε μια εποχή ισχυροποίησης των εργατικών συνδικάτων, ο πρόεδρος του ΣΕΒ προβληματιζόταν έντονα για τον εναγκαλισμό τους με την κεντρική πολιτική εξουσία και την επίδραση των κοινοβουλευτικών κομμάτων στη λειτουργία τους: «Κεφαλαιώδη σημασία έχει η οικονομική ανεξαρτησία των συνδικάτων, γιατί μόνο

105. Ό.π., τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σσ. 32-33.

106. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήνα 1967, σελ. 9.

107. Ό.π.

108. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σσ. 32-33.

109. Γενική συνέλευση του ΣΕΒ, *Δελτίο ΣΕΒ*, τεύχ. 556, Μάιος 1995, σελ. 5.

110. Από ομιλία του Θ. Παπαλεξόπουλου στο Propeller Club, βλ. «Μήνυμα συνεργασίας για έξοδο από την οικονομική κρίση», *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 448, Απρίλιος 1983, σελ. 5.

«Ο τόπος χρειάζεται σήμερα
μία συνειδητοποιημένη, σύγχρονη
επιχειρηματική τάξη. Η κοινωνία έχει
κάθε δικαίωμα και κάθε συμφέρον
να περιμένει περισσότερα από εμάς.
Σ' εμάς εναπόκειται να συνειδητοποιήσουμε
ότι είναι και δικό μας συμφέρον
να ανταποκριθούμε αποφασιστικά στις
αυξανόμενες κοινωνικές προσδοκίες».

Δημήτρης Δασκαλόπουλος,
2008

αυτή μπορεί να διασφαλίσει την ανεξαρτησία τους από τα πολιτικά κόμματα»· «το πρόβλημα που θέτω δεν είναι βέβαια η πολιτική ιδεολογία των συνδικάτων αλλά η οικονομική τους εξάρτηση από την κυβέρνηση και τα κόμματα».¹¹¹ Επομένως, η οικονομική αγκίστρωση με κομματικούς όρους διαθλά ένα πνεύμα αμφισβήτησης και αξιοπιστίας των συνδικάτων· μια πραγματικότητα την οποία ο Σύνδεσμος, ως κεντρική εργοδοτική οργάνωση, προσπάθησε σταθερά να απομακρύνει, προβάλλοντας ως πάγια θέση του την αρχή της ανεξαρτησίας του και της αυτονομίας του.

Πάντως, ο θεσμός των συλλογικών συμβάσεων επιβεβαίωνε ενίοτε τον σκοπό του «ως συμβόλαιο ειρήνης μεταξύ εργοδοτών και εργατών»,¹¹² κατά τον Γ. Δράκο στην αυγή της δεκαετίας του 1960 (και είναι η πρώτη φορά που απαντά ο συγκεκριμένος όρος σε δημόσιο προεδρικό λόγο του Συνδέσμου). Στην πρώτη μεταπολιτευτική εποχή, τον Φεβρουάριο του 1975, ο ΣΕΒ υπό τον Δ. Μαρινόπουλο ανέλαβε την πρωτοβουλία για την επαναλειτουργία του θεσμού των εθνικών συλλογικών συμβάσεων. Εκείνη δε την περίοδο υπογράφηκαν τρεις συλλογικές συμβάσεις, εκ των οποίων η μία καθιέρωνε για πρώτη φορά την αρχή «της ίσης αμοιβής αρρένων και θηλέων», με όριο ολοκλήρωσής της το 1978.¹¹³

Ακριβώς η κωδικοποίηση όλων των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και των διαιτητικών αποφάσεων της 30ετίας 1975-2004, στην οποία προχώρησαν οι εργοδοτικές οργανώσεις σε συνεργασία με τη ΓΣΕΕ τον Μάιο

του 2004 επί προεδρίας Ο. Κυριακόπουλου, στόχευε στην αποτύπωση της διαχρονικής διάστασης και εξέλιξης των διατάξεων και των αμοιβαίων δεσμεύσεων ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζομένους. Η επόμενη, ωστόσο, προεδρία του Δ. Δασκαλόπουλου κλήθηκε να ανακαλύψει εκείνους τους μηχανισμούς που, σε εξόχως χαλεπούς καιρούς, θα οδηγούσαν σε συγκράτηση μισθών και κεκτημένων, σε εργασιακή σύγκλιση. Μέσα στις σαρωτικές αλλαγές του εργασιακού περιβάλλοντος –πολλές από τις οποίες εκπορεύτηκαν με χαρακτηριστική βιάση, δίχως ανάλογο προγραμματισμό, και από κέντρα αποφάσεων εκτός συνόρων, όμως με τη συγκατάθεση των κέντρων εντός συνόρων–, ο Σύνδεσμος επεδίωξε να «παραμείνει ζωντανός ο θεσμός των συμβάσεων [...] στις σύγχρονες οργανωμένες επιχειρήσεις-μέλη του ΣΕΒ».¹¹⁴ Εντούτοις, ήδη το 2009, καθώς η κρίση άρχισε να ξεσπά, ο πρόεδρος, πιστεύοντας «ότι οι δυνάμεις της εργασίας, δηλαδή οι εργοδότες και οι εργαζόμενοι, έχουν μόνο κοινά συμφέροντα και η κοινή τους προσπάθεια θα έδινε διέξοδο για όλη την κοινωνία»,¹¹⁵ θέλησε να προχωρήσει τον θεσμό των συλλογικών συμβάσεων πέρα από τα στενά, παραδοσιακά όρια του καθορισμού των κατώτατων αποδοχών· ο ΣΕΒ κάλεσε σε διάλογο τη ΓΣΕΕ και τους άλλους κοινωνικούς εταίρους για την υπογραφή μιας νέας μορφής εθνικής συλλογικής σύμβασης εργασίας με τα χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου κοινωνικού συμβολαίου, δίχως όμως ανταπόκριση από καμία πλευρά.

111. Ο.π.

112. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σελ. 32.

113. Βλ. Δελτίον ΣΕΒ, τεύχ. 305, 15 Μαρτίου 1975, σσ. 30-31. Σημειώνεται ότι ο νόμος 46/1975 έθεσε σε εφαρμογή στην Ελλάδα τη σύμβαση 100/1951 της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας «περί ισότητας της αμοιβής μεταξύ αρρένων και θηλέων εργαζομένων δι' εργασίαν ίσης αξίας». Βλ. ΦΕΚ, αρ. 105/Α, 3 Ιουνίου 1975.

114. Συνέντευξη Δ. Δασκαλόπουλου στον δημοσιογράφο Στέλιο Κούλογλου, 27 Σεπτεμβρίου 2013.

115. Από την ομιλία του Δ. Δασκαλόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ, 16 Μαΐου 2006.

Ο Σύνδεσμος δεν είναι ένα «απλούν συνδικαλιστικών όργανων στενών επαγγελματικών συμφερόντων», «ξένον προς το κοινωνικόν σύνολον σώμα, υπερασπιζόμενον ίδια συμφέροντα»,¹¹⁶ έλεγε ο Ι. Μητσός, σηματοδοτώντας την κοινωνική ταυτότητα του ΣΕΒ. Βεβαιότητα πάντοτε για τον Σύνδεσμο υπήρξε ότι η επιχειρηματική δράση περνούσε μέσα από την κοινωνία, αλλά και αναγκαία συνθήκη για την προαγωγή της επιχειρηματικότητας ήταν η κοινωνική ειρήνη. Ως εκ τούτων, αν η «ελληνική Κοινή Γνώμη, η τόσον έντονα και επί μακρόν χρόνον διαβουκοληθείσα»,¹¹⁷ «κατάλληλα φωτιστή και διαμορφωθή με έντιμα μέσα πάνω σε έντιμες αρχές»,¹¹⁸ θα επιτυγχάνονταν σύμπνοια, συμπόρευση, σύμμετρη ανάπτυξη. Η προσέγγιση με την κοινωνία επιχειρήθηκε σε όλη τη διαδρομή του Συνδέσμου, άλλοτε με περισσότερη ένταση και άλλοτε με λιγότερη, άλλοτε με επιτυχία και άλλοτε πάλι όχι. Η ανάγκη να πληροφορηθεί η κοινωνία με ευκρίνεια το έργο της βιομηχανίας και να διαλυθούν υπόνοιες και παρερμηνείες ωθούσε τον βιομηχανικό κόσμο να «ανοίξει τα χαρτιά του».

Από τα πρώτα χρόνια ίδρυσής του, τέθηκε σε κυκλοφορία η *Βιομηχανική και Βιοτεχνική Επιθεώρησης*, μια ιδία περιοδική έκδοση του Συνδέσμου που διήρκησε από το 1914 έως το 1929. Κλιμάκωση των αυτοεκδόσεων και πληθώρα δημοσιευμάτων καταγραφόταν όταν η βιομηχανία δεχόταν επιθέσεις, όπως σε εκείνη την πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Με την υπογραφή της Συνθήκης των Αθηνών, εξέδωσε τον Ιούλιο του 1962 το

Δελτίον Πληροφοριών που περιελάμβανε και σελίδες με αποκλειστική ειδησεογραφία από την Κοινή Αγορά. Από το 1946, σταθερή επίσης ήταν η ειδική ετήσια έκδοση του ΣΕΒ με εκθέσεις και αναλυτικά στοιχεία για την ελληνική βιομηχανία, που περιείχε και τις ομιλίες των προέδρων στις γενικές συνελεύσεις. Εκείνες δε οι ανασκοπήσεις των ετών 1966-1967 ξεχωρίζουν για την αισθητική τους: την καλλιτεχνική επιμέλεια των εκδόσεων αυτών είχε αναλάβει ο ζωγράφος-χαράκτης Γιώργης Βαρλάμος, αντανακλώντας αυτό το πνεύμα της νεωτερικότητας που έφερε στον Σύνδεσμο η προεδρία του Δ. Μαρινόπουλου – μια αίσθηση εκσυγχρονισμού και πρωτοπορίας που θα διαφανεί αργότερα επί προεδρίας Ο. Κυριακόπουλου και θα ενισχυθεί στις προεδρικές ημέρες του Δ. Δασκαλόπουλου.

Με την επέτειο των 75 χρόνων του ΣΕΒ και με την παράδοση της προεδρίας από τον Δ. Κυριαζή στον Θ. Παπαλεξόπουλο, εφαρμόστηκε ένα φιλόδοξο πρόγραμμα δημοσιότητας, έντονης εξωστρέφειας. Μάλιστα, το 1982 εγκαινιάστηκε η προβολή του Συνδέσμου μέσω τηλεοπτικών μηνυμάτων. Στην ιλιγγιώδη δε εποχή της πληροφόρησης, η δημοσιοποίηση των απόψεων και των δραστηριοτήτων του Συνδέσμου σαφώς πολλαπλασιάζεται, με τους όλο και πιο συχνούς παρεμβατικούς, ηχηρούς προεδρικούς λόγους για το οικονομικό και το πολιτικό γίνεσθαι να φθάνουν πιο άμεσα τον τελικό αποδέκτη τους, την κοινωνία.

«Η βιομηχανία είναι ανοιχτή προς όλους. Δεν αποστέρ-

116. Για την ομιλία του Ι. Μητσού στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 31ης Μαΐου 1973, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 262, Μάιος 1973 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 465, Ιούλιος 1973, σελ. 19 και 21.

117. Από ομιλία του Γ. Δράκου, ό.π., τεύχ. 294, Απρίλιος 1959, σελ. 30.

118. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 9ης Ιουνίου 1969, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1968, Αθήνα 1969* και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 417, Ιούλιος 1969, σελ. 29. Ας σημειωθεί ότι η ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 9ης Ιουνίου 1969, καθώς η περιληπτική έκθεση πεπραγμένων του 1968, εκδόθηκαν το 1969 σε ανάτυπο υπό τον τίτλο *Προοπτικά και Επιτεύξεις*.

γει τον έλεγχο. Τον επιδιώκει. Δεν αποκρούει την επίκρισι. Την προκαλεί – για να δικαιώνεται. Η βιομηχανία δεν πιστεύει πως έχει εχθρούς, παρά μόνο προκαταλήψεις που καλλιέργησε μια παράδοσι ξεπερασμένης σήμερα δημαγωγίας. Αυτές θέλει να τις διαλύσει και θα τις διαλύσει: με το έργο της». ¹¹⁹ Με ετούτον τον ξεκάθαρο λόγο σκιαγραφήθηκε η θέληση του Συνδέσμου να στραφεί με δυναμισμό στους δογματισμούς, να απευθυνθεί ξεκάθαρα στην κοινωνία. Αυτή η εξωστρέφεια του Συνδέσμου, η θέλησή του να «κοινωνήσει» με διαφάνεια την ιδιωτική πρωτοβουλία και να «συναντηθεί» με διάφορες κοινωνικές ομάδες εκφράστηκε επίσης σθεναρά μέσα από τον θεσμό των ανοιχτών συνελεύσεων, καθώς και από τη διοργάνωση συνεδρίων (το πρώτο βιομηχανικό με τον Δ. Μαρινόπουλο το 1975, ακολούθως το 1994 με πρόεδρο δ.σ. τον Σ. Αργυρό και ε.ε. τον Ι. Στράτο και το 2000 με πρόεδρο δ.σ. τον Α. Κανελλόπουλο, την ευθύνη της διεξαγωγής του οποίου έφερε ο Λ. Αντωνακόπουλος – λίγους μήνες μετά ανέλαβε την προεδρία της εκτελεστικής επιτροπής του ΣΕΒ).

Επιπλέον, μέσα από ποικίλες πρωτοβουλίες προσπάθησε να προωθήσει περαιτέρω τον διάλογο, όπως η δημοσιοποίηση του κειμένου-θέσεων του ΣΕΒ –με πράγματι προωθημένες προτάσεις– «Ενεργός Συμμετοχή του ΣΕΒ στον Κοινωνικό Διάλογο», που δόθηκε στη δημοσιότητα τον Ιανουάριο του 1994 με πρόεδρους δ.σ. και ε.ε. τον Σ. Αργυρό και Ι. Στράτο αντίστοι-

χα· ή το «Ανοιχτό Φόρουμ» που οργανώθηκε για πρώτη φορά το 2005 με τον Ο. Κυριακόπουλο επικεφαλής και συνεχίστηκε στην προεδρία του Δ. Δασκαλόπουλου, εγκαινιάζοντας έναν διαρκή διάλογο με την κοινωνία για τη διατύπωση προτάσεων γύρω από κρίσιμα θέματα της δημόσιας ζωής.

Δεν θα είναι η πρώτη φορά που θα ξαφνιασει το ακροατήριό του –και όχι μόνον– ο Δ. Μαρινόπουλος, όταν καλούσε το απριλιανό καθεστώς εν έτει 1969 να αυξήσει τον προϋπολογισμό του για την παιδεία και να ακολουθήσει τον σύνδεσμο στην «καλή οργάνωση της παιδείας, που μαζί με την προσπάθεια για τις εξαγωγές θα είναι το "μόττο" μας στο άμεσο μέλλον». Επρόκειτο δε για εκείνη τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ που ο πρόεδρος αποφάσισε να μιλήσει στη δημοτική γλώσσα, να «σπάσει τη γλωσσική συνήθεια και να τα πη σε μια γλώσσα που είναι ευκολωτέρα αντιληπτή» στην κοινωνία. ¹²⁰ Αλλά και ο Ο. Κυριακόπουλος στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ το 2001 μιλούσε με σκεπτικισμό για την υποβαθμισμένη ελληνική παιδεία και αναρωτιόταν: «Πόσοι συνειδητοποιούν ότι επενδύουμε για την παιδεία μόνο 3,5% του ΑΕΠ, λιγότερο από κάθε άλλη ευρωπαϊκή χώρα;» ¹²¹ Πράγματι, ένα πάγιο αίτημα και ζητούμενο του Συνδέσμου ήταν (και παραμένει) η αναβάθμιση της παιδείας –εν γένει, όχι μόνο σε σχέση με την παραγωγή και τη σύνδεση της έρευνας με την επιχειρηματική διαδικασία– και συνέβαλλε συστηματικά στην προαγωγή της καθ' όλη τη διαδρομή του, διότι είναι η «θεμελιω-

119. Για την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 12ης Ιουνίου 1975, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1974*, Αθήνα 1975 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 489, Ιούλιος 1975, σελ. 27.

120. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 9ης Ιουνίου 1969, βλ. υπ. 118.

121. Ομιλία του προέδρου δ.σ. του ΣΕΒ Ο. Κυριακόπουλου στην ετήσια συνέλευση, 30 Μαΐου 2001.

δέστερη και ωφελιμότερη επένδυση υποδομής»,¹²² όπως κατ' επανάληψη τονίστηκε από την ηγεσία του.

Επιπλέον, οι επικεφαλής του Συνδέσμου αναγνώριζαν ως χρέος της επιχειρηματικής κοινότητας «την συμμετοχήν της εις την κοινωνικήν και πνευματικήν ανάπτυξιν», ενώ ταυτόχρονα την προέτρεπαν να αποδώσει «βαρύ-νουσαν σημασίαν εις την προστασίαν του περιβάλλοντος».¹²³ Ο Σύνδεσμος έδειξε το κοινωνικό του πρόσωπο και συμμετείχε σε εθνικές δοκιμασίες, όπως τον Αύγουστο του 1953, τότε που ισχυροί σεισμοί στο Ιόνιο άφησαν πίσω τους ανθρώπινα θύματα και τεράστιες καταστροφές. Τα μέλη του ΣΕΒ ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα του προέδρου Α. Τσάτσου για «βιομηχανικό έρανο», αναλαμβάνοντας τη δαπάνη ανέγερσης όλων των σχολείων στα Ιόνια Νησιά.

Κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Ι. Μητσού, το 1972, για πρώτη φορά άνοιξε η συζήτηση για το πρόβλημα της ρύπανσης, εστιάζοντας στη λήψη αντιρρυπαντικών μέτρων και στην πληροφόρηση για τις διεθνείς εξελίξεις εκείνης της εποχής στον συγκεκριμένο αναπτυσσόμενο κλάδο της τεχνολογίας, ζητώντας παράλληλα ισόρροπη κατανομή ευθυνών, «αφού, ως γνωστόν, η βιομηχανία είναι ο πρόχειρος και εύκολος "ένοχος" εις την υπόθεσιν της ρυπάνσεως».¹²⁴ Έκτοτε ο ΣΕΒ, από τη συγκρότηση ειδικής επιτροπής εντός Συνδέσμου και τη δημιουργία ενός πυρήνα βασικής θεματικής βιβλιοθήκης στη Στέγη της Βιομηχανίας επί προεδρίας Δ. Μαρινόπουλου, συστηματοποίησε τις προσπάθειές του στην κατεύ-

θυνση αυτή, αναλαμβάνοντας «πράσινες» πρωτοβουλίες για την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση των επιχειρήσεων σε θέματα περιβάλλοντος, ενώ παράλληλα, στη νέα χιλιετία, σταθερά υποστήριξε και προσανατόλισε τα μέλη του προς την ιδέα της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης.

«Νομίζω ότι η βιομηχανία έχει αποδείξει ότι μπορεί να βλέπη πολύ πιο μακριά», ξεδίπλωνε τις σκέψεις του ο Δ. Μαρινόπουλος στον καιρό της Μεταπολίτευσης, σε μια εποχή που η χώρα ξόρκιζε το πρόσφατο σκοτεινό παρελθόν της με τις τραγικές συνέπειες στο Κυπριακό και προσέβλεπε σε μια νέα, πιο αισιόδοξη προοπτική. «Από την ίδια της τη φύσι είναι μακροπρόθεσμη δραστηριότητα. [...] Κατανοούμε πως, αμείβοντας τους ανθρώπους που εργάζονται σ' αυτήν, πρώτα μεγαλώνει την αγορά της και δεύτερο δημιουργεί προϋποθέσεις για το υπόβαθρο της κοινωνικής ειρήνης».¹²⁵ Αλλά και στην αυγή της νέας χιλιετίας, με την ελπίδα που γεννά καθετί καινούργιο, ο Ο. Κυριακόπουλος θα θέσει το όραμα της κοινωνικής και εργασιακής ειρήνης μέσω ενός «εθνικού κοινωνικού συμβολαίου», όπως εκείνα τα κοινωνικά συμβόλαια που είχαν υιοθετήσει άλλοι ευρωπαϊκοί λαοί.¹²⁶ Ταυτόχρονα, «κάθε εποχή έχει μέσα της σαν στοιχείο της ουσίας της την πρόοδο», θα συμπλήρωνε τις προσδοκίες του ο Δ. Μαρινόπουλος. Όμως, «η πρόοδος, κάθε πρόοδος, σημαίνει επανάσταση στις κρατούσες αντιλήψεις, μεταβολή στη νοοτροπία».¹²⁷ Συνεπώς, επίτευξη κοινωνικής συναίνεσης, με παράλληλη κατάλυση

122. Από ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 417, Ιούλιος 1969, σελ. 31.

123. Ο.π., τεύχ. 476, Ιούνιος 1974, σελ. 36.

124. Ο.π., τεύχ. 454, Αύγουστος 1972, σελ. 12.

125. Το κείμενο της διακήρυξης του Δ. Μαρινόπουλου (5 Μαρτίου 1976), βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 497, Μάρτιος 1976, σσ. 23-25.

126. Ομιλία του προέδρου δ.σ. του ΣΕΒ Ο. Κυριακόπουλου στην ετήσια συνέλευση, 30 Μαΐου 2001.

127. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 417, Ιούλιος 1969, σελ. 30.

παρωχημένων θεσμών και ιδεών, αποδέσμευση από χρόνιες αγκυλώσεις και δογματισμούς.

Ο Σύνδεσμος, με ιδιαίτερη έμφαση από τους μεταπολιτευτικούς χρόνους και επέκεινα, διαπνεόταν από την πεποίθηση ότι «η σύγχρονη επιχείρησι, με τη διαπραγμάτευσι, την κατανόησι, τη συνεργασία, εντάσσει το άτομο στη συλλογική ευθύνη της προόδου».¹²⁸ Ωστόσο, προσέδιδε στην κοινωνία όχι μόνο την αναλογική συνευθύνη ως προς την οικονομική διεργασία, αλλά και ως προς τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού και ως προς τη διαμόρφωση υγιούς πολιτικού σκηνικού. «Και επί τέλους αφού το Κράτος είναι η έκφρασις μιας κοινωνίας, διατί πταίει μόνον το Κράτος και όχι ολόκληρος η κοινωνία;»¹²⁹ θα έθετε το ερώτημα με ορμή ο Χ. Κατσάμπας ενώπιον της γενικής συνέλευσης του 1946, καλώντας όλες τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις της –εύθραυστης– μεταπολεμικής εποχής να λάβουν ξεκάθαρες θέσεις και να αναλάβουν τις ευθύνες τους για το μέλλον αυτής της χώρας.

Όπως και πολύ αργότερα, τη δεκαετία του 1980, ο Θ. Παπαλεξόπουλος, σε μια προσπάθεια αφύπνισης της κοινωνίας, θα την προσκαλούσε να διεκδικήσει ενεργό ρόλο στη διαδικασία ευθυγράμμισης της χώρας με τα κοινοτικά προστάγματα. Αλλά και ο Λ. Μελάς το 1989, εν όψει της ενιαίας αγοράς του 1992, θα διέκρινε μια διάθεση «απραξίας, παραίτησης, μακαριότητας»: «Εκείνο που θα έπρεπε να μας ανησυχεί είναι η στάση που εξακολουθεί να έχει, ίσως όχι ολόκληρη, αλλά σοβαρότατο ποσοστό της κοινωνίας απέναντι στα κρίσι-

μα αυτά προβλήματα που θα καθορίσουν το μέλλον του τόπου πολύ μετά το 1992».¹³⁰ Από την άλλη, ο Δ. Δασκαλόπουλος θα παρότρυνε, τω όντι με ευφάνταστο τρόπο, την καθεστηκυία πολιτική τάξη της μνημονιακής –πλέον– Ελλάδας: «Λοιπόν, από το πολιτικό μας σύστημα συνολικά περιμένω να μην αντιμετωπίζει τον λαό σας την Ωραία Κοιμωμένη!»¹³¹

«Γνωρίζομεν ότι η Ελλάς δεν είναι πτωχή και δεν κινδυνεύει να πτωχεύση»,¹³² δήλωνε ρητά ο Δ. Μαρινόπουλος, ακριβώς 40 χρόνια πριν – προσφέροντας συνάμα μια γέυση αισιοδοξίας σε αυτούς τους ύστερους δύστοκους καιρούς. «Να συνεχίσουμε το έργο της οικονομικής μας αναπτύξεως», προέτρεπε τα μέλη του Συνδέσμου, «όχι σαν αυτοσκοπό, αλλά σαν μέσο για να επιτύχουμε παράλληλη κοινωνική ανάπτυξι, και να επιδιώξουμε η κοινωνική μας ανάπτυξι να είναι σύμμετρη με την οικονομική». Και συνέχισε να μοιράζεται το όραμά του, επισημαίνοντας ότι αυτή η «σύμπλεξι», που εξασφαλίζει έναν συνεχή μηχανισμό αντιπαροχής ανάμεσα στην οικονομική και κοινωνική πρόοδο», διαμορφώνει το περιβάλλον κοινωνικής και πολιτικής ειρήνης, το οποίο με τη σειρά του πυροδοτεί την κοινή οικονομική απογείωση. Και, ίσως, δεν θα ήταν άστοχη η ερμηνεία ότι αυτήν την αμφίδρομη σχέση, τους δεσμούς αλληλεπίδρασης, ετούτη τη μέθεξι, που επί χρόνια οραματίζονταν οι ηγεσίες του ΣΕΒ, φανέρωσε η προσθήκη στο διακριτικό του Συνδέσμου, με την εκκίνηση της προεδρίας του Δ. Δασκαλόπουλου: «Σύγχρονες Επιχειρήσεις, Σύγχρονη Ελλάδα».

128. Ο.π., τεύχ. 500, Ιούνιος 1976, σελ. 33.

129. Ο.π., τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 10.

130. Ομιλία του Λ. Μελά στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ, 11 Μαΐου 1989.

131. Συνέντευξη Δ. Δασκαλόπουλου στον δημοσιογράφο Στέλιο Κούλογλου, 27 Σεπτεμβρίου 2013.

132. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 476, Ιούνιος 1974, σελ. 36.

ΠΑΝ-ΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ

ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΕΙΣ
ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΙ
ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

«Το μέλλον –το όχι μακρινό μέλλον–
προδιαγράφει μια Ελλάδα οικονομικά
περιθωριοποιημένη, πολιτικά αδύναμη,
κοινωνικά άνηση:

όσο εξακολουθούμε να καταφεύγουμε, όλοι,
στις παραδοσιακές ρητορείες, στα ευκολόγια
και στις υποσχέσεις, όσο συνεχίζουμε, όλοι,
να μετατρέπουμε τον κοινωνικό διάλογο
σε πόλεμο χαρακωμάτων μεταξύ στενών
και αντιμαχόμενων συμφερόντων,
όσο τυφλά αρπαζόμαστε, ο καθένας,
από τα δικά του κεκτημένα,
όσο συστηματικά αποφεύγουμε την κοινή μας
ευθύνη για το κοινό μας μέλλον».

Δημήτρης Δασκαλόπουλος, 2006

Αν με τρεις λέξεις θα μπορούσε να προσδιοριστεί η μακρά διαδρομή του Συνδέσμου προς το όραμά του, θα ήταν: «εκ-», «απο-», «επανα-», ως πρώτα συνθετικά, με σταθερό το δεύτερο, «-βιομηχάνιση». Η ακλόνητη πεποίθηση ότι η βιομηχανία θα μπορούσε να ηγηθεί των προσπαθειών για την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας άρχισε ήδη να εκφράζεται από τις τελευταίες ημέρες Κατοχής. Ο Σύνδεσμος έσπευσε να αναλάβει πρωτοβουλίες για την προαγωγή της βιομηχανικής ιδέας του, για την επανασύνδεση με τις μεσοπολεμικές προσπάθειες και για τη δημιουργία των προϋποθέσεων εκείνων που θα εξασφάλιζαν το «βιομηχανικό θαύμα». Πράγματι, από τη δεκαετία του 1950 διακρινόταν ξεκάθαρα ο ορίζοντας της πραγματικής εκβιομηχάνισης. Τα χρόνια που θα ακολουθούσαν έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η βιομηχανική απογείωση δεν θα φάνταζε πλέον σαν ένα άπιαστο όνειρο. Εξαίφνης, από το 1974 και μετά οι όροι αντιστράφηκαν. Ο βηματισμός της βιομηχανίας σταδιακά ανέκοψε ταχύτητα, για να εισέλθει από τη δεκαετία του 1980 σε παρατεταμένα στασιμότητα, εγκαινιάζοντας ουσιαστικά την περίοδο προς την αποβιομηχάνιση. Προς τα

τέλη της δεκαετίας του 1990 άρχισε κάπως να ανακάμω τις δυνάμεις της, ενώ, προς την τελική ευθεία της σύγχρονης εποχής, θα ευθυγραμμιστεί με την ηχηρή «ελεύθερη πτώση» της ελληνικής οικονομίας, σήμερα που τίθεται τόσο επιτακτικά όσο ποτέ το αίτημα του ΣΕΒ για «επαναβιομηχάνιση».¹³³

«Ο Σύνδεσμος υφ' οιονδήποτε Πρόεδρον, υφ' οιονδήποτε Κυβέρνησιν, κατά πάντα χρόνον, έμεινε σταθερώς προσηλωμένος εις τον αυτόν αντικειμενικόν σκοπόν: την εκβιομηχάνισιν του τόπου, ως πεμπτουσίαν της προόδου του και της ευημερίας των κατοίκων του»,¹³⁴ διατύπωνε με χαρακτηριστική ενάργεια τη σταθερή στόχευση του ΣΕΒ ο Δ. Μαρινόπουλος. Ο δε Χ. Κατσάμπας, ακριβώς στην αρχή εκείνης της δεκαετίας που η βιομηχανία θα έβρισκε τον βηματισμό της προς την ανάπτυξη, της δεκαετίας του 1950, οραματιζόταν για τον Σύνδεσμο: «Θα πρέπει να καταστή ούτος ένα όργανον, το οποίον να παρέχη εξυπηρέτησιν εις τον κόσμον των βιομηχάνων και να ευρίσκειται και ν' αποτελή σύμβουλον εις το πλευρόν του Κράτους. Πρέπει να εγκαταλείψωμεν την ιδέαν ότι πρέπει να κινούμεθα εντός ωρισμένων επαγγελματικών πλαισίων».¹³⁵

133. Για τον όρο και εν γένει για τις προτάσεις σχετικά με την επαναδραστηριοποίηση της βιομηχανίας, βλ. ομιλία του Δ. Δασκαλόπουλου στην ημερίδα που διοργάνωσε ο ΣΕΒ με θέμα «Παραγωγική ανασυγκρότηση με καινοτομία. Μια σύγχρονη βιομηχανική πολιτική για την Ελλάδα», Athens Hilton, 17 Δεκεμβρίου 2013.

134. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 8ης Μαΐου 1968, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1967*, Αθήνα 1968, *Δελτίον Πληροφοριών ΣΕΒ*, τεύχ. 141, 15 Μαΐου 1968 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 404, Ιούnius 1968, σελ. 26.

135. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 186, Απρίλιος 1950, σελ. 18.

«Και όμως –πράγμα παράδοξον– ουδείς
εξ όλων των οψίμων θαυμαστών της
βιομηχανίας ανεγνώρισε ποτέ τι οφείλει
η ελληνική οικονομία εις τους βιομηχάνους.
Και αυτοί, που ενέπνευσαν και τα τέκνα των,
που εσυνέχισαν και συνεχίζουν την μεγάλην
προσπάθειαν, τελείως ηγνοήθησαν, ωσάν
η ελληνική βιομηχανία να ήτο αυτοφυές
τι είδος της ελληνικής κλωρίδος,
γονιμοποιηθέν διά της επαφής του
με τας εξ ουρανού βροχάς».

Χριστόφορος Κατσάμπας, 1947

Πράγματι, ο Σύνδεσμος κλήθηκε να επιτελέσει έναν κεντρικό ρόλο στην πορεία προς την εκβιομηχάνιση ως ένας ανεξάρτητος φορέας συλλογικής έκφρασης, ως «μια μονάδα με επιστημονική συγκρότηση και εκλεκτική επάνδρωσι»,¹³⁶ «διά να προασπίζη, να κατευθύνη, να πειθαρχή, να προάγη» τις θέσεις του βιομηχανικού κόσμου, να συντονίζει «τας επιδιώξεις ολοκλήρου της βιομηχανίας, ώστε αύτη να επωφεληται συλλογικώς και ισομερώς»¹³⁷ ένας οργανισμός που θα αποτελούσε φραγμό «εις τυχόν υπερβασίας και μονομερείς προνομιακάς καταστάσεις»,¹³⁸ «κεκηρυγμένος κατά των διακρίσεων», «εξ ίσου εχθρός των δογματικών αφορισμών»,¹³⁹ με τη διοίκησή του «να κρατή άγρυπνον την προσοχήν της και τεταμένην την φαντασίαν της».¹⁴⁰

Προτεραιότητα του Συνδέσμου, από τη μεταπολεμική εποχή και εν συνεχεία, τέθηκε η προσπάθεια να εδραιωθεί σε πολιτεία και κοινωνία η ακλόνητη πεποίθηση του βιομηχανικού κόσμου ότι η βιομηχανία ήταν το εθνικό κεφάλαιο αιχμής, ο «πρωθητικός έλικας» μιας οικονομίας,¹⁴¹ «η προϋπόθεσις της οικονομικής αναπτύξεως»,¹⁴² ή, με σύγχρονους όρους, ότι «χωρίς βι-

ομηχανική βάση, κάθε προοπτική ανάπτυξης θα έχει γυάλινα πόδια».¹⁴³ Με μια δόση αγανάκτησης, ο Δ. Μαρινόπουλος θα πει από το βήμα της γενικής συνέλευσης του ΣΕΒ το 1968: «Είλικρινώς, θα ηυχόμην να είναι η τελευταία φορά που ο Πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, λογοδοτών, αναφέρεται εις παρομοίαις εξαγγελίας περί της σημασίας του παράγοντος βιομηχανία εις την οικονομικήν ζωήν των Εθνών και της χώρας μας ειδικώτερον. [...] Και διότι βαθεία μας επιθυμία θα ήτο αυτό που αλλαχού θεωρείται αυτονόητον να κατανοηθή και εις τον τόπον μας».¹⁴⁴ Και επιχειρηματολόγησε ο Γ. Δράκος το 1964: αν για κάτι καυχείται η Ιταλία και η Ελβετία είναι πρώτιστα για τη βιομηχανία τους και ακολούθως για τα ιστορικά τους μνημεία: «αν μνημονεύωνται εις τας οικονομικάς εκδόσεις, αιτία είναι η βιομηχανία και όχι οι καθεδρικοί των ναοί».¹⁴⁵

Τίνι, όμως, τρόπο θα μπορούσε να επιτευχθεί η μεταλαμπάδευση αυτής της βιομηχανικής ιδέας; «Πρέπει λοιπόν ν' αγωνισθώμεν. Πώς όμως; Με διαμαρτυρίας; Με υπομνήματα; Ποτέ!»,¹⁴⁶ έλεγε ο Χ. Κατσάμπας το 1950, βλέποντας την αναποτελεσματικότητα των διαβημάτων του Συνδέσμου την εποχή εκείνη, και

136. Για τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 10 Μαΐου 1978, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 380-381, 15 Μαΐου 1978, σσ. 1-16 και ειδικότερα για την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου, βλ. *στο ίδιο*, σσ. 1-5, και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 523, Μάιος 1978, σελ. 43.

137. Από την ομιλία του Ι. Μητσού στη γενική συνέλευση της 14ης Ιουνίου 1972, βλ. *ΣΕΒ, Η ελληνική βιομηχανία κατά το 1971*, Αθήνα 1972, *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 239, 15 Ιουνίου 1972 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 453, Ιούλιος 1972, σελ. 25.

138. *Ο.π.*, σελ. 24.

139. Από ομιλία του Α. Τσάτσου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 20 Μαρτίου 1955, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 245, Μάρτιος 1955, σελ. 25. Σημειώνεται ότι η λογοδοσία του πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά στο νέο κτήριο του Συνδέσμου, στη Στέγη της Βιομηχανίας.

140. Από ομιλία του Α. Τσάτσου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 28ης Φεβρουαρίου 1954, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 233, Μάρτιος 1954, σελ. 30.

141. Από την ομιλία του Ι. Μητσού στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 9ης Ιουνίου 1969, βλ. *ΣΕΒ, Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1968*, Αθήνα 1969 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 417, Ιούλιος 1969, σελ. 31.

142. Από τη σκιαγραφία του νέου προέδρου Δ. Μαρινόπουλου, *ό.π.*, τεύχ. 379, Μάιος 1966, σελ. 14.

143. Από τη συνέντευξη του Δ. Δασκαλόπουλου στον δημοσιογράφο Στέλιο Κούλογλου, 27 Σεπτεμβρίου 2013.

144. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 8ης Μαΐου 1968, βλ. *ΣΕΒ, Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1967*, Αθήνα 1968, *Δελτίον Πληροφοριών ΣΕΒ*, τεύχ. 141, 15 Μαΐου 1968 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 404, Ιούνιος 1968, σελ. 26.

145. *Ο.π.*, τεύχ. 356, Ιούνιος 1964, σελ. 42.

146. *Ο.π.*, τεύχ. 186, Απρίλιος 1950, σσ. 18-19.

υποστήριζε πως κρατική μηχανή και κοινή γνώμη χρειάζονταν αδιάσειστα στοιχεία, στοιχεία που θα αποδεικνυαν τη συμβολή του βιομηχανικού κεφαλαίου στην ανάκαμψη της οικονομίας με άλλα λόγια, στατιστικά δεδομένα. Ήδη, από τον Απρίλιο του 1944, ο Σύνδεσμος είχε δημιουργήσει την Επιτροπή Μελετών Στατιστικής, θέτοντας επικεφαλής τον επίτιμο πρόεδρό του, τον Ανδρέα Χατζηκυριάκο, «με την επιστημονική του συγκρότηση και την βαθειά γνώση της ελληνικής πραγματικότητας», προκειμένου να αποτυπώσει σε αριθμούς τη δυνατότητα συμβολής της βιομηχανίας στην επικείμενη εθνική ανασυγκρότηση, «εις την αναβίωση του παραγωγικού ρυθμού της χώρας».¹⁴⁷

Έκτοτε, ο ΣΕΒ διά όλων ανεξαιρέτως των ηγεσιών του θα εντατικοποιήσει τις προσπάθειές του, θα διευρύνει τις στατιστικές έρευνες, μελέτες και αναλύσεις του, για να ισχυροποιήσει τις θέσεις και τις διεκδικήσεις του, αλλά και για να ενημερώσει και να προσφέρει λύσεις στην επιχειρηματική κοινότητα. Υπήρξε όντως μία κατάκτηση του Συνδέσμου ότι τα στατιστικά στοιχεία που δημοσίευε ανελλιπώς είχαν καταστεί από τη δεκαετία του 1950 πολύτιμο εργαλείο σε ιδιώτες, τράπεζες, δημόσιους οργανισμούς. Μάλιστα, όταν οργανώθηκε η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, θεωρούσε τον Σύνδεσμο «εγκυρότερον ερμηνευτήν» των δεδομένων.¹⁴⁸ Πάντως «το μελετητικόν και ευρευνητικόν έργον»¹⁴⁹ του Συνδέσμου με τη δημιουργία της Στατιστικής Υπηρεσίας δεν σταμάτησε. Συνέχισε να ελέγχει τα στατιστικά στοιχεία που δίνονταν στη δημοσιότη-

τα, όπως για παράδειγμα εκείνα της Τράπεζας της Ελλάδος, καταγράφοντας εκ παραλλήλου τις αποκλίσεις από τα πορίσματα της δικής του Υπηρεσίας.¹⁵⁰

Όταν το 1948 ο Χ. Κατσάμπας προετοίμαζε τη συγκρότηση ειδικού τμήματος στους κόλπους του ΣΕΒ που θα παρακολουθούσε στενά την εξέλιξη του Σχεδίου Μάρσαλ, υποστήριξε ότι το μελλοντικό θεμέλιο κάθε εκδήλωσης του Συνδέσμου θα έπρεπε να στηρίζεται σε επιστημονικές μελέτες και στοιχεία, προτείνοντας τη δημιουργία «ημιαυτοτελούς Ινστιτούτου Μελετών».¹⁵¹ Μπορεί εκείνη η πρόταση του προέδρου να μην προχώρησε, όμως επιστέγασμα αυτής της σταθερής αντίληψης και πίστης του ΣΕΒ στην ανεξάρτητη επιστημονική έρευνα και μελέτη των βιομηχανικών θεμάτων υπήρξε η πρωτοβουλία του, σε συνεργασία με άλλους φορείς, για την ίδρυση του Ινστιτούτου Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (ΙΟΒΕ) το 1975, επί προεδρίας Δ. Μαρινόπουλου.¹⁵² Στην πορεία, το ΙΟΒΕ θα αποδεικνυόταν ενεργητικότερο ως προς την εκπόνηση ερευνών και αναλύσεων της ελληνικής οικονομίας από το κυβερνητικό Κέντρο Προγραμματισμού και Ερευνών (ΚΕΠΕ), γεγονός που δηλώνει ταυτόχρονα τη σταδιακή επιρροή που κατέκτησε ο Σύνδεσμος.

Η ευτυχής συνάντηση επιστήμης, έρευνας και εκπαίδευσης με την επιχειρηματικότητα υπήρξε πάντοτε για τον Σύνδεσμο μια στόχευση με διάρκεια. Εξάλλου, όλες οι ηγεσίες του είχαν να επιδείξουν λαμπρές περλαμηνές, σε συνδυασμό με διεθνή εμπειρία και τεχνο-

147. Βλ. την εκλογοαπολογιστική ομιλία του Σ. Κωστόπουλου, περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 125, Μάρτιος 1945, σσ. 23-27, 30.

148. *Ο.π.*, τεύχ. 341, Ιούνιος 1963, σελ. 29.

149. Για την ομιλία του Ι. Μητσού στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 31ης Μαΐου 1973, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 262, Μάιος 1973 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 465, Ιούλιος 1973, σελ. 20.

150. Ενδεικτικά, βλ. πίνακα με τις εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων κατά την περίοδο 1968-1972, σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος και τον ΣΕΒ, *ό.π.*, τεύχ. 465, Ιούλιος 1973, σελ. 23.

151. Αρχείο ΣΕΒ, *Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων*, τόμ. Ε΄, 6 Φεβρουαρίου 1948.

152. Για τη δημιουργία του ΙΟΒΕ, βλ. και απόσπασμα από συνέντευξη του Δ. Μαρινόπουλου, στο Πανσεληνά Γεωργία Μ. - Μαυροειδή Μαρία, *ό.π.*, Αθήνα 2007, σελ. 434.

γνωσία. Ακόμη και αυτή η ίδια η ύπαρξη του Συνδέσμου οφείλεται εν πολλοίς στον αποκαλούμενο «κύκλο της Ζυρίχης», σε μια νέα δυναμική επιχειρηματική γενιά των αρχών του 20ού αιώνα, με εχέγγυα τη θετική επιστημονική κατάρτιση και τη γνώση των καταγιστικών τεχνολογικών αλλαγών στη Δύση, που οραματίστηκαν και έθεσαν τις βάσεις της βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα.

Σταθερό αίτημα προς την πολιτεία, που επανέρχεται ξανά και ξανά σε όλες σχεδόν τις διακηρύξεις αρχών και θέσεων του Συνδέσμου από την εποχή της ίδρυσής του, ήταν η αναβάθμιση και η ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης, όπως και η προσαρμογή της με τις πραγματικές ανάγκες της βιομηχανίας. Αν και η κρατική μέριμνα σε θέματα τεχνικής εκπαίδευσης αποδείχτηκε μια αργόσυρτη διαδικασία, ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος έθεσε ως έργο ζωής του την ίδρυση της Σιβιτανιδείου Σχολής Τεχνών και Επαγγελμάτων, ενώ μεταπολεμικά ο Σύνδεσμος συνέβαλε στην επαναλειτουργία της Σχολής, ως απαραίτητου συντελεστή στην ανοικοδόμηση της χώρας.¹⁵³ Αλλά και ο Αλέξανδρος Τσάτσος το 1956 απηύθυνε έκκληση προς τον βιομηχανικό κόσμο «να προσέξη ταχέως το θέμα της ανάγκης μορφώσεως πολλών περισσοτέρων μηχανικών» και να συνδράμει στην «ανάπτυξιν του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, κοιτίδος τοιούτων στελεχών».¹⁵⁴ Μία δεκαετία αργότερα τέθηκε σε εφαρμογή από τον Δ. Μαρινόπουλο και η δέσμευσή του για θερινή απασχόληση φοιτητών σε βιομηχανικές μονάδες.

Επιπλέον, και για την προετοιμασία της επόμενης ηγετικής γενιάς του φρόντισε ο ΣΕΒ, αναλαμβάνοντας μάλιστα ο ίδιος ο πρόεδρος Γ. Δράκος τη μύηση των νέων μελών-επιχειρηματιών και επί των βιομηχανικών θεμάτων και επί των εσωτερικών λειτουργιών του Συνδέσμου, με σειρά εβδομαδιαίων συγκεντρώσεων στη Στέγη της Βιομηχανίας. Παράλληλα, με θέρμη υποστήριξε ο Δ. Μαρινόπουλος την ανάγκη «συνεχούς επανεκπαιδεύσεως» του κόσμου των επιχειρήσεων «για να αφομοιώνουμε τις νέες γνώσεις που σωρεύει η επιστημονική και τεχνική πρόοδος». Πιστός στην αρχή που έθεσε ο πρόεδρος ότι «η εκπαίδευσι πρέπει να είναι μία διαρκής "διαδικασία" σε όλη τη ζωή»,¹⁵⁵ ο Σύνδεσμος υποστήριξε προγράμματα «εντατικής επιμορφώσεως των στελεχών των επιχειρήσεων και της δημοσίας διοικήσεως».¹⁵⁶ Ύστερα δε από μελέτη δύο ετών, το 1992, με πρωτοβουλία του ΣΕΒ και της Ελληνικής Εταιρείας Διοικήσεως Επιχειρήσεων (ΕΕΔΕ) δημιουργήθηκε το Εργαστήριο Ελευθέρων Σπουδών Στελεχών Επιχειρήσεων (Athens Laboratory of Business Administration, ALBA), με στόχο την εκπαίδευση στελεχών επιχειρήσεων σε ανώτερο μεταπτυχιακό επίπεδο και με τη συμμετοχή του ΣΕΒ διά του εκάστοτε προέδρου του στη διοίκηση.

Από την εποχή του Θ. Παπαλεξόπουλου και στο πλαίσιο του επετειακού προγράμματος εξωστρέφειας του 75ετούς ΣΕΒ, επιχειρήθηκε η γνωριμία και η σύνδεση της μαθητιώσας νεολαίας με τον κόσμο της βιομηχανίας, διοργανώνοντας επισκέψεις

153. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. Ε', 6 Φεβρουαρίου και 25 Μαΐου 1948.

154. Από την ομιλία του Α. Τσάτσου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 22ας Ιανουαρίου 1956, περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 256, Φεβρουάριος 1956, σελ. 18.

155. ΣΕΒ, Το Βιομηχανικό Συνέδριο 1975, Αθήνα 1975. Επίσης, για τη Διακήρυξη και εκτενές ρεπορτάζ για το Βιομηχανικό Συνέδριο, βλ. περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 484, Φεβρουάριος 1975, σσ. 36-46 και για τα συγκεκριμένα χωρία, σελ. 38, 41.

156. ΣΕΒ, Η ελληνική βιομηχανία κατά το 1970, Αθήνα 1971 και περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 441, Ιούλιος 1971, σελ. 32.

μαθητών σε βιομηχανικά συγκροτήματα. Ωστόσο, ήταν τότε, στην αρχή του 21ου αιώνα, που ο Σύνδεσμος προχώρησε με δυναμισμό στη σύζευξη της επιχειρηματικότητας με τους νέους. Με ηγετικό σχήμα τους Ο. Κυριακόπουλο (πρόεδρο δ.σ.) και Λ. Αντωνικόπουλο (πρόεδρο ε.ε.) που διαπνεόταν από το όραμα της ανανέωσης και της προσαρμογής του Συνδέσμου στις παγκόσμιες οικονομικές αναδιατάξεις, εγκαινιάστηκε το πιλοτικό πρόγραμμα «Επιχειρηματικότητα Νέων» σε συνεργασία με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του υπουργείου Παιδείας και εφαρμόστηκε επιτυχώς σε περίπου 150 σχολεία ανά την Ελλάδα. Ακριβώς αυτή η δύναμη της ευελιξίας, της προσαρμοστικότητας ήταν, κατά τον Ι. Μητσό, το γνώρισμα που χάριζε στον ΣΕΒ την αδιάλειπτη πορεία του στον χρόνο. Στον απόηχο του Μάη του 1968, «εις μίαν εποχήν, όπου έγινε της μόδας η αμφισβήτηση των ιδεών, των θεσμών, των καθιερωμένων αξιών» τόνιζε ο πρόεδρος, ο Σύνδεσμος «κατέδειξε ότι έχει την δύναμιν να ακολουθή και συχνά να προπορεύεται των βιομηχανικών και οικονομικών εξελίξεων, να μεγεθύνη και να εντάσση τας δραστηριότητάς του εις τας ανάγκας εξυπηρητήσεως της επεκτεινομένης βιομηχανίας».¹⁵⁷

Η διαρκής ανανέωση και η παγκόσμια διάσταση του Συνδέσμου είναι εμφανείς ήδη από τα πρώτα του βήματα. Παρακολουθούσε στενά τις εξελίξεις στο διεθνές στερέωμα, συνδεόταν με παγκόσμιους φορείς και οργανισμούς, με στόχο την έγκαιρη και έγκυρη ενημέρωση των μελών του σε θέματα που κάλυπταν όλο το πλέγμα της επιχειρηματικής δημιουργίας.

Κάθε φορά που μια πρωτοβουλία ή στρατηγική εφαρμοζόταν από το κράτος, τους υπερεθνικούς οργανισμούς ή την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, ο Σύνδεσμος έσπευδε να τη διερευνήσει, να την αναλύσει, κατά περίπτωση να την υιοθετήσει και να την προσαρμόσει στους δικούς του προσανατολισμούς.

Για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του 2000, την ώρα που αναπτύσσεται διεθνώς η ιδέα της παγκοσμιοποίησης και δημιουργείται ένα νέο επιχειρηματικό περιβάλλον με ποιοτικά αλλά κυρίως ποσοτικά στοιχεία πολύ διαφοροποιημένα από το παρελθόν –μαζί με τι γνωστές αντιδράσεις ορισμένων κοινωνικών κινημάτων–, ο ΣΕΒ στρέφεται στην έννοια της ανταγωνιστικότητας. Πρόκειται για την εποχή που σε ευρωπαϊκό επίπεδο υιοθετείται η Στρατηγική της Λισαβόνας (2002), με βάση την οποία ο ΣΕΒ τοποθετείται και «πολιτεύεται» τα αμέσως επόμενα χρόνια. Υπό το βάρος δε των απειλών/προκλήσεων που ο Σύνδεσμος διαβλέπει πως κυοφορεί η νέα εποχή, ο πρόεδρος Ο. Κυριακόπουλος εγκαινίασε από το 2003 μια σειρά δράσεων και πρωτοβουλιών για να επηρεάσει τους εσωτερικούς, εθνικούς δηλαδή, παράγοντες που προσδιόριζαν την ανταγωνιστικότητα.

Προς την ενίσχυση των δεσμών έρευνας και παραγωγής κινήθηκαν οι ηγεσίες του Συνδέσμου συστηματικά, κυρίως στους ύστερους χρόνους, τότε που η ενθάρρυνση της καινοτομίας μέσω της εφαρμογής νέων τεχνολογιών συνιστούσε σημαντικό παράγοντα για την ίδια τη βιωσιμότητα της επιχείρησης. Από τη συνεργασία με το Κέντρο Πυρηνικών Ερευνών «Δημόκριτος» στην αρχή της δεκαετίας του 1970 επί προεδρίας

157. Για τη γενική συνέλευση στις 14 Ιουνίου 1972 και την ομιλία του προέδρου Ι. Μητσού, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 239, 15 Ιουνίου 1972 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 453, Ιούλιος 1972, σελ. 24.

Ι. Μητσού, ο Σύνδεσμος προχώρησε περαιτέρω και δημιούργησε, υπό τον Δ. Κυριαζή (πρόεδρο δ.σ.) και τον Σ. Αργυρό (πρόεδρο ε.ε.), το Δίκτυο Πράξη το 1991, που υπήρξε το αποτέλεσμα της στρατηγικής συμφωνίας ανάμεσα στον βιομηχανικό και στον ερευνητικό κόσμο της χώρας, σε συνεργασία με το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας (ΙΤΕ) και τον Σύνδεσμο Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος (ΣΒΒΕ).

Ένα χαρακτηριστικό δείγμα του τρόπου με τον οποίο ο ΣΕΒ παρακολουθεί στενά, ενσωματώνει τις μεγάλες παγκόσμιες θεματικές και ανταποκρίνεται στα κελύσματα των καιρών συνιστά η θέση του στο ζήτημα της κλιματικής αλλαγής και του ανθρακικού αποτυπώματος της παραγωγικής διαδικασίας. Εδώ το αφηγηρικό γεγονός δεν είναι άλλο από τη διάσημη Έκθεση Stern, την οποία παρουσίασε το 2006 ο Βρετανός οικονομολόγος και ακαδημαϊκός Sir Nicholas Stern. Τον Νοέμβριο του 2008, με πρόεδρο τον Δ. Δασκαλόπουλο, ιδρύθηκε το Συμβούλιο ΣΕΒ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, καλώντας μάλιστα στην Αθήνα –μια επίσκεψη που συζητήθηκε έντονα– τον επικεφαλής της συγκεκριμένης έκθεσης. Ο ΣΕΒ ενστερνίστηκε πλήρως το κύριο συμπέρασμα της έκθεσης: η κλιματική αλλαγή θα έπρεπε να εισέλθει στο παγκόσμιο κάδρο της επιχειρηματικότητας, ενώ το κόστος της κλιματικής αλλαγής θα έπρεπε να ποσοτικοποιηθεί, προκειμένου να αναδυθεί η πραγματική οικονομική διάσταση κάθε επιχειρηματικής δράσης.

Εξαιρετική συνέπεια επέδειξε η ηγεσία του Συνδέσμου ως προς την πρόσδεση της ελληνικής επιχείρησης με τις πραγματικές ανάγκες της αγοράς, εγχώριας και μη,

τη συμπόρευσή της με τις ραγδαίες τεχνολογικές καινοτομίες και την εναρμόνισή της με τις αλλαγές του διεθνούς επιχειρηματικού χάρτη. Ασφαλώς, ετούτες οι προσπάθειες κλιμακώθηκαν από τη δεκαετία του 1960 και μετά, όταν πλέον η Ελλάδα συντάχθηκε με το όραμα της Ενωμένης Ευρώπης. Αν για κάποιους η εγχώρια βιομηχανία έπρεπε να επικεντρωθεί σε κλάδους για τους οποίους η Ελλάδα διέθετε φυσικά πλεονεκτήματα, ο Δ. Μαρινόπουλος το 1976 αντέτεινε την άποψη πως η ελληνική βιομηχανία όφειλε να καλύπτει ευρύτερο φάσμα δραστηριοτήτων τοιοτοτρόπως, θα μπορούσε να επιτευχθεί «μια πολυδιάστατη αυτοτέλεια, που θα επιτρέπη κάθε φορά στη βιομηχανία μας να βρίσκει, σε περιόδους παντοειδών κρίσεων, άμεση ανταπόκρισι και θα δίνει στην παραγωγή μας ευλυγισία να προσαρμοσθή σε δημιουργούμενες νέες συνθήκες των αγορών». Προέτρεπε λοιπόν το ελληνικό επιχειρείν σε «μεγιστοποίηση» και «αριστοποίηση» της παραγωγής.¹⁵⁸ Λίγο αργότερα, ο Δ. Κυριαζής επεσήμαινε την αναμενόμενη βαθιά μεταβολή στην παγκόσμια βιομηχανική συγκρότηση, αλλά και τη μαζική είσοδο αναπτυσσόμενων οικονομιών στη διεθνή εμπορική σκηνή, καλώντας σε «αδιάκοπη προσαρμογή της βιομηχανίας στις συνθήκες, στις απαιτήσεις και στο πνεύμα των νέων καιρών, για την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της».¹⁵⁹ Και μέσα στο εξόχως αρνητικό οικονομικό περιβάλλον του σήμερα, ο Δ. Δασκαλόπουλος θα προτάξει για τη σύγχρονη επιχειρηματικότητα το τρίπτυχο: εταιρική διακυβέρνηση - βιώσιμη ανάπτυξη - εταιρική κοινωνική ευθύνη.

158. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 1ης Ιουνίου 1976, περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 500, Ιούνιος 1976, σελ. 32.

159. Για τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 10 Μαΐου 1978, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 380-381, 15 Μαΐου 1978, σσ. 1-16 και ειδικότερα για την ομιλία του Δ. Κυριαζή, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 523, Μάιος 1978, σελ. 41.

«Δεν είναι, ίσως, ορθόν να πρωτοτυπήσει κανείς λογοδοτών ως Πρόεδρος του Συνδέσμου Βιομηχάνων. Διότι τα βιομηχανικά πράγματα εις τον τόπον μας εξελίσσονται βραδέως και τα βασικά προβλήματα της βιομηχανίας δεν παρήλλαξαν ουσιωδώς αφ' ότου οι από της ελευθερώσεως προκάτοχοί μου, Κατσάμπας, Σινιόσογλου, Τσάτσος και Δρίτσας τα ανέπτυξαν κατά τρόπον πολύ ικανοποιητικόν».

Γεώργιος Δράκος, 1959

Μολονότι η ιδιωτική πρωτοβουλία εδράζεται στις αποφάσεις και στις στρατηγικές της διοίκησής της, με τη συλλογική έκφρασή της, τον Σύνδεσμο, να συνδράμει στην προαγωγή της, υπάρχει εντούτοις και ένας άλλος σημαντικός εταίρος που καθορίζει, στην αναλογία που του αντιστοιχεί, την ανάπτυξη της: το κράτος. Αν κάποιος διατρέξει τις θέσεις και τα αιτήματα όλων ανεξαιρέτως των ηγεσιών του Συνδέσμου που τέθηκαν προς την πολιτεία, τουλάχιστον από τη μεταπολεμική έως και τη σύγχρονη εποχή, θα διαπιστώσει μια εντυπωσιακή ταύτιση ως προς τις διεκδικήσεις της επιχειρηματικής τάξης (βεβαίως, με ελάχιστες αποκλίσεις ή/και παραλλαγές που υπαγορεύονταν από τις εκάστοτε συγκυρίες). Όμως, πώς είναι δυνατόν τα ίδια αιτήματα να επανέρχονται ξανά και ξανά σε όλη αυτήν την περίοδο; Άραγε πρόκειται για τη δοκιμασμένη τακτική «επανάληψις, μήτηρ πάσης μαθήσεως»; Που, με τη σειρά της, υποδηλώνει αναποτελεσματικότητα; Μα από τη στιγμή που οι πρόεδροι του ΣΕΒ υποστήριζαν απερίφραστα πως «πιστευόμεν εις την ιδιωτικήν επιχείρησιν, χωρίς κανένα συμβιβασμόν, αποδεχόμενοι και όλας τας ευθύνας και όλας τας υποχρεώσεις»,¹⁶⁰ δεν θα «θα κομίσουμε γλαύκα εις Αθήνας»,¹⁶¹ όπως έλεγε ο Α. Τσάτσος, αν οι υποψίες έδειχναν προς την άλλη κατεύθυνση.

Η βαθιά πίστη στην ιδιωτική πρωτοβουλία ήταν και είναι δεδομένη για τον επιχειρηματικό κόσμο. Άλ-

λωστε, όπως τόνιζε ο Δ. Μαρινόπουλος το 1966, άπασης οι επιχειρηματικές κινήσεις πηγάζουν από τη δύναμη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, «από της ιδρύσεως της Εθνικής Τραπέζης μέχρι της ιδρύσεως και του μικροτέρου τραπεζικού ιδρύματος, από της ιδρύσεως των μεγαλύτερων βιομηχανιών μέχρι του ελαχίστου εργαστηρίου, από του σημαντικότερου εμπορικού οίκου μέχρι και του ταπεινοτέρου μεταπρατικού καταστήματος». Η ιδιωτική πρωτοβουλία, συνέχισε ο πρόεδρος, «με τα μειονεκτήματά της και τα πλεονεκτήματα, με τας υπερβολάς της και ενίοτε τους δισταγμούς, με τας αντιφάσεις ακόμη, που οι αντίπαλοί της έχουν επισημάνει, παραμένει πάντοτε αναντικατάστατος παράγων προόδου και ταχείας αναπτύξεως».¹⁶²

Προσέτι, πίστη σταθερή και ακλόνητη είχε ανέκαθεν ο ΣΕΒ σε εκείνο το οικονομικό μοντέλο που θα εξασφάλιζε το κλειδί της ανάπτυξης, στην ελεύθερη οικονομία. «Βλέπω την πολιτικήν του Συνδέσμου ως μίαν συνεπή έκφρασιν των αρχών που διέπουν την λειτουργίαν της οικονομίας των ελευθέρων δυτικών χωρών», έλεγε ο Γ. Δράκος σε μια πρώτη συνέντευξή του, άμα τη αναλήψει της προεδρίας.¹⁶³ Ελεύθερη οικονομία, λοιπόν, πρέσβευε ο βιομηχανικός κόσμος, χωρίς νοθεύσεις, χωρίς «παρεμβατικές υπερβασίες», χωρίς τους «πειρασμούς του διευθυντισμού».¹⁶⁴ Ή, όπως περιέγραφε ο Χ. Κατσάμπας τις ιδεατές σχέσεις ιδιωτικής πρωτοβουλίας-

160. Από τη γενική συνέλευση της 5ης Ιουνίου 1979, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 406-407, Ιούνιος 1979 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 537, Ιούλιος 1979, σελ. 23.

161. *Ο.π.*, τεύχ. 256, Φεβρουάριος 1956, σελ. 17.

162. *ΣΕΒ, Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήνα 1967, σσ. 4-5.

163. Για τη συνέντευξή του Γ. Δράκου, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 331, Μάιος 1962, σσ. 19-20.

164. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 10 Μαΐου 1978, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 380-381, Μάιος 1978 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 523, Μάιος 1978, σελ. 42.

κράτους το 1946: «Ημείς πιστεύομεν εις την δημιουργόν πρωτοβουλίαν και την ατομικήν ιδιοκτησίαν η οποία είναι το κίνητρόν της και θα πιστεύωμεν μέχρις ου αλλάξη η φύσις του ανθρώπου. Πιστεύομεν ακόμη ότι το Κράτος δεν πρέπει να δένη με χειροπέδας τον δημιουργόν. Δύναται να τον ελέγχει και συγχρόνως να του αφήνη ελευθέρας τας χείρας διά να μη καθυστερή εις την παραγωγήν».¹⁶⁵

Αυτή η ιδανική λειτουργία της κρατικής μηχανής ως προς την απρόσκοπτη άσκηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας ετέθη πλειστάκις από τους προέδρους του ΣΕΒ, με τον Γ. Δράκο να αποσαφηνίζει: «Η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν μάχεται την κρατικήν εξουσίαν, ούτε επιδιώκει την απομάκρυνσιν αυτής από τον οικονομικόν τομέα. Το ζήτημα είναι πώς θα ασκήται ο έλεγχος, επί ποίων δεδομένων και διά τίνων μέσων».¹⁶⁶ Βασικές προϋποθέσεις –και διαρκή ζητούμενα– για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας ήταν επομένως η χάραξη μακρόπνοης οικονομικής πολιτικής και η δημιουργία ενός πλαισίου που θα διευκόλυνε, δεν θα έθετε φραγμούς στον δρόμο της επιχειρηματικής δράσης. «Χρειαζόμαστε επειγόντως ένα σύγχρονο κράτος φιλικό στην επιχειρηματικότητα. Όχι ένα κράτος επιχειρηματία, αλλά ένα κράτος που συστηματικά θα αίρει τα υπάρχο-

ντα εμπόδια και θα ενθαρρύνει έμπρακτα κάθε υγιή επιχειρηματική προσπάθεια. Αυτός είναι ο κύριος αναπτυξιακός ρόλος του σύγχρονου κράτους»,¹⁶⁷ θα επαναλάμβανε από το βήμα του ΣΕΒ ο Ο. Κυριακόπουλος εν έτει 2003.

Παράλληλα, ο Σύνδεσμος, ως κεντρικός συλλογικός φορέας του επιχειρείν, δεσμευόταν πως απέναντι στο κράτος «θα παράσχη εαυτόν υπομνητήν και αναγγελτήρα και αρωγόν»¹⁶⁸ για την πραγματοποίηση των επιδιώξεων της επιχειρηματικής κοινότητας. Προορισμός του ήταν να σταθεί σύμβουλος της πολιτείας, «αντικειμενικός και σώφρων»,¹⁶⁹ συνεργάτης των δημοσίων υπηρεσιών, ή ακόμη να αναλάβει τον ρόλο του «τεχνικού συμβούλου».¹⁷⁰ Έναν Σύνδεσμο που θα διασφάλιζε την αδιάβλητη άσκηση της ελεύθερης ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αποτρέποντας «κρατικές παρεμβάσεις και υποκατάστασιν του έργου της», διεκδικούσε ο Ι. Μητσός. Εξάλλου, θα προειδοποιούσε με νόημα, «η παρέμβασις του δημοσίου τομέως ενέχει τους κινδύνους να εκδηλωθούν εις την οικονομίαν όλα τα ελαττώματα και όλα οι αδυναμίαι της κρατικής διοικήσεως».¹⁷¹

Ο Α. Τσάτσος –αυτός ο πρόεδρος του ΣΕΒ που έμελλε να ζησει την ένταση της κρατικής παρέμβασης

165. Ο.π., τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 12.

166. Ο.π., τεύχ. 341, Ιούνιος 1963, σελ. 28.

167. Από την ομιλία του Οδυσσέα Κυριακόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ, 14 Μαΐου 2003.

168. Από την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήνα 1967, σελ. 7.

169. Από την ομιλία του Ι. Μητσού στη γενική συνέλευση της 14ης Ιουνίου 1972, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το 1971*, Αθήνα 1972, *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 239, 15 Ιουνίου 1972 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 453, Ιούλιος 1972, σελ. 24.

170. Από ομιλία του Α. Τσάτσου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 28ης Φεβρουαρίου 1954, βλ. *ό.π.*, τεύχ. 233, Μάρτιος 1954, σελ. 17.

171. Βλ. υπ. 169.

στη δική του επιχείρηση και να γευτεί ένα παράφω-νο, ασύμμετρο τέλος σε σχέση με τη δυναμική συμμετοχή του στην εδραίωση και στην ενίσχυση της βιομηχανικής ιδέας— δεν σταμάτησε να ζητά «σαφή οικονομική πολιτική» για να καρποφορήσουν οι επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Και εξηγούσε: «Όταν λέγωμεν “σαφής”, να είναι πράγματι σαφής και μη επιδεχόμενη παρερμηνείας. Όταν λέγωμεν “οικονομική πολιτική”, θα πρέπει να συνεννοούμεθα εις την αυτήν γλώσσαν και να μη είναι δυνατόν άλλη εικόνα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της ιδιωτικής επιχείρησης να έχη έκαστον όργανον της Πολιτείας, οσονδήποτε υψηλά ή χαμηλά ίσταται». ¹⁷² Πάντως, το 1984 επί προεδρίας Θ. Παπαλεξόπουλου, ο διάλογος κράτους-βιομηχανίας δεν προχωρούσε αισίως, αφού γινόταν «σε διαφορετικές γλώσσες, σε δογματική γλώσσα κεντρικού προγραμματισμού από την μια μεριά, σε ρεαλιστική γλώσσα οικονομίας της αγοράς από την άλλη». ¹⁷³

Επίμονα θα ζητηθεί από τον Λ. Κανελλόπουλο συνεπής φορολογική πολιτική και διαρρύθμιση της ισχύουσας φορολογίας, μια ανάσα πριν από τη Συμφωνία των Αθηνών. Αλλά και το 1953 διαπίστωνε ο Α. Τσάτσος: «Στην πατρίδα μας το κέρδος διά την βιομηχανίαν θεωρείται ως τι το απαράδεκτον και δεν υπάρ-

χει στενόκαρδον και μικρόχαρον σόφισμα ή τέχνασμα που να μην επιστρατεύεται διά να μειώση μέχρις αφανισμού το κέρδος του βιομηχάνου». ¹⁷⁴ Όμως και το 2013 ο Δ. Δασκαλόπουλος έθετε ως προτεραιότητα του κράτους τον «άμεσο επανασχεδιασμό του συνόλου των φορολογικών διατάξεων με τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα», γιατί «όταν υπερφορολογείται η παραγωγή, η ανάπτυξη γίνεται άπιαστο όνειρο». ¹⁷⁵

«Η βιομηχανία δεν ζητά περισσότερα κίνητρα για να επενδύσει», υποστήριζε ο Ι. Στράτος το 1997. «Ζητά όμως την άρση των αντικινήτρων, που εμποδίζουν τις επιχειρήσεις να προχωρήσουν στον εκσυγχρονισμό τους και αποτρέπουν τις νέες επενδύσεις». ¹⁷⁶ Όντως δυσκολευόταν και ο Χ. Κατσάμπας να κατανοήσει πώς θα μπορούσαν να γίνουν επενδύσεις, ελληνικές και ξένες, στην Ελλάδα του 1950: «Ομιλούν περί δημιουργίας Νόμων, διά την προσέλκυσιν των ξένων κεφαλαίων και προκαλούν τα ειρωνικά μειδιάματα. Αφού δεν είναι σε θέσιν να εμπνεύσουν εμπιστοσύνην εις το εντόπιον κεφάλαιον, έχουν την αξίωσιν να προσελκύσουν το ξένον και νομίζουν ότι με την κατάρτισιν και δημοσίευσιν ενός Νόμου, κυοφορουμένου εις τα πολυποίκιλλα και πολυτελή γεύματα, ημπορεί να έλθη και να τοποθετηθή εδώ το ξένον κεφάλαιον!» ¹⁷⁷

172. Από τη γενική συνέλευση της 5ης Ιουνίου 1979, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 406-407, Ιούνιος 1979 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 537, Ιούλιος 1979, σελ. 22.

173. Από την ομιλία του προέδρου της γενικής συνέλευσης Δ. Κυριαζή, *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 460, Απρίλιος-Μάιος 1984, σελ. 5.

174. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 222, Απρίλιος 1953, σελ. 18.

175. Από την ομιλία του Δ. Δασκαλόπουλου στην ημερίδα που διοργάνωσε ο ΣΕΒ με θέμα «Παραγωγική ανασυγκρότηση με καινοτομία. Μια σύγχρονη βιομηχανική πολιτική για την Ελλάδα», Athens Hilton, 17 Δεκεμβρίου 2013.

176. Από την ομιλία του Ι. Στράτου στην ανοιχτή συνεδρίαση του ΣΕΒ, 28 Μαΐου 1997.

177. Ομιλία του Χ. Κατσάμπα από την έκτακτη γενική συνέλευση της 19ης Μαρτίου 1950, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 186, Απρίλιος 1950, σελ. 18.

«Η βιομηχανία του τόπου μας, από τη μεταπολίτευση και εδώ, είχε ν' αντιμετωπίσει αυτές τις τρεις προκλήσεις: το παρελθόν, που της κληροδότησε εμπειρίες και προβλήματα, το παρόν, που για να αποβή δημιουργικό απαιτούσε τη θάρρητή αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, το μέλλον, που η ανάπτυξη το καθιστά ολοένα και πιο επιταχυντικό και αξιόνει, αν όχι να το προτρέχει, τουλάχιστον όμως να το συμπορεύεται».

Δημήτρης Μαρινόπουλος, 1978

«Απελπιστικά γραφειοκρατικά επίπεδα»,¹⁷⁸ ορθώνονταν την εποχή του Γ. Δράκου. «Τυραννική» ήταν η «εξάρτησι κάθε πολίτου από τη δημόσια διοίκηση», που όφειλε να είναι «ρυθμιστής, μεσολαβητής, συμπαραστάτης»,¹⁷⁹ έλεγε ο Δ. Μαρινόπουλος το 1975. Ένα «πυκνό πλέγμα γραφειοκρατικών διαδικασιών, κανονισμών, παρεμβάσεων και θεσμών», που οδηγούσε στην «ανεξέλεγκτη διεύρυνση του δημόσιου τομέα»,¹⁸⁰ είχε να αντιμετωπίσει ο επιχειρηματικός κόσμος τη δεκαετία του 1990, στις ημέρες προεδρίας του Ι. Στράτου. Εντούτοις, 20 έτη πρωτύτερα, ο Δ. Μαρινόπουλος δεν επιδεχόταν αντιρρήσεις: «Έφθασε τώρα η ώρα και της δημοσίας διοικήσεως. Η οποία, αντί να παρεμβαίνει αλλού, καιρός είναι να παρέμβη στον ίδιο τον εαυτό της για να οργανωθή και να εκσυγχρονισθή στα ευρωπαϊκά μέτρα. Που απαιτούν όχι μόνο αλλαγή διοικητικής τεχνικής, αλλά, προ πάντων, νοοτροπίας».¹⁸¹

«Δυστυχώς, υπάρχουν ακόμη πολλά αντικίνητρα, όπως επίσης και μία αντίληψη περί δημόσιου συμφέροντος, η οποία αποθαρρύνει ιδιώτες επενδυτές να πραγματοποιούν επενδύσεις σε πάρα πολλούς τομείς», παραδεχόταν ο Ο. Κυριακόπουλος στον 21ο αιώνα. Υποστήριζε δε ότι «η μόνη επιχειρημα-

τική δράση του δημοσίου που δικαιολογείται στην εποχή μας είναι η σύμπραξη του δημόσιου τομέα με τον ιδιωτικό για επενδύσεις που κρίνονται σημαντικές για την ανάπτυξη, αλλά είναι βραδείας ή αμφίβολης απόδοσης και μεγάλου επιχειρηματικού ρίσκου».¹⁸² Ήδη στην πρώτη μεταπολεμική εποχή ο Χ. Κατσάμπας διερωτόταν τι μπορεί να συμβαίνει: «Θα έλεγε τις ότι το Κράτος, αποφασίσαν να γίνη βιομηχανος, κατελήφθη υπό σφοδρού πυρετού επαγγελματικού ανταγωνισμού προς τους παλαιότερους βιομηχάνους και νέους συναδέλφους, ενώ απεναντίας θα ώφειλεν ως πρωτόπειρον να βαδίση παράλληλως προς αυτούς διδασκόμενον κα χειραγωγούμενον εν ανάγκη υπ' αυτών».¹⁸³ Όχι στην πολιτική δημιουργίας «βιομηχανιών αντιβιομηχανικών»,¹⁸⁴ θα προέτασσε ο Α. Τσάτσος λίγα χρόνια αργότερα. «Δεν θα μας ηνώχλει η καταχρηστική ίδρυσις [δημοσίων] βιομηχανιών, αν υπήρχεν ισότης όρων και συνδρομή της αυτής οικονομικής και ηθικής ευθύνης»,¹⁸⁵ θα συμφωνούσαν Α. Τσάτσος και Δ. Μαρινόπουλος, με απόσταση μιας 20ετίας, ως προς την εφαρμογή της αρχής της ισονομίας στη λειτουργία κρατικών και ιδιωτικών επιχειρήσεων. Αλλά και την πραγματική εξυγίανση της δημόσιας επιχείρησης

178. Ο.π., τεύχ. 294, Απρίλιος 1959, σελ. 31.

179. Ο.π., τεύχ. 489, Ιούλιος 1975, σελ. 26.

180. Από την ομιλία του Ι. Στράτου στην ανοιχτή συνεδρίαση του ΣΕΒ, 28 Μαΐου 1997.

181. Από το κείμενο της διακήρυξης του Δ. Μαρινόπουλου (5 Μαρτίου 1976), βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 497, Μάρτιος 1976, σσ. 23-25.

182. Από την ομιλία του Οδυσσέα Κυριακόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ, 14 Μαΐου 2003.

183. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 10.

184. Ο.π., τεύχ. 233, Μάρτιος 1954, σελ. 18 και για τις θέσεις του Δ. Μαρινόπουλου για τις κρατικές επιχειρήσεις, βλ. στο ίδιο, τεύχ. 500, Ιούνιος 1976, σελ. 31.

185. Αναλυτικά για τις αρχές, βλ. ό.π., τεύχ. 245, Μάρτιος 1955, σελ. 25.

θα ζητούσε ο ΣΕΒ διά του Δ. Δασκαλόπουλου στους τωρινούς χρόνους για να μειωθεί δραστικά η δημόσια σπατάλη.¹⁸⁶

Τήρηση της αρχής της ισότητας, χωρίς ευνοιοκρατίες, διεκδικούσε ο ΣΕΒ και για τα κοινοτικά κονδύλια. Παράλληλα, σε όλη αυτήν τη διάρκεια η πιστοδότηση των επιχειρήσεων παρέμεινε ένα από τα ζητήματα αιχμής για τον ΣΕΒ, αναζητώντας τη συνεργασία του τραπεζικού συστήματος για μακροπρόθεσμες και βραχυπρόθεσμες χρηματοδοτήσεις. «Εξατομίκευσις της πίστωσης»¹⁸⁷ και άρση των μέτρων που δημιουργούσαν τη «λεγόμενη σπάνιν κεφαλαίων, έλλειψιν πάσης προσφοράς και έλλειψιν αγοράς κεφαλαίων»¹⁸⁸ υπήρξαν προτεραιότητες του Συνδέσμου υπό τον Α. Τσάτσο. Ακόμη και την «προσέλκυσιν του λαϊκού αποταμιεύματος εις την βιομηχανίαν», θα πρότεινε ο Γ. Δράκος στην αρχή της δεκαετίας του 1960, αρκεί να εφαρμόζονταν οι ίδιοι ευνοϊκοί όροι που ίσχυαν στις τραπεζικές καταθέσεις και στις ομολογίες της ΔΕΗ.¹⁸⁹

Πάγιο επίσης αίτημα για τον ΣΕΒ όλων των εποχών υπήρξε η στήριξη και ενίσχυση των εξαγωγών. Ο Γ. Δράκος πρέσβευε πως «μόνον βιομηχανίαί εξαγούσαι καθιερώνται διεθνώς ως βιομηχανίαί άξιαί των ονόματός των» και καλούσε τα μέλη του Συνδέσμου να υιοθετήσουν στρατηγικές εξωστρέφειας.¹⁹⁰ Προς τούτο «ζητούμεν τον καθορισμόν των νομικών και

οικονομικών πλαισίων» εκ μέρους της πολιτείας,¹⁹¹ επεσήμαινε ο Α. Τσάτσο, γιατί διαφορετικά πώς η ελληνική βιομηχανία «θα διεισδύση εις ξένας αγοράς και εκεί θα αντιπαλαίση τους ρωμαλέους ανταγωνιστάς και θα διεκδικήση μίαν θέσιν»;¹⁹² Εν όψει δε της ευρωπαϊκής προοπτικής, αποτελεσματική ελάφρυνση του κόστους παραγωγής προσδοκούσε ο πρόεδρος Λ. Κανελλόπουλος, από μια υπερπληθώρα επιβαρύνσεων που έφθανε το 10-20%, πολλές φορές και 35-40% επί του καθαρού εισοδήματος παραγωγής, σύμφωνα με υπολογισμούς του ΣΕΒ το 1960. Συντονισμένη εκστρατεία υπέρ των ελληνικών προϊόντων, εισηγήθηκε ο Δ. Μαρινόπουλος το 1966, με την ίδρυση οργανισμών προωθήσεως εξαγωγών, συνεργασία εμπορικών ακολούθων στις πρεσβείες με εκπροσώπους του Συνδέσμου, αρτιότερη παρουσία της ελληνικής συμμετοχής στις διεθνείς εκθέσεις, αλλά και την αναδιάρθρωση του θεσμού της ΔΕΘ.

Ο κατάλογος των αιτημάτων του επιχειρηματικού κόσμου διά του ΣΕΒ περιελάμβανε μέτρα ισχυροποίησης του ελληνικού προϊόντος στην εγχώρια αγορά, όπως και προτίμηση ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων στις προμήθειες του δημοσίου, «εξασφαλίζοντας συναλλαγματική σύνεση αλλά και υψηλή απασχόληση». Επιπρόσθετα, κυρίως ύστερα από την πετρελαϊκή κρίση της διετίας 1973-1974 ο Σύνδεσμος θα ανοίξει τον διάλογο «διά την εξοι-

186. Από την ομιλία του Δ. Δασκαλόπουλου στην ημερίδα που διοργάνωσε ο ΣΕΒ με θέμα «Παραγωγική ανασυγκρότηση με καινοτομία. Μια σύγχρονη βιομηχανική πολιτική για την Ελλάδα», Athens Hilton, 17 Δεκεμβρίου 2013.

187. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 222, Απρίλιος 1953, σελ. 15.

188. Ο.π., τεύχ. 256, Φεβρουάριος 1956, σελ. 19.

189. Ο.π., τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σελ. 31.

190. Ο.π., τεύχ. 294, Απρίλιος 1959, σελ. 29.

191. Ο.π., τεύχ. 245, Μάρτιος 1955, σελ. 25.

κονόμησιν ενεργείας» και περί του ενεργειακού κόστους, ενώ, με την εμφάνιση της δεύτερης το 1979, σταθερά αιτήθηκε τον σχεδιασμό συνεπούς ενεργειακής πολιτικής.

«Εφ' ω και οιαδήποτε και εάν είναι η Κυβέρνησις της χώρας μας, εάν δεν κατανοηθούν αι απαραίτητοι αυταί προϋποθέσεις, όσοι ομιλούν περί εκβιομηχανίσεως της Ελλάδος παραπλανούν και παραπλάνονται ανωφελώς», σημείωνε ο Α. Τσάτσος.¹⁹³ Βιομηχανική ανάπτυξη ασφαλώς και υπήρχε δεν υπήρχε συνέχεια και κλιμάκωση της προσπάθειας. Όπως υπήρξαν και περίοδοι σύγκλισης και αναγνώρισης των κυβερνητικών προθέσεων και έργων στις βιομηχανικές υποθέσεις (για παράδειγμα, η δημιουργία του υπουργείου Βιομηχανίας το 1951, που, παρ' όλες τις επιφυλάξεις της βιομηχανικής κοινότητας, σηματοδοτήθηκε η συμβολή της βιομηχανίας στην Ανασυγκρότηση, η υποδοχή της τολμηρής λύσης Μαρκεζίνη επί του νομισματικού το 1953, η σύσταση ειδικών οργανισμών και επιτροπών με τη συμμετοχή του ΣΕΒ επί ΕΡΕ). Αλλά σχεδόν πάντοτε στην ιστορία του Συνδέσμου καταγράφεται μια αίσθηση συγκρατημένης αισιοδοξίας για ικανοποιητικές κυβερνητικές αποφάσεις. «Η αύξησις της βιομηχανικής μας παραγωγής αποτελεί σημείον ευοίωνον και απόδειξιν ζωτικότητος της βιομηχανίας μας, φρόνιμον όμως είναι να μην επαναπαυθούν επί αυτού οι αρμόδιοι, ώστε να παραμελήσουν τα μέ-

τρα, τα οποία θα διαφυλάξουν και θα προαγάγουν την ζωτικότητα ταύτην»,¹⁹⁴ υπογράμμιζε ο Ν. Δρίτσας το 1958. Και μετά από έναν χρόνο ο Γ. Δράκος: «Περαίνω την λογοδοσίαν μου ταύτην, κύριοι συνάδελφοι, αισιόδοξος, αλλ' όχι αμέριμνος – με πίστιν προς το μέλλον αλλ' έμφροντις».¹⁹⁵ Ενδεχομένως να συνέτειναν σε αυτήν την επιφυλακτική στάση εκείνοι οι νόμοι που ψηφίζονταν «απροειδοποιητώς»¹⁹⁶ ή οι εκείνοι οι «αιφνιδιασμοί»¹⁹⁷ που απέστεργαν οι ηγεσίες του Συνδέσμου.

Όμως, προγράμματα και μελέτες εκπονήθηκαν εκατέρωθεν. Λύσεις είχαν προσφέρει οι ηγεσίες του ΣΕΒ, ακόμη και επί των γερμανικών επανορθώσεων, όταν το τελικό ποσό των αποζημιώσεων που είχε επιδικάσει το Συνέδριο των Παρισίων μειώθηκε εντυπωσιακά. Ο Χ. Κατσάμπας, γνώστης άλλωστε της γερμανικής οικονομίας, με ζέση υποστήριξε και προώθησε την εναλλακτική του πρόταση, που δεν τελεσφόρησε. Τον Ιανουάριο του 1947 πρότεινε εγγράφως να μεταβεί στη Γερμανία εικοσαμελής κλιμάκιο ειδικών «διά την ανεύρεσιν και καθορισμόν των εργοστασίων που είναι απαραίτητα για την ανασυγκρότησιν της βιομηχανίας μας». Μάλιστα ο Σύνδεσμος είχε εισηγηθεί να αγοράσουν οι ίδιοι οι Έλληνες βιομήχανοι τα εργοστάσια αυτά, με τοκοχρεωλυτική εξόφληση και με επιτόκιο 4%.¹⁹⁸ Σχέδια δράσης κατατέθηκαν από τον Α. Τσάτσο, με τον Καταστατικό Χάρτη της Βιομηχανίας το 1955, και

192. Ο.π., τεύχ. 222, Απρίλιος 1953, σελ. 19.

193. Ο.π., τεύχ. 256, Φεβρουάριος 1956, σελ. 19.

194. Ο.π., τεύχ. 280, Φεβρουάριος 1958, σελ. 25.

195. Ο.π., τεύχ. 294, Απρίλιος 1959, σελ. 33.

196. Ο.π., τεύχ. 453, Ιούλιος 1972, σελ. 25.

197. Από ομιλία του Θ. Παπαλεξόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ, *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 439, Απρίλιος-Μάιος 1982, σελ. 14.

198. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 173, Μάρτιος 1949, σελ. 23.

«Σήμερα δεν υπάρχει εύκολος δρόμος για την αντιμετώπιση του ελλείμματος και μάλιστα κάτω από τις παρούσες συνθήκες εσωτερικής και διεθνούς οικονομικής υφέσεως και υψηλού πληθωρισμού. Και για να εκφέρει κανείς άποψη αντιμετώπισεως ενός τόσο εξαιρετικά περίπλοκου θέματος χρειάζεται να διαθέτει και πλήρη στατιστική πληροφόρηση αλλά και λεπτομερέστερα στοιχεία περί του δημοσιονομικού τομέα και των δυνατοτήτων περιορισμού δαπανών, πράγματα που μόνο η υπεύθυνη κυβέρνηση μπορεί να διαθέτει».

Δημήτρης Κυριαζής, 1982

τον Δ. Μαρινόπουλο, με τα πορίσματα του Βιομηχανικού Συνεδρίου το 1975, έως και τον Δ. Δασκαλόπουλο. Υπό το βάρος της βαθιάς δημοσιονομικής κρίσης του σήμερα, ο Σύνδεσμος ανέθεσε σχετική έρευνα στη διεθνή συμβουλευτική εταιρεία McKinsey & Company και παρουσίασε το 2011 μια ολοκληρωμένη μελέτη/λύση του ελληνικού προβλήματος με τον τίτλο «Η Ελλάδα 10 χρόνια μπροστά»· περιελάμβανε «σαφείς διαγνώσεις και πολύ συγκεκριμένες προτάσεις, ιεραρχημένες κατά προτεραιότητα και κατά κλάδο», μήπως και «ξανασυντηθούμε με την ανάπτυξη», και δόθηκε προς δημόσιο διάλογο.¹⁹⁹

Τα ερωτήματα που τίθενται επί της παρούσης δεν είναι τι, πώς, πότε, εφ' ω και άμα εφαρμόστηκαν κάποια από τα κυβερνητικά προγράμματα ή τις προτάσεις του Συνδέσμου, αλλά σε τι βάθος σταθερού χρόνου. Βεβαίως, πολλαπλές οι κρίσεις και οι αναγνώσεις εκ του αποτελέσματος. Ωστόσο, στην περίπτωση του Συνδέσμου υπήρξαν ενίοτε και κρίσεις προ του αποτελέσματος. Οι συνθήκες της Ελλάδας

είναι ιδιόρρυθμες, προκαλώντας «σύγχυσιν εις τους θεωρητικούς οικονομολόγους που ασχολούνται με την ελληνικήν οικονομίαν», παρατηρούσε το 1953 ο Α. Τσάτσος, λίγο πριν από τη γενναία υποτίμηση του Σ. Μαρκεζίνη.

Εξηγούσε στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ ότι δεν παρατηρήθηκε απότομη πτώση παραγωγής ούτε τιμών· ούτε επίσημες πτωχεύσεις επιχειρήσεων ούτε ραγδαία αύξηση της ανεργίας. Τι σήμαινε αυτό; Ότι δεν υφίστατο οικονομική κρίση; Ιδού οι εκτιμήσεις του – που ίσως σκέψεις και προβληματισμούς επί των καιρών τούτων να αναμνηστούμε: «Εάν δεν εξεδηλώθησαν, τούτο συνέβη λόγω των κρατικών παρεμβάσεων, που όμως μόνον αναβάλλουν την εμφάνισιν των χαρακτηριστικών αυτών φαινομένων. Η αναβολή συνεπάγεται πολύ πλέον επικίνδυνον την εκδήλωσιν των φαινομένων αυτών, διότι εκ της, διά της αναβολής, συγκρατήσεως καθίστανται εκρηκτικά και πολύ καταστρεπτικώτερα όταν μοιραίως και αναποτρέπτως θα εμφανισθούν».²⁰⁰

199. Από τη συνέντευξη του Δ. Δασκαλόπουλου στον δημοσιογράφο Στέλιο Κούλογλου, 27 Σεπτεμβρίου 2013.

200. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 222, Απρίλιος 1953, σελ. 15.

«Από την ιδικήν μας δραστηριότητα, την σύμπνοιαν, την οξυδέρκειαν, θα εξαρτηθή αν η 'κάθαρσις' θα προσλάβη την μορφήν 'δι' ελέους και φόβου' όπως εις τας αρχαίας τραγωδίας ή θ' αποτελέση την ευτυχή λύσιν της δραματικής περιπετείας της οποίας πρωταγωνιστής, επί ολόκληρον γενεάν, υπήρξεν η ελληνική βιομηχανία».

Γεώργιος Δράκος, 1960

Όλοι οι σχεδιασμοί, τα αιτήματα, οι πρωτοβουλίες, οι δραστηριότητες, η διαδρομή εν γένει του Συνδέσμου, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 έως σήμερα, θα πρέπει να ιδωθούν υπό το πρίσμα της ευρωπαϊκής προοπτικής. Ο πρόεδρος Δ. Μαρινόπουλος σκιαγραφούσε το 1978 αυτό ακριβώς το παν-όραμα των ηγεσιών του ΣΕΒ: «η αποτελεσματική ανταπόκριση στην “ευρωπαϊκή πρόκληση” [...] θα εξακολουθήσει να αποτελεί το “πιστεύω” του ΣΕΒ. Ένα “πιστεύω” που μένει αναλλοίωτο, σταθερό, ανεπηρέαστο από αλλαγές σε πρόσωπα που συνθέτουν την διοίκησή του».²⁰¹ Σε μια εποχή που οι ευρωπαϊκές υποθέσεις επιβραδύνθηκαν, ο πρόεδρος δεν σταμάτησε να καλεί σε εγρήγορση τα μέλη του, τον πολιτικό κόσμο, την κοινωνία, και να τους προσκαλεί σε μια γόνιμη συνεργασία και διάλογο. «Αν στώμεν καλώς», προειδοποιούσε από το βήμα της γενικής συνέλευσης το 1970, θα υπάρξει αναβάθμιση και ευθυγράμμιση της εγχώριας με την ευρωπαϊκή και πιο πέρα με την παγκόσμια βιομηχανία. «Αν δεν στώμεν καλώς», η ελληνική βιομηχανία θα εκμηδενιστεί, θα αφανιστεί από την ευρωπαϊκή ή παγκόσμια. Και διέκρινε πως στο εξής τα προβλήματα θα προέκυπταν «εντονώτερα, επιτακτικώτερα και λεπτομερειακώτερα».²⁰²

Ήδη όμως, πριν από τις επίσημες υπογραφές,

ο Σύνδεσμος προέβλεπε αυτήν την ευρωπαϊκή συσπείρωση, παροτρύνοντας την ελληνική βιομηχανία σε αφύπνιση, ενδελεχή ενημέρωση και προσαρμογή στις επιταγές των καιρών. Εκείνο που αρχικά προβλημάτιζε σοβαρά τον βιομηχανικό κόσμο ήταν ο ευρωπαϊκός δρόμος δίχως δασμολογικά σύνορα. Άλλωστε η ελληνική βιομηχανία έως τότε είχε μάθει να λειτουργεί υπό το καθεστώς των δασμών. Την εποχή που η πολυαναμενόμενη αμερικανική βοήθεια προς τη βιομηχανία καθυστέρωσε χαρακτηριστικά, ο Σύνδεσμος έδειξε να θορυβείται από τις πρώτες πολιτικές συζητήσεις για την τελωνειακή ένωση της Ευρώπης, ενώ είχε υπογραφεί η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου της Γενεύης, και να συλλογίζεται τις συνέπειες αυτής της εξέλιξης στην ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων και στην ίδια τη βιωσιμότητα, τελικά, της ελληνικής βιομηχανίας. Ο πρόεδρος Σ. Σινιόσσογλου ενημέρωνε τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου το 1949 και διερωτόταν: «Τι μέλλει να απομείνει όρθιον εν Ελλάδι εκ της γεωργίας, βιομηχανίας, του προϋπολογισμού, των ιδιωτικών επαγγελματιών κ.λπ. εκ της συμμετοχής της Ελλάδος εις την συμφωνίαν αυτήν ης πρώτος όρος είναι η εξαφάνισις των δασμών;»²⁰³

Οι Συνθήκες της Ρώμης που έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής

201. Για τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 10 Μαΐου 1978, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 380-381, 15 Μαΐου 1978, σσ. 1-16 και ειδικότερα για την ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου, βλ. *στο ίδιο*, σσ. 1-5, και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 523, Μάιος 1978, σελ. 41.

202. Από ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου στη γενική συνέλευση της 29ης Μαΐου 1970, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το 1969*, Αθήνα 1970 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 428, Ιούνιος 1970, σελ. 24.

203. Αρχείο ΣΕΒ, *Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων*, τόμ. Ε', 4 Μαρτίου 1949.

Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (γνωστής ως Ευρατόμ) ήθελαν ακόμη έναν χρόνο να υπογραφούν. Επικεφαλής του Συνδέσμου, ο έμπειρος επί των διεθνών οικονομικών εξελίξεων Α. Τσάτσος. «Διαισθανόμεθα την ανατροπήν που προετοιμάζεται εις τον κόσμο με την εφαρμογήν εις τας ειρηνικάς χρήσεις της πυρηνικής ενεργείας, με την οποίαν ασχολούνται όλαι αι βιομηχανίαι των προηγμένων χωρών, λόγω της προβλεπομένης ελλείψεως καυσίμων και ενεργείας εκ των μέχρι τούδε γνωστών πηγών, βλέπομεν σαφώς ότι βαίνομεν προς ένα σχηματισμόν οικονομικών ενώσεων κατά το επιτυχεστάτον πρότυπον της Κοινοπραξίας Χάλυβος και Άνθρακος». Ο πρόεδρος με έμφαση κάλεσε τα μέλη της γενικής συνέλευσης να αναλογιστούν: Σε μια δυτική Ευρώπη που καταργεί σταδιακά τα τελωνειακά σύνορα, «πού θα είναι η Ελληνική Βιομηχανία»; Με κατηγορηματικό τρόπο έδωσε την απάντηση: «Με τοιαύτην προοπτικήν, χρέος συνετών επιχειρηματιών είναι να προσανατολιζόμεθα προς αυτήν την μελλοντικήν πραγματικότητα. Τα έτη παρέρχονται ταχέως, η κατάργησις των τελωνειακών συνόρων θα γίνη».²⁰⁴

Ταυτόχρονα, ο ενορατικός πρόεδρος επέδειξε την ίδια σιγουριά όχι μόνο για την ευρωπαϊκή σύ-

γκλιση, αλλά και για τον ρόλο που έπρεπε ο τόπος να διεκδικήσει: «Κυβέρνησις και Βιομηχανία, ας προετοιμαζόμεθα δι' εν τοιούτον μέλλον, διά να μεθέξωμεν, όχι ως πτωχοί συγγενείς, αλλ' ως ζωντανά στοιχεία συμβολής εις μίαν ευρυτέραν Οικονομίαν».²⁰⁵ Σε εκείνη την πρώτη –πράγματι– ευρωπαϊκής διάστασης γενική συνέλευση του Συνδέσμου, έμελλε να ακουστεί και το σύνθημα που έκτοτε θα υιοθετούσαν και θα προέτασσαν οι ηγεσίες του ΣΕΒ σε όλη τη μακρά και περιπετειώδη πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Ο Α. Τσάτσος, περαίνοντας τον λόγο του, ανέγνωσε (σε πρωτότυπο και σε μετάφραση) απόσπασμα από τον Δημοσθένη (Κατά Φιλίππου Α', 38-39) και κατέληξε ως εξής: «Και είναι αίσχος να μη δυνάμεθα να εννοήσωμεν ότι οι ορθώς τον πόλεμον διεξάγοντες δεν πρέπει να έπωνται των γεγονότων, αλλά να προηγούνται αυτών και όπως αξιώνει τις από τον στρατηγόν να ηγήται των στρατευμάτων, ούτω και οι αποφασίζοντες περί των κοινών πρέπει να ηγούνται των γεγονότων, ίνα αι αποφάσεις των πραγματοποιούνται και ίνα μην αναγκάζονται αυτοί να τρέχουν όπισθεν των συμβάντων» (και ο συντάκτης των πρακτικών σημείων: «Ζωηρά χειροκροτήματα»)²⁰⁶.

Το κυρίαρχο, λοιπόν, ζήτημα εκείνης της εποχής ήταν το ευρωπαϊκό. Είχε ήδη ιδρυθεί η ΕΟΚ και

204. Από την ομιλία του Α. Τσάτσου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 22ας Ιανουαρίου 1956, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 256, Φεβρουάριος 1956, σελ. 20.

205. Ο.π.

206. Ο.π.

είχε επισπευσθεί η συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ) – σημειώνεται ότι πριν από την επίσημη ίδρυση της ΕΖΕΣ ο ΣΕΒ είχε ενημερώσει σχετικά τα μέλη του με ειδική εγκύκλιο το 1957.²⁰⁷ Η Ελλάδα βρισκόταν αντιμέτωπη με το δίλημμα σε ποια από τις δύο ενώσεις θα εντασσόταν. Ο ΣΕΒ, μετέχοντας σε ετούτες τις πυρετώδεις συζητήσεις και διεργασίες, θεωρούσε πρωτίστως το ζήτημα πολιτικό· εντούτοις, σε οποιοδήποτε ενδεχόμενο πρόσδεσης, τα ζητούμενα ήταν αφ' ενός η μείωση του κόστους παραγωγής της ελληνικής βιομηχανίας για να μπορέσει να είναι ανταγωνιστική και αφ' ετέρου ο «εξευρωπαϊσμός» της. Στις δε επαφές του προέδρου Ν. Δρίτσα με την κυβέρνηση, επισημάνθηκε η ανάγκη «σοβαράς μελέτης της εν προκειμένω στάσης της Ελλάδος – διότι οι αντίκτυποι επί την οικονομία αυτής τόσοσιν εις περιπτώσιν προσχωρήσεως όσον και εις την αντίθετον της μη προσχωρήσεως είναι κρίσιμοι, και ανάγονται εις αυτήν ταύτην την ύπαρξιν της Ελλάδος ως αυτονόμου και ανεξαρτήτου Κράτους και ίσως και ως έθνους».²⁰⁸ Ως εκ τούτων, από τη θέση του προέδρου ο Ν. Δρίτσας θα κελεύσει τα μέλη του Συνδέσμου «ν' αναπτύξουν την πρωτοβουλία εις το έπακρον και να ετοιμασθούν διά πάντα τα ενδεχόμενα».²⁰⁹

Το δίλημμα ΕΟΚ ή ΕΖΕΣ βρήκε τελικά τη λύση του το 1959 επί προεδρίας Γ. Δράκου, ο οποίος άλλωστε είχε εκτιμήσει ότι η σχεδιαζόμενη ΕΖΕΣ «ήγγισε τα όρια της οριστικής αποτυχίας».²¹⁰ Υπαγορευόταν άραγε από την ίδια τη φύση του Γ. Δράκου η ανάγκη να δηλώσει δις σε γενικές συνελεύσεις του ΣΕΒ ότι παραμένει «αισιόδοξος, αλλ' όχι αμέριμνος»;²¹¹ Πάντως ο πρόεδρος, ενώπιον των ραγδαίων αλλαγών που προμήνυαν οι καιροί, συνιστούσε στον επιχειρηματικό κόσμο ψυχραιμία, σύνεση, ετοιμότητα για να μην υπάρξουν δυσάρεστες ανατροπές και για να σταθεί η Ελλάδα στο ύψος των ευρωπαϊκών περιστάσεων: «Όταν η ώρα της τελειώσεως της Ηνωμένης Ευρώπης σημάνη, η χώρα μας να προστεθή εις την Ευρώπην και να μη συρθή προς αυτήν άρδην – να διαπραγματευθή και να προσχωρήση, αλλά χωρίς να υποταγή άνευ όρων».²¹²

Η στιγμή για «τη διαρκώς επικειμένη και συνεχώς αναβαλλομένη σύνδεσίς μας με την Κοινήν Αγοράν» είχε έλθει το 1961. Η Ελλάδα βημάτιζε αποφασιστικά προς την Ευρώπη των Έξι μέσα από εργώδεις ενταξιακές διαπραγματεύσεις. Ο ΣΕΒ με πρόεδρο τον Λ. Κανελλόπουλο εξέφραζε –αν και υπογράμμιζε την απουσία της φωνής της βιομηχανίας– την εμπιστοσύνη του στην ελληνική αντιπροσωπία υπό τον υποδιοικητή της

207. Για την εγκύκλιο του ΣΕΒ στα μέλη του περί την ΕΖΕΣ, βλ. ό.π., τεύχ. 274, Αύγουστος 1957, σσ. 51-52.

208. Ό.π., σελ. 51.

209. Από την ομιλία του Ν. Δρίτσα στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ της 26ης Ιανουαρίου 1958, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 280, Φεβρουάριος 1958, σελ. 28.

210. Από ομιλία του Γ. Δράκου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 22 Μαρτίου 1959, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησις*, τεύχ. 294, Απρίλιος 1959, σελ. 33.

211. Ό.π., σελ. 33 και στο ίδιο, τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σελ. 27.

212. Ό.π., τεύχ. 294, Απρίλιος 1959, σελ. 33.

«Η σύνδεσίς μας με την ΕΟΚ θέτει ολόκληρον
την Ελλάδα ενώπιον των προβλημάτων της».

Λεωνίδας Κανελλόπουλος, 1961

Τραπεζής της Ελλάδος Ι. Πεσμαζόγλου: «έχει την δέουσαν γενικωτάτην αντίληψιν του θέματος, το προβάλλει, ως εμπρέπει, στεγανώς ως σύνολον, χωρίς μονοπλεύρους προτιμήσεις, και ελίσσεται επιτυχώς».²¹³

Βέβαια, εν όψει της συμφωνίας τα διακυβεύματα για τον ΣΕΒ παρέμεναν (και επέπρωτο να παραμένουν). Όταν, αναρωτιόταν ο Λ. Κανελλόπουλος, στην παραγωγή δόθηκε νέα κατεύθυνση και νέο σύνθημα, «Εξαγωγαί», πώς το ελληνικό προϊόν θα γινόταν ελκυστικό, εντός και εκτός συνόρων, με τόσες «αντιοικονομικές επιβαρύνσεις» και με τον αναχρονιστικό αγορανομικό κώδικα να συνθέτει μια «ιδιόρρυθμο κατάσταση οικονομικής πολιτορκίας»;²¹⁴ Καθώς διαμορφώνονταν νέες οικονομικές πραγματικότητες, ο πρόεδρος έδειχνε αποφασισμένος να εργαστεί μεθοδικά και σταθερά προκειμένου η πολιτεία να υιοθετήσει δύο βασικά αξιώματα: να καταρτίσει το απαραίτητο νομικό πλαίσιο εντός του οποίου δύναται να δράσει ελεύθερα η ιδιωτική πρωτοβουλία και να εφαρμοστεί η ισότητα και ο ανόθευτος συναγωνισμός στην παραγωγική διαδικασία. Μάλιστα, δεσμευόταν ότι ο Σύνδεσμος δεν θα σταματούσε να προσπαθεί και να διεκδικεί, έως ότου «αι αρχαί του αυταί καταστούν συνείδησις και βιώματα ελληνικά».²¹⁵

Η υπογραφή της Συμφωνίας Συνδέσεως της Ελ-

λάδας με την ΕΟΚ το θέρους του 1961, αυτή η ένταξη που, σύμφωνα με τον Γ. Δράκο, θα αποτελούσε «δοκιμασία του πυρός» για τη χώρα,²¹⁶ υπήρξε αναμφιβόλως από τα σημαντικότερα γεγονότα της νεότερης ιστορίας, ένας κρίσιμος σταθμός «και διά την ιστορίαν της οικονομίας μας και την τοιαύτην του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων». Τω όντι, το οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο η ελληνική βιομηχανία θα αναζητούσε την ανάπτυξή της δεν θα ήταν ποτέ το ίδιο με εκείνο που γνώρισε μεσοπολεμικά και ακολούθως μεταπολεμικά. Όπως και για τον Σύνδεσμο, η ευρωπαϊκή συμπόρευση σήμανε «την λήξιν της περιόδου αυτοτελούς θεωρήσεως των παραγωγικών πραγμάτων της χώρας ως καθαρώς ελληνικών» και εγκαινίασε «κατάστασιν θεωρήσεως αυτών υπό πρίσμα κυρίως ευρωπαϊκόν».²¹⁷ Ταυτόχρονα, ο πρόεδρος Λ. Κανελλόπουλος τόνισε ότι πλέον ο ΣΕΒ όφειλε να συντονιστεί με τους αντίστοιχους οργανισμούς των κρατών-μελών της Κοινότητας, να συνεργαστεί στενά, να ισχυροποιήσει τους δεσμούς του.

Δεν πέρασαν λίγοι μήνες και ο ΣΕΒ κατευθύνθηκε με αποφασιστικά βήματα στον ευρωπαϊκό ορίζοντα. Τον Σεπτέμβριο του 1962 κατέθεσε αίτηση συμμετοχής στην Ένωση Βιομηχανιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (UNICE, από το 2007 υπό την επωνυμία BusinessEurope), ένα από τα πλέ-

213. Από την ομιλία του Λ. Κανελλόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 19 Μαρτίου 1961, βλ. περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 318, Απρίλιος 1961, σελ. 27.

214. Περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 318, Απρίλιος 1961, σελ. 27. Για τις θέσεις επί των εξαγωγών εν όψει της ευρωπαϊκής προοπτικής, βλ. στο ίδιο, τεύχ. 306, Απρίλιος 1960, σσ. 30-32.

215. Ο.π., σελ. 28.

216. Ο.π., σελ. 27.

217. Ομιλία του Λ. Κανελλόπουλου στη γενική συνέλευση της 8ης Απριλίου 1962, περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 331, Μάιος 1962, σελ. 42.

ον σημαντικά συλλογικά όργανα που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της Κοινής Αγοράς και ήταν από τους ισχυρούς συντελεστές της κοινοτικής οικονομικής πολιτικής. Σε έναν μόλις μήνα, η UNICE ανακοίνωσε ότι αναγνώριζε τον ΣΕΒ ως ισότιμο και μόνιμο μέλος της.²¹⁸ Παράλληλα, ο ΣΕΒ δεν απουσίαζε ούτε από τις οργανώσεις που συνδέονταν με τον ΟΟΣΑ, την Οικονομική και Βιομηχανική Συμβουλευτική Επιτροπή (ΒΙΑΣ) και το Συμβουλευτικό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βιομηχανίας (CIFE). Στην προσπάθειά του δε να παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς τα ευρωπαϊκά δρώμενα, ίδρυσε το 1964 κοινό γραφείο μαζί με το ΕΒΕΑ και τον Εμπορικό Σύλλογο Αθηνών στις Βρυξέλλες (το 1967, επί προεδρίας Δ. Μαρινόπουλου, ο ΣΕΒ απέκτησε το δικό του μόνιμο Γραφείο Βρυξελλών). Σε αυτό το πλαίσιο της «πολιτικής ανοικτών θυρών» και της συνεχούς ενημέρωσης, ο Σύνδεσμος συγκρότησε επίσης Γραφείο Τύπου στην ενταύθα Στέγη της Βιομηχανίας.

Συσπείρωση του ελληνικού επιχειρείν και ένταση εργασιών υπαγόρευε στον Σύνδεσμο –και όχι μόνον– αυτή η «δυναμική» συνθήκη, σύμφωνα με τον κύριο διαχειριστή της Σύνδεσης, τον Ι. Πεσμαζόγλου. Και ο Γ. Δράκος, ζητώντας από τα μέλη του Συνδέσμου αλληλεγγύη και ενίσχυση του έργου του, υπενθύμιζε: «Η Σύνδεσις

δεν αποτελεί κάτι το “τελειωμένον”, δεν είναι κατοχύρωσις. Είναι μία συνεχής προσαρμογή εις τας προκυπτούσας εκάστοτε συνθήκας, που θα απαιτήση εκ μέρους μας άγρυπνον παρακολούθησιν».²¹⁹

Από την άλλη, ο ΣΕΒ δεν σταμάτησε να επισημαίνει προς την πολιτεία ότι ο προθεσμιακός χρόνος που είχε θέσει η Συνθήκη Συνδέσεως απλά κυλούσε, χωρίς σχεδιασμούς, χωρίς μέτρα, χωρίς αποφάσεις, με σοβαρές ελλείψεις και παραλείψεις. Ο Γ. Δράκος, γνωρίζοντας τα τεκταινόμενα στην Εσπερία λόγω και της παρουσίας του στη UNICE, έλεγε χαρακτηριστικά στη γενική συνέλευση του 1963: «Οι εταίροι μάς περιεργάζονται, και δεν εντυπωσιάζονται, αλλ’ ασχάλλουν, ακούοντες μεγαλοστομίας και κραιπάλην λόγων. Αυτήν την στιγμήν, οι εταίροι μάς διερευνούν με έμπειρον όμμα, με σύστημα και προσοχήν, και εξετάζουν αν ημπορούν να υπολογίσουν εφ’ ημάς ως συνεργάτας ή αν δικαιούνται να μας μεταχειρισθούν ως υποτακτικούς».²²⁰ Πράγματι, ενδιαφέρουσες οι διαπιστώσεις του Συνδέσμου προ 50ετίας.

Ο ΣΕΒ σε όλη αυτήν την πορεία προς την ευθυγράμμιση της ελληνικής οικονομίας με την κοινοτική –ή όπως τόνιζε ο Λ. Κανελλόπουλος για «να ανακτήση τον απωλεσθέντα χρόνον, να πε-

218. Αρχείο ΣΕΒ, Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων, τόμ. ΣΤ΄, 30 Οκτωβρίου 1962.

219. Από συνέντευξη του Γ. Δράκου, βλ. περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 331, Μάιος 1962, σελ. 20.

220. Από την ομιλία του Γ. Δράκου στη γενική συνέλευση της 28ης Απριλίου 1963, βλ. ΣΕΒ, Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1962, Αθήνα 1963 και περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 341, Ιούνιος 1963, σελ. 30.

ριορίση το μέγα άνοιγμα μεταξύ της οικονομίας των Εξ και της ιδικής της»²²¹ δεν διεκδικούσε τον ρόλο ενός απλού παρατηρητή, αλλά ρυθμιστικού παράγοντα της ευρωπαϊκής διαδικασίας. Αρκετές όμως ήταν οι φορές που αποκλειόταν από τα κέντρα συζητήσεων και αποφάσεων. Όπως τότε, το 1964, όταν, παρά τις συνεχείς διαμαρτυρίες και ενστάσεις, ο ΣΕΒ δεν κατάφερε να συμμετάσχει στην Επιτροπή Ευρωπαϊκής Συνεργασίας, αφού συναντούσε «την πείσμονα αντίδραση των αρμοδίων».²²² Ο πρόεδρος Γ. Δράκος έλεγε χαρακτηριστικά για τη σύνθεση της Επιτροπής: «Δεν έγινε ακόμη, δυστυχώς αντιληπτόν ότι έχομεν Κοινήν Αγοράν παραγωγής και όχι καθηγητών»!²²³

Στη διακήρυξη έξι σημείων για την ΕΟΚ, τον Ιανουάριο του 1965, ο Σύνδεσμος διατύπωνε την πίστη του στην ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας: «Ζήτημα αναστολής ή αναθεώρησης της Συνθήκης Συνδέσεως δεν δύναται να τεθή. Αντιθέτως ο ΣΕΒ υπεστήριξε πάντοτε την ανάγκη εθνικής κινητοποίησης διά να επιτύχη η Σύνδεσις».²²⁴ Το οδυνηρό όμως πέρασμα της χώρας από τη δικτατορία θα επέφερε και καθυστέρηση στις ενταξιακές διαδικασίες. Πάντως ο Δ. Μαρινόπουλος, όπως και ο Ι. Μητσός εν συνεχεία, θα επαναλάμβαναν από το βήμα των γενικών συνελεύσεων του ΣΕΒ αυτήν τη «θανάσιμον υποχρέ-

ωσιν»²²⁵ της χώρας να προσαρμοστεί στα ευρωπαϊκά προστάγματα.

Στη νέα μεταπολιτευτική εποχή και με τον Δ. Μαρινόπουλο και πάλι στην ηγεσία του ΣΕΒ, ο καιρός για την ένταξη της Ελλάδας ως ισότιμου μέλους στην ΕΟΚ έχει πλησιάσει. Ο γηραιός πλέον επίτιμος πρόεδρος Χ. Κατσάμπας ήταν κατηγορηματικός ως προς την ετοιμότητα της χώρας: «Είμεθα έτοιμοι να μπούμε; Όχι! Και το λέγω με πλήρη συνείδησι της ευθύνης μου».²²⁶ Εξίσου κατηγορηματικός και ο Δ. Μαρινόπουλος το 1976, αν η κυβέρνηση δεν προχωρούσε άμεσα σε τολμηρές διαρθρωτικές αλλαγές: «Υπάρχουν πολλοί ενθουσιασμοί. Υπάρχουν ακόμη πολλές ψευδαισθήσεις, ώστε να νομίζουμε ότι η Κοινή Αγορά είναι ένα βότανο, που θα φτιάξη όλα τα πράγματα στην Ελλάδα. Αυτό δυστυχώς δεν θα γίνει».²²⁷ Για την ομαλή και απρόσκοπτη ευρωπαϊκή ενσωμάτωση, ο ΣΕΒ δήλωνε και πάλι ότι η ελληνική βιομηχανία δεν διεκδικούσε προνόμια και κίνητρα, αλλά το ίδιο πλαίσιο λειτουργίας που ίσχυε στην Κοινή Αγορά. Στη δέσμη των προτάσεών του, μεταξύ άλλων, ζητούσε πλήρη και υπεύθυνη πληροφόρηση, ιδίως της νεολαίας, ουσιαστικό και ειλικρινή διάλογο με κράτος και κοινωνία, δομικές μεταρρυθμίσεις στον κρατικό μηχανισμό και στις δημόσιες υπηρεσίες.

221. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 331, Μάιος 1962, σελ. 43.

222. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1963*, Αθήνα 1964, σελ. 29.

223. Αρχείο ΣΕΒ, *Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων*, τόμ. ΣΤ', 29 Ιανουαρίου 1965.

224. Ό.π.

225. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήνα 1967, σσ. 4-5.

226. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησης, τεύχ. 489, Ιούλιος 1975, σελ. 29.

227. Το κείμενο της διακήρυξης του Δ. Μαρινόπουλου (5 Μαρτίου 1976), βλ. ό.π., τεύχ. 497, Μάρτιος 1976, σσ. 23-25.

«Είναι πια έκδηλο ότι το σύστημα αυτό, ανεξάρτητα από τις όποιες θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις του στη μεταπολεμική μας ανάπτυξη, έχει προ πολλού εξαντλήσει τα όριά του και αδυνατεί να μας οδηγήσει με επιτυχία στις νέες συνθήκες της ευρωπαϊκής ενοποίησης».

Ανδρέας Κανελλόπουλος, 1999

Ύστερα από την πανηγυρική υπογραφή της Συνθήκης Ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1979, είχε σημάνει πλέον η ώρα της πολιτείας να λάβει τα απαραίτητα μέτρα και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις εκείνες «που θα επιτρέψουν να συμπορευθεί εξισωμένη η χώρα μας με τους Ευρωπαίους εταίρους της, με ελαχιστοποιημένους τους κλυδωνισμούς της οικονομικής ζωής που μπορεί να επιφέρει μια τέτοια ιστορική απόφαση».²²⁸ Εννέα αναγκαίες συνθήκες θα πρόετασσε προς την πολιτεία ο πρόεδρος Δ. Κυριαζής (προτάσεις όχι βεβαία καινούργιες, αλλά αιτήματα παλαιά και επιτακτικά, τα περισσότερα εκ των οποίων ήταν τόσο παλαιά, όσο και τα χρόνια του ΣΕΒ): από την εφαρμογή συνεπούς βιομηχανικής πολιτικής και την «εθνική εκστρατεία» για την προώθηση των εξαγωγών έως τη δραστηκή μείωση των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα και τον περιορισμό του δαιδαλώδους πλέγματος της γραφειοκρατίας.²²⁹ Ταυτόχρονα, ο Δ. Κυριαζής έτρεφε την ελπίδα ότι εν γένει η ελληνική επιχειρηματικότητα θα μπορούσε να αποδώσει θαυμαστά αποτελέσματα μέσα σε ένα κατάλληλα διαμορφωμένο περιβάλλον. Στη γενική συνέλευση του 1980, αναφέρθηκε σε εκτιμήσεις ενός κορυφαίου παράγοντα της ευρωπαϊ-

κής οικονομικής ζωής «ότι ίσως η κυριώτερη συνεισφορά της Ελλάδος στην ΕΟΚ μπορεί να είναι η επιχειρηματικότητα των Ελλήνων», συμβάλλοντας στην τόνωση του γενικότερου επιχειρηματικού κλίματος, αφού η Ευρώπη είχε αρχίσει «ομολογουμένως να εμφανίζει συμπτώματα βιολογικής στασιμότητας».²³⁰

Ενώ τον Φεβρουάριο του 1986 έχει υπογραφεί η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, με χρονικό ορίζοντα το 1992 για την ολοκλήρωση της ενιαίας εσωτερικής αγοράς της ΕΟΚ, ο πρόεδρος του ΣΕΒ Θ. Παπαλεξόπουλος θα έθετε ξανά στο επίκεντρο των προβληματισμών τις προϋποθέσεις για την ικανοποιητική ανταπόκριση της Ελλάδας στην πρόκληση αυτής της ευρωπαϊκής αγοράς «χωρίς εσωτερικά σύνορα»: ανταγωνιστικότητα, περιορισμό του κρατικού παρεμβατισμού και του δημόσιου τομέα, εκσυγχρονισμό θεσμικού πλαισίου, εποικοδομητική συνεργασία όλων, κράτους, επιχειρηματιών, εργαζομένων.²³¹ Παράλληλα, θα εξέφραζε τον σκεπτικισμό του: «Σήμερα, 25 χρόνια μετά την υπογραφή των Συνθηκών της Ρώμης, θα πρέπει να ομολογήσουμε ότι η Κοινότητα έχει αποτύχει να μειώσει τις περιφερειακές ανισότητες. Στην πραγματικότητα οι ανισότητες αυτές έχουν μεγαλώσει».²³²

228. Από τη γενική συνέλευση της 5ης Ιουνίου 1979, βλ. *Δελτίον ΣΕΒ*, τεύχ. 406-407, Ιούνιος 1979 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 537, Ιούλιος 1979, σελ. 23.

229. Ο.π.

230. Από την ομιλία του Δ. Κυριαζή στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 28 Μαΐου 1980, βλ. *Δελτίο ΣΕΒ*, τεύχ. 419, Ιούνιος 1980 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 548, Ιούνιος 1980, σελ. 30.

231. Για τη γενική συνέλευση του ΣΕΒ στις 27 Μαΐου 1987, βλ. *Δελτίο ΣΕΒ*, τεύχ. 490-491, Απρίλιος-Μάιος 1987, σσ. 3-28. Για την ομιλία του προέδρου Θ. Παπαλεξόπουλου, βλ. *στο ίδιο*, σσ. 17-20.

232. Από ομιλία του Θ. Παπαλεξόπουλου σε εκδήλωση του Ελληνο-Αμερικανικού Εμπορικού Επιμελητηρίου στις 2 Απριλίου 1987, βλ. *Δελτίο ΣΕΒ*, τεύχ. 489, Απρίλιος 1987.

Δύο μόλις χρόνια πριν από την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ που θα οδηγούσε στην Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση, ο πρόεδρος δ.σ. του ΣΕΒ Λ. Μελάς θα (ξανα)ζητούσε περιορισμό των δαπανών του δημόσιου τομέα και –έστω– μια στοιχειώδη αναδιοργάνωση του ελληνικού δημοσίου, παράγοντα καθοριστικού στην προσπάθεια σύγκλισης με τις άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες: «Θα πρέπει να αναζητηθούν όλες εκείνες οι υγιείς και παραγωγικές δυνάμεις –άτομα και υπηρεσίες– που υπάρχουν στον δημόσιο τομέα και σήμερα συνθλιβονται μέσα στην αντιπαραγωγική δομή και λειτουργία του».²³³

Λίγους μήνες μετά από την υπογραφή αυτής της ιδιαίτερα σημαντικής –για την πορεία της Ενωμένης Ευρώπης– Συνθήκης, ο πρόεδρος δ.σ. του Συνδέσμου Σ. Αργυρός θα διαπίστωνε ότι «η Ελλάδα αντιμετωπίζεται ακόμη ως περιφερειακό πρόβλημα» και θα σκιαγραφούσε με ενάργεια τον ρόλο που θα της αναλογούσε σε αυτήν την ιστορική συγκυρία: «Από εμάς εξαρτάται και το μέλλον: Όσο προχωράει η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τόσο πιο αναγκαίος θα γίνεται ο κρίσιμος οικονομικός, πολιτικός αλλά και πολιτιστικός ρόλος που μπορεί να παίξει η Ελλάδα. Ο ρόλος αυτός δεν θα μας απονεμηθεί αριστίνδην. Μπορούμε όμως να τον κερδίσουμε αν ξεπεράσου-

με τις αδυναμίες μας και κυρίως αν βρούμε τον δρόμο προς την οικονομική ανάπτυξη, συγκλίνοντας αποφασιστικά σε δομές και επιδόσεις με τις άλλες χώρες της Κοινότητας». Και κατέληγε, παροτρύνοντας: «Αυτό που διακυβεύεται είναι μεγάλο. Ας μην το αφήσουμε να χαθεί».²³⁴ Σε εκείνη όμως την καθιερωμένη ανοιχτή συνεδρίαση του Συνδέσμου το 1992, προσκεκλημένος ομιλητής ήταν ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζακ Ντελόρ, ο οποίος –με αξιοσημείωτη ενόραση– θα έλεγε: «Η Ελλάδα δεν ανήκει μόνο στο παρελθόν της Ευρώπης. Σ' αυτήν και μαζί μ' αυτήν παίζεται επίσης το μέλλον της ηπείρου μας».²³⁵

Αλλά και προ της ένταξης της χώρας στη ζώνη του ευρώ, ο πρόεδρος ε.ε. του Συνδέσμου Ι. Στράτος προειδοποιούσε στο Πανελλήνιο Βιομηχανικό Συνέδριο του 1994: «Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί τη μόνη δυνατή επιλογή για τη χώρα μας και για άλλη μια φορά –ίσως την τελευταία– καλούμεθα να δώσουμε απάντηση στο κρίσιμο ερώτημα εάν θα προχωρήσουμε μαζί με τους Ευρωπαίους εταίρους μας ή θα δεχθούμε την περιθωριοποίηση της χώρας μας».²³⁶ Ο δε πρόεδρος δ.σ. του ΣΕΒ Α. Κανελλόπουλος επεσήμαινε το 1996 ότι οι «ελληνικές επιδόσεις» υστερούσαν: «Η οικονομία μας παραμένει ασθενής. Η απόσταση τόσο στα ονομαστικά όσο και στα πραγματικά μεγέθη παραμένει μεγάλη και ο κίνδυνος

233. Δελτίο ΣΕΒ, τεύχ. 516, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1990, σελ. 11.

234. Από την ομιλία του Σ. Αργυρού στην ανοιχτή συνεδρίαση του ΣΕΒ, 25 Μαΐου 1992.

235. Από την ομιλία του Ζ. Ντελόρ στην ανοιχτή συνεδρίαση του ΣΕΒ, 25 Μαΐου 1992.

236. Από ομιλία του Ι. Στράτου στο Πανελλήνιο Βιομηχανικό Συνέδριο (1-2 Μαρτίου 1994), Δελτίο ΣΕΒ, τεύχ. 530, Μάρτιος-Απρίλιος 1994, σελ. 6.

υποτροπής είναι ορατός». Και συνέχιζε: «Το πολιτικό σύστημα εξακολουθεί να λειτουργεί κατά τρόπο που δυσχεραίνει την εφαρμογή των λύσεων, που μπορεί να μην είναι δημοφιλείς, όλοι όμως γνωρίζουν ότι είναι απαραίτητες», ενώ παράλληλα «η κοινωνία εφησυχάζει στο μεγαλύτερο μέρος της».²³⁷

Ακριβώς στο γύρισμα του αιώνα, θα τονίζε ο πρόεδρος ε.ε. του ΣΕΒ Λ. Αντωνακόπουλος: «Η πορεία όμως στο μέλλον δεν είναι ούτε ευθύγραμμη ούτε αυτονόητη. Θα εξαρτηθεί από τις πρωτοβουλίες που θα αναλάβουμε, από την αποφασιστικότητα και την ταχύτητα με την οποία θα προχωρήσουμε στις μεγάλες αλλαγές που απαιτούνται. [...] Για να το καταφέρουμε όμως αυτό πρέπει καθένας από μας να αναλάβει το δικό του μερίδιο ευθύνης και να προχωρήσει στον χώρο του τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν».²³⁸

Όπως και το 2003, στην πολλά υποσχόμενη προολυμπιακή εποχή και με την Ελλάδα πλέον στην Ευρωζώνη, ο Ο. Κυριακόπουλος, θα ήταν εξαιρετικά σαφής ως προς τα πρακτέα: «Στη φάση της διευρυμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν υπάρχουν πια περιθώρια για άλλες εξαγγελίες. Γνωρίζουμε πού πρέπει να πάμε και πώς. Τώρα πρέπει να δουλέψουμε για να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα. [...] Χρειαζόμαστε σαφείς και έμπρακτες πρωτοβουλίες, οι οποίες θα καταδεικνύ-

ουν πειστικά την αποφασιστικότητα της οικονομικής πολιτικής να προχωρήσει με πολύ ταχύτερους ρυθμούς στις κατευθύνσεις που έχει η ίδια χαράξει».²³⁹

Άραγε, τι θα μπορούσε να πει ο Γ. Δράκος, αν έβλεπε σήμερα, μισό αιώνα μετά, τους φόβους του να επιβεβαιώνονται; Στη γενική συνέλευση του Συνδέσμου το 1963, περιγράφοντας την αναβλητικότητα της χώρας έναντι των ευρωπαϊκών δεσμεύσεών της (δύο μόλις χρόνια μετά από τη Συνθήκη Σύνδεσης), ο πρόεδρος καταφεύγει σε ένα χαρακτηριστικό (προφητικό, ίσως και κλειδί ερμηνείας για τα μελλούμενα) χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης. Κάποια νύχτα στη Βαβυλώνα, ύστερα από διασκεδάσεις, ο βασιλιάς Βαλτάσαρ αντίκρισε σε έναν τοίχο με πύρινα γράμματα: «ΜΑΝΗ (εζυγίσθης), ΘΕΚΕΛ (ευρέθης ελλιπής), ΦΑΡΕΣ (ήγγικε το τέλος σου)». Οι Ευρωπαίοι εταίροι, έλεγε, ζυγίζουν την Ελλάδα ολόκληρη, την κυβέρνηση και τους πολίτες, τη γραφειοκρατία και τους υπηκόους, «όλην μας την υπόστασιν». «Αν η ζύγισις μας αποδείξη λιποβαρείς, δεν θα διστάσουν να εκφέρουν την καταδίκην: ΜΑΝΗ, ΘΕΚΕΛ, ΦΑΡΕΣ. Μη το ακούσωμεν!»²⁴⁰

Ακούστηκε. Ήταν στην προεδρία του Δ. Δασκαλόπουλου η εποχή που έμελλε η χώρα και η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση να δοκιμάσουν σκληρά τις αντοχές τους. «Σήμερα, περισσότερο από ποτέ,

237. Από την ομιλία του προέδρου δ.σ. Α. Κανελλόπουλου στην ανοιχτή συνεδρίαση του ΣΕΒ, 23 Μαΐου 1996.

238. Από την ομιλία του Λ. Αντωνακόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ, 24 Μαΐου 2000.

239. Από την ομιλία του Ο. Κυριακόπουλου στη γενική συνέλευση του ΣΕΒ, 14 Μαΐου 2003.

240. Από την ομιλία του Γ. Δράκου στη γενική συνέλευση της 28ης Απριλίου 1963, βλ. ΣΕΒ, *Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1962*, Αθήνα 1963 και περ. *Βιομηχανική Επιθεώρησης*, τεύχ. 341, Ιούλιος 1963, σελ. 30.

«Ο ΣΕΒ προειδοποιούσε από το 2010 ότι η μονοδιάστατη εφαρμογή των μνημονίων –η τυφλή επιβολή λιτότητας, ενώ η έμφαση έπρεπε να δοθεί στις μεταρρυθμίσεις– οδηγούσε σε διαιώνιση της ύφεσης και σε δυσβάσταχτο κοινωνικό κόστος. Σήμερα βλέπουμε καθαρά ότι οι μνημονιακές πολιτικές δεν βγάζουν πουθενά. Αλλά το ίδιο το μνημόνιο παρέχει τη δυνατότητα αναδιαπραγμάτευσης. Αν η χώρα μας είχε να αντιπαραθέσει ένα εναλλακτικό πρόγραμμα εθνικής ανάπτυξης με έμφαση στην παραγωγική ανασυγκρότηση, που να φτάνει στους ίδιους στόχους από άλλους δρόμους, οικονομικά ηπιότερους και κοινωνικά πιο δίκαιους, πιστεύω ότι θα μπορούσε να εισακουστεί από τους εταίρους μας. Αυτό επείγει να κάνουμε σήμερα. Πληθαίνουν άλλωστε οι φωνές στην Ευρώπη που διαπιστώνουν τα λάθη της τρόικας και το αδιέξοδο της συνταγής».

Δημήτρης Δασκαλόπουλος, 2014

είναι αναγκαίο για την Ελλάδα να συνειδητοποιήσει ότι πρέπει επιτέλους να εφαρμόσει το δικό της σχέδιο εξόδου από την κρίση και εκσυγχρονισμού της οικονομίας της – πέρα από την όποια τρόικα. Και σήμερα, περισσότερο από ποτέ, είναι καιρός να καταλάβει η Ελλάδα ότι ο χρόνος τελείωσε». ²⁴¹ Όμως, μέσα σε αυτόν τον πνιγηρό, ασφυκτικό κλοιό των μνημονίων σε μια χώρα που σταδιακά αποδομείται και που διάγει ίσως μια από τις πιο δύσκολες περιόδους της μεταπολεμικής της ιστορίας, ο πρόεδρος επρόκειτο να φέρει στο προσκήνιο, για πρώτη φορά, μια νέα παράμετρο, εκτός από τις χρόνιες ελληνικές καθυστερήσεις και υστερήσεις: την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης έναντι του δέκατου μέλους της – και όχι μόνο. «Όσο η Ευρώπη θα συνεχίζει να φορτώνει το βάρος της προσαρμογής στις αποκαλούμενες ελλειμματικές χώρες, θα χάνει την ηθική –και δημοκρατική– της νομιμοποίηση», θα υποστηρίξει το 2013 και θα καλέσει τους Ευρωπαίους εταίρους «να σκεφθούμε κοινωνικά και να μιλήσουμε πολιτικά», προκειμένου να προχωρήσουν και οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στην Ευρώπη, αλλά και να

αρχίσει η διαδικασία σύγκλισης Βορρά-Νότου. ²⁴² Το 2014, ο πρόεδρος του ΣΕΒ, με την ιδιότητα και του αντιπροέδρου της BusinessEurope, θα δηλώσει για αυτήν την –πολυπόθητη– έξοδο από την παρατεταμένη, βαθιά οικονομική κρίση, για την οποία μιλούσε και προειδοποιούσε ήδη από το 2006: «Την ουσιαστική αλλαγή και οικονομική πρόοδο στην Ελλάδα σήμερα μπορούν να την επιτύχουν όχι το πολιτικό σύστημα και οι ανά τρίμηνο διαπραγματεύσεις με την τρόικα, αλλά οι δημιουργικές δυνάμεις της ίδιας της κοινωνίας». ²⁴³ Σε μια άλλη, προ-ευρωπαϊκή εποχή, στην πλέον οδυνηρή και σκοτεινή για την Ελλάδα, ο πρόεδρος του Συνδέσμου Χ. Κατσάμπας αναζητούσε το 1946 λύσεις και γεφυρώσεις με μια διχασμένη κοινωνία, με έναν διχασμένο πολιτικό κόσμο, με φόντο την κατεστραμμένη γη: «Αφού πάντες συμφωνούμε ότι επείγει η ανοικοδόμησις, ας κτίσωμεν πρώτον το σπίτι μας με τας μεθόδους που κατέχομεν και με τα υλικά που διαθέτομεν. Και όταν το κτίσωμεν θα έχωμεν όλον τον καιρόν να συζητήσωμεν διά την διακόσμησιν του εσωτερικού του». ²⁴⁴ Μέλλον δείκνυσι.

241. Από τον χαιρετισμό του Δ. Δασκαλόπουλου στην παρουσίαση της νέας Πύλης Διεθνούς Δικτύωσης για Έλληνες Εξαγωγείς, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 20 Μαρτίου 2013.

242. Από την ομιλία του Δ. Δασκαλόπουλου στην Τριμερή Κοινωνική Σύνοδο Κορυφής, Βρυξέλλες, 14 Μαρτίου 2013.

243. Από τη συνάντηση του προεδρείου της BusinessEurope με τη διευθύνουσα σύμβουλο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, Christine Lagarde, Ουάσιγκτον, 2 Μαΐου 2014.

244. Περ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, τεύχ. 137, Μάρτιος 1946, σελ. 13.

**ΠΡΟΕΔΡΟΙ ΤΟΥ ΣΕΒ
1945-2014**

Χριστόφορος Κατσάμπας
(1945-1949)

«Πρέπει [...] ν' αφήσωμεν
τουλάχιστον ίχνη
της διαβάσεώς μας»

Συμεών Σινιόσογλου
(1949-1950)

«Εργασία και Νίκη»

Χριστόφορος Κατσάμπας
(1950-1952)

«Ομιλούν όλοι περί
εκβιομηχανίσεως της χώρας
και, ή εκ πλάνης
ή εκ προθέσεως,
κάμνουν το αντίθετο»

Αλέξανδρος Τσάτσος
(1952-1956)

«Πρέπει να προηγούμεθα
και να μη επώμεθα
των γεγονότων ίνα μη
αναγκασθώμεν να τρέχωμεν
όπισθεν αυτών»

Νικόλαος Δρίτσας
(1956-1958)

«Εξευρωπαϊσθώμεν»

Γεώργιος Δράκος
(1958-1960)

«Με πίστιν προς το μέλλον
αλλ' έμφροντις»

Λεωνίδας Κανελλόπουλος
(1960-1962)

«Οι επιχειρηματίαι
δεν αυτοσχεδιάζονται,
ούτε διορίζονται
εξ ερασιτέχνας»

Γεώργιος Δράκος
(1962-1966)

«Η Σύνδεσις δεν αποτελεί
κάτι το 'τελειωμένον',
δεν είναι κατοχύρωσις.
Είναι μία συνεχής
προσαρμογή»

Δημήτρης Μαρινόπουλος
(1966-1970)

«Πάσα παροχή προς
τους μισθωτούς δεν είναι
ελευθεριότητα αλλ' αμοιβή,
δεν είναι κυρίως ειπείν
παραχώρησις, αλλά κατάκτησις»

Ιωάννης Μπισός
(1970-1974)

«Είτε πράττων είτε παραλείπων
ο Σύνδεσμος ουδέποτε
υπήρξεν αθέλπτος
ή συμπτωματικός»

Δημήτρης Μαρινόπουλος
(1974-1978)

«Η βιομηχανία είναι ανοιχτή
προς όλους. Δεν αποστέργει
τον έλεγχο. Τον επιδιώκει.
Δεν αποκρούει την επίκρισι.
Την προκαλεί
για να δικαιώνεται»

Δημήτρης Κυριαζής
(1978-1982)

«Είμαστε δημιουργοί
και επομένως οραματιστές
και συγχρόνως ρεαλιστές»

Θεόδωρος Παπαλεξόπουλος
(1982-1988)

«Πιστεύουμε ότι καμία οικονομική πολιτική δεν μπορεί να έχει επιτυχία αν δεν δώσει, σύντομα, απτά αποτελέσματα στον τομέα της ανεργίας»

Λέων Μελάς
(πρόεδρος δ.σ., 1988-Νοέμβριος 1990)*

«Μην προσκολλώμεθα στο κεκτημένο. Το κεκτημένο είναι στατικό, είναι έννοια της συντήρησης»

Στέλιος Αργυρός
(πρόεδρος ε.ε., 1988-1992)

«Επιλέξαμε την ελεύθερη οικονομία και διακηρύσσουμε την πίστη μας σ' αυτήν»

Δημήτρης Κυριαζής
(πρόεδρος δ.σ., 1991-1992)

«Νεωτερισμοί και καινοτομίες: στοιχεία αναγκαία, απαιτούν όμως αποφάσεις που συνεπάγονται κινδύνους. Και φοβούμαι ότι είναι ολοένα και λιγότεροι εκείνοι που είναι διατεθειμένοι ν' αναλάβουν σήμερα τέτοιους κινδύνους»

* Ο πρόεδρος δ.σ. του ΣΕΒ Λ. Μελάς πέθανε αιφνίδια στις 16 Νοεμβρίου 1990.

Στέλιος Αργυρός
(πρόεδρος δ.σ., 1992-1994)

«Όσο προχωράει η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τόσο πιο αναγκαίος θα γίνεται ο κρίσιμος οικονομικός, πολιτικός αλλά και πολιτιστικός ρόλος που μπορεί να παίξει η Ελλάδα»

Ιάσων Στράτος
(πρόεδρος ε.ε., 1992-2000)

«Η βιομηχανία δεν ζητά περισσότερα κίνητρα για να επενδύσει. Ζητά όμως την άρση των αντικινήτρων»

Ανδρέας Κανελλόπουλος
(πρόεδρος δ.σ., 1994-2000)

«Συμπόρευση με τους Ευρωπαίους εταίρους, ισότιμη συμμετοχή στην ΟΝΕ, ενεργός παρουσία στα ευρωπαϊκά δρώμενα»

Λευτέρης Αντωνακόπουλος
(πρόεδρος ε.ε., 2000-2002)

«Πρέπει καθένας από μας να αναλάβει το δικό του μερίδιο ευθύνης και να προχωρήσει στον χώρο του τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν»

Οδυσσέας Κυριακόπουλος

(πρόεδρος δ.σ., 2000-2002,
και πρόεδρος, 2002-2006)

«Οι περισσότεροι Έλληνες
οραματιζόμαστε μια Ελλάδα
σύγχρονη στις υποδομές της,
γενναιόδωρη στην παροχή
γνώσης στα παιδιά μας
και ανταγωνιστική»

Δημήτρης Δασκαλόπουλος

(2006-2014)

«Δεν είμαστε προσδεδεμένοι
στο άρμα καμίας παράταξης [...]»
○ ΣΕΒ δεν κάνει πολιτική.
Αλλά, οι παρεμβάσεις του
δεν μπορεί να μην έχουν
και πολιτική διάσταση»

Πληροφοριακό και τεκμηριωτικό υλικό από το Αρχείο του ΣΕΒ:

- βιβλία Πρακτικών Διοικητικών Συμβουλίων (1945-1967),
- περιοδικές εκδόσεις: *Δελτίον Ενημερώσεως ΣΕΒ* (1963-1964), *Δελτίον Πληροφοριών ΣΕΒ* (από το 1969 *Δελτίον ΣΕΒ* και από το 1987 *Δελτίο ΣΕΒ*) (1962-2014),
- εκδόσεις του Συνδέσμου με ανασκοπήσεις της ελληνικής βιομηχανίας υπό τον τίτλο *Η ελληνική βιομηχανία κατά το ...*, που ξεκίνησαν από το 1946,
- ειδικές εκδόσεις του Συνδέσμου:
 - *Η ελληνική βιομηχανία και οι επικριταί της*, Αθήνα 1945.
 - *Καταστατικόν του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων*, Αθήνα 1946.
 - *Υπόμνημα προς την Α.Ε. τον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως κ. Κωνσταντίνον Τσαλδάρην περί συντονισμού μέτρων προς ανάπτυξιν βιομηχανικής δραστηριότητος και υποβιβασμόν κόστους βιομηχανικών προϊόντων*, Αθήνα 1946.
 - *Η Ελληνική Βιομηχανία και το Πρόγραμμα Ευρωπαϊκής Ανορθώσεως*, Αθήνα 1948.
 - *Οδηγός Ελληνικής Βιομηχανίας*, Αθήνα 1949.
 - *Ο έρανος του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων υπέρ των σεισμοπαθών Ιονίων Νήσων*, Αθήνα 1953.
 - *Πορίσματα Επιτροπών του εν Πάτραις συνελθόντος Συνεδρίου Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητηρίων Ελλάδος*, Αθήνα 1954.
 - *Θέσεις της Ελληνικής Βιομηχανίας. Επιλογή Άρθρων και Σημειωμάτων από το Δελτίον του ΣΕΒ*, Αθήνα 1968.
 - *Προοπτικά και Επιτεύξεις*, Αθήνα 1969.
 - *Η ελληνική βιομηχανία στην τελευταία εικοσαετία*, Αθήνα 1975.
 - *Το Βιομηχανικό Συνέδριο 1975*, Αθήνα 1975.
 - *Επενδύσεις; ΝΑΙ*, Αθήνα 1983.
- *Ετήσιοι Απολογισμοί, Δράσεις*, εκδόσεις, έντυπα και φυλλάδια (2000-2014),
- διαδικτυακός τόπος του Συνδέσμου (www.sev.org.gr) και των συνδεδεμένων οργανισμών.

Περιοδικό Βιομηχανική Επιθεώρησις (1945-1990): Το περιοδικό κάλυπτε ανελλιπώς και ενδελεχώς τις γενικές συνελεύσεις του ΣΕΒ, ενώ πολλές φορές σημειωνόταν: «Ως συνέβη καθ' όλας τας προηγουμένας συνελεύσεις, τα εστενογραφημένα πρακτικά ετηρήθησαν υπό συνεργείου της "Βιομηχανικής Επιθεωρήσεως"» (ενδεικτικά, βλ. τεύχ. 356, Ιούλιος 1964, σελ. 41).

- Βαρβαρέσος Κυριάκος, *Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*, Πεσμαζόγλου Ιωάννης (πρόλογος) - Κωστής Κώστας Π. (εισαγωγή), Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Βοβολίνης Κωνσταντίνος Α., *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, τόμ. Α' - Ε', Βιομηχανική Επιθεώρησης, Αθήνα 1958-1962.
- Βούλγαρης Γιάννης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990*, Θεμέλιο, Αθήνα 2001.
- Γιανουλόπουλος Γιάννης, *Ο μεταπολεμικός κόσμος: ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992.
- Δράκος Γεώργιος Π., *Διοικών και διοικούμενος*, Αθήνα 1977.
- Δράκος Γεώργιος Π., *Η βιομηχανία στην Ελλάδα. Όπως την έζησε ένας βιομήχανος*, Αθήνα 1980.
- Δράκος Γεώργιος Π., *Χαμένα χρόνια. Ο σοσιαλισμός στην Ελλάδα*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1993.
- Θωμαδάκης Σταύρος Β., *Κράτος και ανάπτυξη στην Ελλάδα. Ένα εξελικτικό δίδυμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011.
- Ιορδάνογλου Χρυσάφης Ι. - Μπέλλας Χρήστος Φ., *Η πορεία του ελληνικού εταιρικού κεφαλαίου, 1963-2000. Όψεις της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης μέσα από τα στοιχεία της ICAP*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2003.
- Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. 1770-2000*, τόμ. 8-10, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Καζάκος Πάνος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Καλαφάτης Θανάσης - Πρόντζας Ευάγγελος (επιμ.), *Οικονομική ιστορία του ελληνικού κράτους. Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, τόμ. Β', Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2011.
- Κατσάμπας Χριστόφορος Α., *Πιστεύοντας εις το μέλλον. Το χρονικό μίας προσπάθειας*, Αθήνα 1966.
- Μάρτης Νικόλαος Κ., *Κτίστε... Κτίστε... Κτίστε...*, Αθήνα 1990.
- Μπάτσης Δημήτρης, *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα*, «Τα Νέα Βιβλία» Α.Ε., Αθήνα 1947.
- Πανσεληνά Γεωργία Μ. - Μαυροειδή Μαρία, *Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών 1907-2007. Ένας αιώνας στην υπηρεσία της επιχειρηματικής ιδέας*, Economía Publishing, Αθήνα 2007.
- Πανσεληνά Γεωργία Μ., *53 Επιχειρηματίες στη Βουλή (Ημερολόγιο 2009)*, Economía Publishing, Αθήνα 2008.
- Σταθάκης Γιώργος, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.
- Στασινόπουλος Γιώργος, *Η ρητορική της ανάπτυξης. Οικονομικές ιδέες και οικονομική πολιτική την περίοδο της ανασυγκρότησης 1944-1952*, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, Αθήνα 2010.
- Τσοουκαλάς Κωνσταντίνος, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ανασυγκρότηση - Εμφύλιος - Παλινόρθωση (1945-1952)*, τόμ. Δ1-Δ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009-2010.
- Χατζηκυριάκος Ανδρέας Ν., *Βιομηχανική πολιτική, Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών*, Αθήνα 1929.

Το βιβλίο

**«ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΕΣ
ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΣ
ΡΕΑΛΙΣΤΕΣ»**

ΛΟΓΟΙ ΠΡΟΕΔΡΩΝ 1945-2014

της Γεωργίας Μ. Πανσεληνά

τυπώθηκε στην Αθήνα τον Μάιο του 2014

σε 1.500 αντίτυπα.

Την παραγωγή ανέλαβε η Peak Advertising

την εκτύπωση η Βιβλιοσυνεργατική ΑΕΠΕΕ

και τη βιβλιοδεσία η Μάντης Ι. & Υιοί Ε.Ε.

για τον ΣΕΒ σύνδεσμος επιχειρήσεων και βιομηχανιών

